

SBORNÍK PŘÍRUČEK PRO UČITELSTVO A STUDENTSTVO.

REDIGUJE PROF. JAN KRANICH.

————— SVAZEK 13. —————

=====
=====
Stručné
=====
=====

dějiny literatury české.

Podávají

Dr. JAN V. NOVÁK, **Dr. ARNE NOVÁK,**
c. k. gymn. prof. v Praze. docent české university v Praze.

Cena v angl. vaz. K. 5~~0~~ | pevně vaz. K. 6~~0~~.

V OLOMOUCI 1910.

NÁKLADEM KNIHKUPECTVÍ R. PROMBERGRA.

ÚVOD.

Literatura česká, ze všech slovanských nejdéle trvající, náleží k nejzajímavějším v Evropě, a to jednak prostředím, ve kterém vznikala, jednak změnami, jichž během šesti století svého trvání se dožila.

Tři byly doby, ve kterých země, kde lid česky mluvící obýval, těšily se dlouhotrvajícímu míru, tak že mohl tehdy povznést se blahobyt a s ním též osvěta: bylo to především století XIV., potom století XVI., posléze století XIX. V těchto stoletích také tvoření literární v zemích českých dostupuje vrcholu, písemnictví české v těchto dobách jaře rozkvétá. Mimo ta století buď spisování jazykem českým chýlí se k úpadku, nebo připravuje se rozkvět nový.

Můžeme tedy rozeznávat v literatuře české tři doby:

I. Dobu starou, jež sahá od počátku tvoření literárního po činnost Husovu (— 1403). Vrcholem jejím je století XIV.

II. Dobu střední, která vrcholí ve století XVI. a k úpadku se nachýlila ve stol. XVII. a XVIII. (1. pol.).

III. Dobu novou, jež počíná vzkříšením spisovného jazyka i literatury české ke konci stol. XVIII. a na počátku stol. XIX., během toho století pak dosahuje znamenitého rozkvětu.

I. Stará doba literatury české (— 1403).

a) *Období přípravné.*

Pohanská doba národa českého jest a zůstane nám asi navždy úplně neznáma. Tolik však tvrditi můžeme, že předkové naši zajisté po řadu století již byli národem samostatným, od Slovanův ostatních odděleným, nežli došlo u nich k jakýmkoli zápisům jazykem českým. Nevíme totiž ani bezpečně, zdali v době předkřesťanské znali písmo, proto nelze u nich mluvit o písemnictví, jakkoli dle obdoby jiných národů souditi můžeme, že i v době pohanské měli své vlastní písně a říkadla, báje a pověsti. Také o těch plodech činnosti duševní však máme zprávy zachovány teprve z doby křesťanské, a podání lidové, pokud je zachovalo, značně jeví se pomíšeno živly křesťanskými.

Důležitou přípravou ku písemnictví pro náš národ, rovněž jako pro jiné národy novověké, bylo přijetí víry křesťanské. V ní totiž od pradávna při bohoslužbě předpokládá se užívání písma, písmem pak lidstvu otvírá se brána ku vzdělanosti.

Písmo, s kterým se Čechové na počátku doby křesťanské seznámili, bylo dvojí: písmo slovanské, jehož užívali věrozvěstové slovanští, sv. Cyrill a Methoděj, dle nynějšího soudu badatelů písmo hlaholské, a písmo latinské, jež k nám vnikalo ze sousedství západního hned od počátku styků se světem románským a germánským.

Křesťanství řeckovýchodní působilo u nás jen krátkou dobu; přerušeno bylo na vždy příchodem Maďarů do Uher a pádem říše Velkomoravské (poč. X. stol.) Proto po písemnictví staroslovanském, zaváděném na Moravu a do Čech

sv. Cyrilem a Methodějem i jich nástupci, zůstalo jen několik malých zbytků obsahu církevního, psaných písmem hlaholským, za jehož vynálezce pokládá se filosof Konstantin, jak zprvu slul věrozvěstec sv. Cyrill. Tak původem svým klade se do Čech staroslovanská legenda o sv. Václavu (vyd. v I. díle Pramenů dějin českých 1873).

Působení západu na literaturu českou je trvalé a dodalo zvláštního rázu nejen dějinám českým, jak vykládá František Palacký ve svém díle dějepisném (Úvod, I, 1, str. 9 vyd. Kalouskova), ale i české literatuře. Založením biskupství pražského (r. 973), které mělo hned ráz latinský, západní, liturgie východní podlehla, nalezla pak v XI. stol. útočiště v klášteře sázavském, založeném od knížete Oldřicha pro sv. Prokopa r. 1032. Tu obřad slovanský trval s několikaletou přestávkou za knížete Spytihněva do r. 1097, až i odtud vymizel a ustoupil obřadu a písmu latinskému.

Jazykem církve západní totiž od prvopočátku byla latina, křesťanství pak, převzavši značnou část vzdělanosti starořímské, podrželo i jazyk tohoto světového národa. Kněžstvo a kláštery dále udržují tuto vzdělanost, a sdělující ji vrstvám jiným, předávají zároveň i jazyk latinský. Tak shledáváme, že po celý téměř středověk latina jest jazykem lidí vzdělaných a stává se i jazykem vědeckým.

Také u nás nejstarší památky ducha českého sepsány jsou jazykem latinským, a v nich vyskytují se pouze jednotlivá slova česká. Jsou to legendy o českých světcích, zprávy letopisné, kroniky země české, listiny, vymezující majetek, darovaný v našich zemích ústavům duchovním, a nápisy na českých mincích. Z těchto památek také nejvíce se dovídáme o minulosti národu českého.

Do X. stol. prof. Josef Pekař klade složení t. zv. Kroniky **Kristiánovy**, obsahující legendu o utrpení sv. Ludmily a sv. Václava. Za původce skladby této pokládá mnicha Kristiána (Křišťana), syna Boleslava I., jenž jinak slul Strachkvas. Jiní učenci však sepsání této legendy kladou v dobu mnohem pozdější.

Oblíbeným a známým kronikářem českým, jenž obsáhl všecku starší minulost až po svou dobu a následovníkům svým stal se nejen vzorem, ale i věrohodným zpravodajem, jest **Kosmas**, děkan kapituly pražské (žil v l. 1045—1125). Dle starobylého vypravování rod jeho pocházel prý z Polsky, od-

kud Břetislav I. odvedl t. zv. Hedčany a usadil je v okolí Zdic. Kosmas vzdělával se nejprve doma na Vyšehradě, kde bylo tehdy slavné učení, potom vydal se do Lutychu, známého Čechům svou školou od poč. XI. stol. Jako muž vzdělaný a zkušený později vykonal též několik cest po zemích sousedních. V posledních letech života, po smrti své choti Božetěchy, jal se psáti českou kroniku o třech knihách. Výklad svůj počíná potopou světa, končí r. 1125, kdy také zemřel. V dějinách českých rozeznává dobu báječnou (pohanskou) a historickou (křesťanskou, od r. 894). Pro vylíčení doby nejstarší pohlédl se po výkladech latinských kronik sousedních národů (zvl. si všímal Reginona), potom spoléhal, jak sám tvrdí, na tradici starších lidí.

V době nejstarší vypravování jeho má ráz národních pověstí (o Krokovi a jeho dcerách, o Libuši a Přemyslovi, o dívčí válce atd.) Pro dobu křesťanskou byli mu zpravodají věrohodní svědkové, v období posledním (konec století XI. a počátek XII.) sám byl přímým účastníkem významných událostí, nebo dovídal se o nich od vrstevníkův. O věrohodnosti jeho několikrát vysloveny byly pochybnosti, ale celkem výklad jeho činí dojem pravdivosti. Sloh jeho má některé zvláštnosti té době obecné, že se nese širokým proudem souměrných period, že libuje si ve figurách, citátech ze starých spisovatelův a vložkách veršovaných, ale duchem je český a leckde značně živý. Rukopisů kroniky té je hojně a tiskem vyd. již počátkem stol. XVII. Kritické vyd. v Pramenech dějin českých, díle II. (1874), tu připojen i zdařilý překlad od V. V. Tomka.

O značné oblibě kroniky Kosmovy svědčí mimo hojně rukopisy také okolnost, že měl několik pokračovatelů, z nichž napřed se jmenuje kanovník **vyšehradský**, jenž asi r. 1141 psal o událostech let 1126—1142, po něm mnich **sázavský**, který vyložil události let 1126—1162. **Vincenc**, kanovník pražský, účastník výpravy krále Vladislava do Itálie, vypsál děje za tohoto krále (1140—1167). Pokračovatelem jeho byl **Jarloch**, opat milevský (1165—1228), jenž vypsál dějiny nejmudnější doby rozbrojů mezi Přemyslovci a skončil nastoupením Přemysla I. (1197.)

Pokusy o spisování jazykem domácím ve stol. XII. jsou ještě málo významné, většinou jsou to pouhé glossy, t. j. jednotlivá slova česká, obyčejně nadepsaná, určená poroz-

umění textu latinskému. Největší pověsti nabyly t. zv. *Glossy Řehořské*, vepsané do latinského rukopisu *Dialogů papeže Řehoře I. Velikého*, jenž napsán byl v XI. stol. a chová se v kapitulní knihovně pražské; některé přípisky české tu nalezené kladou se do stol. XII., jiné do stol. XIII. (o nich psal Ad. Patera v ČČM. 1878; v době nejnovější několikrát vysloveny pochybnosti o jich pravosti, ani prof. Jan Gebauer nepojal jich do slovníka staročeského).

Do toho století klade se také původ nejstarší duchovní píseň české, „*Hospodine, pomiluj ny*“.

Vznik její Dr. Zd. Nejedlý (v *Dějinách předhusitského zpěvu v Čechách*, 1904) vykládá asi takto: Lid účastnil se bohostrojby nejprve tím, že podle návodu kněží při ní volával „*Kyrie eleison*“ (česky zkrác. „*Krleš*“), jak o tom máme zachovány zprávy netoliko z Čech, ale i z krajín německých a z Polsky. Prosté toto vzývání Boha rozšířilo se několika slovy (na př. u nás „*Hospodine, pomiluj ny*“!) v t. zv. tropus, jakož máme slova taková zachována z Německa (z IX. stol.) i z Čech (XI. stol.), posléze ve XII. stol. objevuje se celá píseň, končící prvotním vzýváním Boha o milost. Ji lid prosí Boha o slitování a zvláště Krista jako spasitele světa za spasení. Toho může dosíci tím, že Bůh vyslyší jeho hlasy a udělí mu na zemi živobytí a mír jako prostředky k vyššímu životu duševnímu. Staré podání (ze XIII. stol.) připisovalo píseň tuto sv. Vojtěchu, v nové době dle jednotlivých slov domněle staroslovanských (pomilovati, spas, krleš) počítána byla mezi zbytky liturgie východoslovanské; nyní klade se vznik její do XII. stol. Ve XIII. stol. již těšila se značné oblibě, tak že stala se písní slavnostní, která též v chrámech při významných příležitostech bývala zpívána. I řádem korunovačním císaře Karla IV. stanoví se jako závěr slavnostních obřadův pomazání krále. Nápěv je několikerý, nejstarší znám je teprve z r. 1397, kdy mnich břevnovský Jan z Holešova napsal celé pojednání o této písní (vyd. posledně od Dra. Zd. Nejedlého v uved. sp. mezi přílohami).

V tomto stol. XII. ještě, jako i v dřívějších, při všem živém styku se světem západním, který značně se šířil jmenovitě zakládáním klášterů, ježto do nich povoláni mniši většinou z ciziny, předkové naši zachovávají starý svůj ráz: zřízení rodinné a zemské, starožitný kroj domácí, stará jména místní. Německou osadu na Poříčí v Praze (při kostele sv.

Petra) Tomek sice konstatuje již ve stol. XI., ale účinky její nejeví se tehdy patrně v ostatním obyvatelstvu domácím. Ani výpravy do Itálie za druhého krále českého Vladislava nemají zřejmého významu v životě národním. Obrat dostavuje se teprve počátkem stol. XIII. Zápasy o staršinství v rodě knížecím tehdy ustávají, Přemysl I. upevnil svůj trůn i na venek a mimo rodovou posloupnost ve své rodině nabytí i dědičného titulu královského. Staral se pak, aby zemí svou přizpůsobil poměrům v pokročilejších zemích západních. Ještě zřetelněji snahu tu znamenáme u jeho nástupců, počínajíc Václavem I. Místo staré ústavy domácí nastupuje feudalismus, provázený různými výsadami, cizí mrav a kroj, přepych turnajův a radováněk vyskytuje se nejprv u dvora královského, ale usazuje se též na hradech bohatých velmožů. Němčina u nás nabývá práv při dvoře a na hradech, když pak se v městech od králů nově zakládaných usadili osadníci němečtí, také v městech královských. České hrady v těchto přechodních letech nabývají názvů německých, na nich pak vítání jsou ti, kdož nový způsob smýšlení tlumočili, němečtí pěvci.

Do Čech přinášeli poesii romantickou, vzniklou na západě evropském po válkách křížových, již také dle předního výkvětu těchto válek nazýváme poesii rytířskou. Boje proti nevěřícím podnítily hrdinnost, křesťanství vedlo ke snaze chrániti slabé a utiskované lidi, kult Panny Marie jako matky Kristovy vedl k uctívání pohlaví ženského, cit pro čest před ženami vedl k osvědčování síly a udatnosti na turnajích. Odleskem toho všeho jest básnictví dvorských pěvců, kteří zprvu byli vítáni všude na dvorech knížecích o slavnostech a hodech, a když pohostinnost jim věnovaná, jakož i smysl pro verše jejich na západě poklesaly, uchýlovali se dále na východ, kde jejich pěni dotud bylo novinkou. Tak Václav I. měl u sebe německého pěvce Reinmara z Zwettaru; král Přemysl II. dal Oldřichovi z Türlina dokončiti Willehalma, báseň Wolframa z Eschenbachu; Oldřich z Eschenbachu připsal svou Alexandreidu Václavovi II., jehož smrt pak oslavil rovněž jako Jindřich z Freiberga Mišenského; jiné podobné zprávy máme také o českých velmožích.

Tak poznána z blízka poesie, která před tím ovládala Evropu západní, což budilo přirozeně snahu po napodobování, ovšem že jazykem domácím, národním. Proto přiro-

zeně vysvětlujeme si ráz epické poesie české z působení západoevropského, a stopy toho zřejmě jsou nejen v obsahu, nýbrž i ve formě; ba zasáhly také lyrické zbytky české, jež klademe do stol. XIII., totiž píseň svatováclavskou a tak zv. píseň ostrovskou, a to jednak assonancí, jednak úplně provedeným rýmem.

Píseň svatováclavská přičítána bývala kdysi oběma prvním arcibiskupům pražským, Arnoštovi z Pardubic a Janu Očkovi z Vlašimě, ale i nápěv i souvislost se vzýváním Boha slovy „Kyrie eleison“ poukazují k tomu, že je jistě starší. Dle slov 3. slohy („Utěš smutné, otižeň vše zlé“) kláští lze původ její v dobu bezvládní po smrti Přemysla II. Otakara (1278—82). Obsahem jest podobná píseň „Hospodine“; po vzývání sv. Václava o přímluvu následuje povzdech za nebeskou vlastí, posléze prosba o dobro pozemské, jež by nás dovedlo v kruh nebeského dvorstva. Ve 2. a 3. sloze assonance (věčný — jasný, žádámy — nad námi, smutné — vše zlé) dosti provedená zdá se býti přípravou k rýmu. V nejstarším znění takovém zachována u Beneše Krabice z Veitmile, kronikáře českého v 2. pol. XIV. stol., jenž ji nazývá písní ode dávna zpívanou. Původně skládala se toliko ze tří sloh (počín. „Svatý Václave“, „Nebeskéť jest“, „Pomoci tvé“), v době husitské vznikly další dvě slohy („Ty jsi dědic“, „Maria, matko žádúci“), až v XVIII. stol. ustálil se počet osmera sloh (viz Jos. Kalousek, Obrana sv. Václava, II. vyd. 1903), při čemž vzývají se též ostatní svatí čeští.

Předmětem skladby „Slovo do světa stvoření“ jest Kristovo vtělení, umučení a vzkříšení. Nazývána bývala písní Ostrovskou, poněvadž pochází z prastarého rukopisu benediktinského kláštera Ostrovského (u Davle na ostrově vltavském založeného od kníž. Boleslava II. r. 999), spíše však je to veršovaná modlitba, jež vyznačuje se již úplným rýmem. Nalezena byla Ad. Paterou a vyd. v ČČM. 1878.

b) *Období prvního rozkvětu básnictví* (— 1346.)

Koncem stol. XIII. a počátkem stol. XIV. počíná se rozvíjeti také básnictví epické, a to především obsahu duchovního, protože celý názor světový té doby jako středověku vůbec prostoupen jest křesťanstvím.

Než ani ty skladby, které nazýváme legendami, neubránily se vlivu romantismu, jehož účinky se jeví jak ve volbě látek, tak i v provedení jejich.

Tak legenda o umučení, již můžeme počítati mezi nejstarší skladby staročeské, v části zachované velebí Krista pro jeho prostotu, an pouze na lichém oslátku vjížděl do Jerusalema, kdežto knížata tehdejší libovali si v nádherném rouše a četné družině, a to i knížata duchovní. Dospívá pak básník uznání, že to Bůh úmyslně učinil, aby nám svou prostotou pomohl. Zlomek tento zachován jest u Štítného (v Řečech nedělních z r. 1392), jiný zlomek velmi kusý pochází asi z téže doby (viz Václ. Flajšhansa Nejstarší památky jazyka a písemnictví českého z r. 1903). Jiné skladby o umučení pocházejí z pozdějších dob stol. XIV., neboť vzrušené výjevy umučení lákaly četné básníky k veršování; zachov. v rukop. Rajhradském (ČČM. 1886), v rukop. Hradeckém dle evangelií a Roudnickém (ČČM. 1883).

Velkou skladbou obsahu duchovního nazvati lze to, co se vypravuje o rozličných osobách, s Kristem nějak spřízněných nebo duchem a smýšlením spřátelených. Byli to především apoštolé a Panna Marie, po Kristově odchodu se země svěřená jejich ochraně. Básníkovi českému, patrně knězi, pramenem byla „Legenda aurea“ Jakuba a Voragine, arcibiskupa janovského († 1298), první to sbírka legend středověkých, ale také jiné skladby latinské. Obrazy básnické a bájky ve skladbu vkládané poukazují na obratného skladatele. Z toho zachovány jsou posud jen tři zlomky spolu nesouvislé, jeden z počátku vykládá o apoštolích (sv. Janu Evangelistovi, sv. Matěji, Markovi a Filippovi, pak o sv. Petrovi), zvl. o apoštolské a hlasatelské činnosti mezi pohany a o umučení jejich, zlomek z konce vykládá o tom, jak rodiče Panny Marie, Jáchym a Anna, jsou bezdětní, proto kněz odmítá jejich obět v Jerusalemě. Jáchym žalem uchýlí se na poušť, Anna vrátí se domů, vyjde si do zahrady a spatří tu hnízdo vrabčí; tím připomenut jí opět podnět žalu jejího, a když se modlí k Bohu o rodinu, anděl jí zvěstuje narození dcery. (Zlomky otištěny v uved. díle Flajšhansově r. 1903.)

Jiná skupina skladeb obsahu duchovního týká se osob, jež nepříznivě zasáhly v poslední osudy Kristovy na zemi, tak zejména zrádce jeho Jidáše a soudce Piláta Pontského. Zvláště Jidášova dráha životní vylíčena hodně pestře,

by se ukázalo, jak apoštol, nejbližší přítel, mohl Krista zraditi. Upraven byl výklad v celku podle života starořeckého Oidipa. Rodičům Jidášovým totiž předpověděno, že syn jejich bude zkárou lidu israelského. Proto uložili chlapce narozeného v košík a pustili ho na moře. Příklad k ostrovu Škariotu a vychován od bezdětné královny. Té se později narodil syn vlastně a Jidáš zvěděl, že je synem pouze přijatým, utopil královice při hře v moři. Na útěku s ostrova dospěl Jerusalema, kde brzo získal si přízeň vladaře Piláta. Na vyjízdce jakési ubírali se mimo zahradu Rubenovu, kde právě dozrávala jablka. Pilát poslal na ně svého správce Jidáše, ten dostal se ve spor s otcem a zabil ho. Matku dal mu Pilát za chof. Když hrozný ten poměr se prozradil, Jidáš obrátil se ke Kristovi s prosbou za odpuštění, dosáhl ho a přijat i mezi apoštoly. Vedl pak pokladnu apoštolův, ale z lakoty nepoctivě posléze Krista zradil.

O Pilátovi vykládalo se v legendě, že byl syn krále Ata, jemuž na lovu odpočívajícím přivedena dívka Pila; vychován byl v Římě, kde dopustil se několika vražd, proto poslán do Pontu a Herodem povolán do Palestiny za prokuratora. Nepřežil však dlouho Ježíšova odsouzení, skončiv sebevraždou; tělo jeho nemohlo najíti pokoje v hrobě, nýbrž dlouho bloudilo světem, až zaneseno do studně na hoře Pilatu ve Švýcařích.

Pramenem pro tyto skladby především byla t. zv. apokryfická evangelia, t. j. nepřijatá v písmu sv. kanonicky uznaná, jako bylo evangelium Nikodemovo, evangelium Josefa z Arimathie a j. Sestaveny jsou velmi obratně, jazykem přesným, oživeným obrazy, průpovědmi, báskami atd. a složením hlásí se v rok 1306 nebo 1307, poněvadž činí obšírnou zmínku o zavraždění krále Václava III. v Olomouci. (Zlomky legendy o Jidášovi vyd. od Ad. Patery v ČČM. 1888, o Pilátovi od Lad. Dolanského v Listech fil. 1893).

Jako utrpení Kristovo, tak i mládí jeho bylo předmětem legend, a to již v nejprvnější době literatury české. Avšak i z této první skladby máme pouze zlomek (A. Patera v ČČM. 1885). Jiná legenda vykládala o sestání Ducha sv. (Výbor I, 178).

Ze životopisů světců líbily se především ty, které měly ráz dobrodružný, jako život sv. Jiří, knížete v Kappadokii, jenž zabil draka, stav se pak křesťanem neohroženě hlásal

víru Kristovu, začez byl třikráte rozřezán, ale vždy opět ožil a neustával ve své apoštolské horlivosti (zlomek té legendy v Brně nalezené vyd. Ad. Patera v ČČM. 1887).

S v. A l e x i u s (Aleš), jehož jméno v Čechách dosti bylo rozšířeno, byl syn senátora římského Eufemiána; pečlivě jsa vychován zasnouben byl s krásnou nevěstou Adriatickou; ale před samým sňatkem ušel z Říma, usadil se jako žebrák v Edesse na Sicilii u dveří chrámových a sedmnácte let z výtežku svých almužen živil nuzné lidi; když pak hlasem z oltáře vycházejícím upozorněno na svatost jeho života, v pokoře své ušel i odtud a vrátil se do domu otcovského, kde zastával práce nejnižšího sluhy teprve po smrti byl poznán. (Zlomek této legendy vyd. Fejfalik, Studien, ve Vidensk. SB 37, 420).

Velká část skladeb těch vznikla na samém počátku stol. XIV. neb o nějaký rok dříve a vyznačuje se dosti značnou samostatností ve spracování, jazykem vyříceným a veršem přesným. Bohužel ani jedna z nich nezachovala se celá. O nějaký rok později, asi kol r. 1310, klásti třeba nejrozsáhlejší staročeskou světskou skladbu epickou, totiž romantický epos A l e x a n d r e i s, mající za předmět osudy a výboje nejslavnějšího krále makedonského, Alexandra Velikého, syna Filipova. Postava tohoto nejrytějšího krále starověkého přirozeně ožila výpravami křížovými, jakkoli tradice o něm Orient zachovával i v dobách dřívějších. Alexander totiž byl asi tak mlád, jako středověcí rytíři, když se vydal na výpravu asijskou, měl proti sobě rovněž četné zástupy nepřátel, konal podobné skutky šílené odvahy, choval podobné rytířům šetrnou úctu k ženám, v družině své měl rovněž muže rytířsky smýšlející atd. Připojíme-li k tomu, že výprava jeho ubírala se týmž směrem jako výpravy křížové, pochopíme, proč Alexander stal se romantickému středověku dokonalým rytířem křesťanským, jak nám jej líčí na př. česká skladba.

Vzorem jejím, jakož i německé Alexandreidy Oldřicha z Eschenbachu, také v Čechách vzniklé, byla báseň latinská Gualtera Castellionského, rodilého z Lillu. Ten asi r. 1175 dle historie Alexandrovy od Curtia Rufa složil v hexametrech rozsáhlou báseň epickou (o 10 knihách), v níž Alexander odvažuje se dobytí Orientu jako díla nadlidského; v tom také tkví zárodek zkázy, k níž jej bohové určili. Tento poučný ráz brzo zjednal básni značnou oblibu a učinil ji předlohou

jiných Alexandreid národních. Do Čech dostal se opis té básně latinské ku konci kralování Přemysla II., počátkem stol. XIV. pak sloužila za podklad českému básníkovi, jenž byl z rodu šlechtického, mllovníkem své národnosti, nepřitelem cizincův a povýšenců. Ten představuje krále Alexandra jako hrdinu křesťanského na výpravě proti pohanům, kteří se dopustili v mládí jeho bezprávi na zděděné zemi. Jakkoli, dle výkladu básníkovy, záhy osifel, výtečný panovník makedonský dosáhl věhlasu přirozeným nadáním a poučováním největšího filosofa řeckého Aristotela, který mu dán byl za učitele a radí mu, jak si zříditi družinu a radu, jak vykonávati spravedlnost a získávati oddané vojsko, přátele i poddané. Ujav se vlády nad Řeky v Korintě, Alexander dospívající chystá se k výbojům; radu mu poskytuje starší, zkušené rytířstvo, mladší očekává pokynův jeho k boji. Pokořiv odbojné Theby, chystá se proti hlavnímu nepříteli, Dareiovi, králi perskému, jenž osobně mu křivdu učinil a také jinak šířil postrach mezi králi. S dvěma sty korábů po měsíční plavbě přistali u Asie. Alexander vystoupí tu na blízký vrch, obhlíží krásnou krajinu a rozhoduje se, že si tu založí nové království; země zděděné rozdati chce družině. Na cestě do Kilikie stanou na zříceninách staré Troje, o jichž osudech básník z jiné četby vykládá; byl i osud hrdin trojanských předmětem rytířské kroniky. Družina krále makedonského lituje zkázy slavného města, bojí však se též o svůj osud vlastní, až Alexander je potěší výkladem významného snu. (Zpěv I.) Když král Dareios dovídá se o příchodu nepřátel, poručí chystati se na vojnu a posílá s listem Alexandrovi uzdu, aby se svázal, míč jako dítěti, měsíc, aby odtud doplnil svou chudobu. Mladý král makedonský vykládá si to poselství, že mu odevzdává míčem vládu nad světem, měsícem své poklady, uzdu vládu nad vlastní osobou. A když podruhé Dareios posílá uzel máku, chtěje tím označiti množství svých bojovníků, odpovídá uzlem pepře, že bojovníků jeho je sice méně, ale že budou Peršanům hodně palčiví. Porazí pak jízdu pod vůdcem Memnonem, roztíná kola v Sardech a spěchá v boj s králem perským, jenž zatím byl uchytil ohromné vojsko; básník je výmluvně líčí.

V Kilikii Alexander náhle onemocněl z koupání v studené vodě řeky Kydnu, ale uzdraven lékařem Filippem. Dobude Issu a na břehu Eufratu stane proti Peršanům. Oslovuje své čety, rovněž činí Dareios, Alexander pak v čele rytířů

žene se na nepřítele (zp. II.). Udatenství jeho se podaří, že vojsko nepřátelské zatlačeno do řeky. Zajatce dává bez milosti pobíjeti, ale jaté rodiny královské šetří. Dobývá pak Syrie, Foinikie a Egypta, z něhož vytrhnouti chce proti moufeninům. Zatím Dareios dal sebrati nové vojsko a postavil se s ním u Arbel. Zatmění měsíce tehdy nastalé Řek Aristandros vysvětluje ve prospěch svých krajanův (zp. III.). Na pochodě k Arbelům zemřela zajatá choť Dareiova, i dává ji Alexander slavně pohřbiti; nabídky Dareiovy ke smíru odmítá. Vída pak s návrší nesčíslné voje perské, jat jest na chvíli obavami, ale brzo se vzmuží a na svém Bukefalu vyjíždí v boj. Peršané po krutém boji ustupují, Dareia však dva satrapové jeho chtějí zraditi, proto prchá s bojiště. Alexander pak táhne do Assyrie, Babylon se mu vzdává, i nastávají tu hlučné zábavy (zp. IV.—V.). Dobývání Persie a stíhání zrádných satrapů jest předmětem zp. VI.—VII., ale Dareia mladý hrdina nestihl již na živě, proto slzí nad mrtvolou jeho. Vypraví se potom proti Skythům, přemůže je a stane na hranicích Indie (zp. VIII.). Po boji s králem indickým Porem poroučí chystati loďstvo proti okeánu a zemím východním (zp. IX.). Tu spěchá do Babylona též evropský západ, aby se mu pokořil, jen hrdý Řím odmítá jakékoli vyjednávání. Pokořením jeho Alexander skončiti chce své výboje. Zatím však padl, otráven jsa zrádcem Antipatrem, i želí ho vojsko a poddaní (zp. X.).

Z bohatého obsahu básně, jak tuto stručně podán, zachovaly se nám nyní jen asi dvě pětiny (celkem 3961 verš) v 7 zlomcích, z nichž nejdelší (svatovítský) obsahuje první zpěvy a je původem nejmladší. Skladatel český vedl si v následování vzoru svého rozumně a pečlivě, vynechal učené výklady a zasahování pohanských božstev do děje, poněvadž se to pro jeho čtenáře nehodilo, za to vkládal poučné průpovědi, často spojené v rýmované trojverší, verš osmislabičný tvořil bedlivě a také rým dovedl obratně skládati. Mnohá místa dokazují, že znalý byl i českých legend, nedávno před tím vzniklých, ale i jiných kronik latinských o Alexandrovi. Báseň jeví v zachovaných zbytcích stopy, že dostalo se jí dvojí recenze; ze zlomků největší, svatovítský, náleží k úpravě starší, nejstarší rukopis jindřichohradecký k recenzi mladší. Zlomky vyd. jsou diplomaticky a v přepise od Mart. Hattaly a Adolfa Patery v Praze r. 1881, se stručnými výklady textu a poznámkami pro žáky od Fr. Prusíka r. 1896. Obsah celé

Alexandreidy skonstruován dle zbytkův od prof. Prok. Langa v Listech fil. r. X. (1884).

Jiné básně romantické vznikly teprve v době pozdější, za kralování Karla IV. a Václava IV., ale nedostihly nikterak této první a nejpřednější básně romantické v době staročeské.

Hojněji zastoupeno je již v období tomto básnictví ten denění, t. takové, ve kterém všecken výklad hlavně směřuje k tomu, aby čtenáře nějak poučil, buď že v rouše básnickém předvádí nějaké závažné pravdy mravní, nebo převráceností lidské pro výstrahu staví na odív, nebo posléze z vypravování děje nějakého vstřípiti chce pravdu mravní.

Středověk latinský rád užíval básní takových za knihy školní, přirozeně tedy rozšířily se školami kněžskými (farními) a klášterními po různých národech křesťanských. Takovou knihou učebnou byla na př. t. zv. Dvojverší Katonova, přičítaná jakémusi grammatikovi římskému, Katonu Dionysiovi, průpovědmi ve dva šestiměry upravenými podávající rozmanitá poučení pro život mravní a praktický. Jejich oblibě nasvědčuje, že ještě v době staročeské převedena také v české verše (zachov. v rukop. Svatovítském, vyd. od A. Patery 1885).

Mezi nejstarší knihy učebné náležel Ezop, středověké spracování starořeckých bajek polobáječného Aisopa, jež do literatury římské uvedeny byly propuštěncem Augustovým Faedrem, pak vlaským učencem Romulem rozvedeny latinskou prósou (v X. stol.), posléze uvedeny opět ve dvojverší elegické od Angličana Walthera (Anonyma). Z tohoto veršovaného spracování již učila se mládež, a to nejen v cizině, ale též u nás, jak patrně na př. z legend skladatele Jidáše a Píláta, z Alexandreidy a ze zmínek v rýmované kronice t. zv. Dalimila. Úhrnného spracování českými verši dostalo se těmto bajkám asi v polovici stol. XIV., při čemž básník připojil různé přídávky vlastní, na př. v úvodě allegorický boj mezi ctnostmi a neřestmi, jinde průpovědi a myšlenky obsahu vlasteneckého a pod. Ve formě již dosti porušené zachován tento nejstarší český Ezop ve sborníku hrab. Viktora Bavorského ve Lvově z r. 1472, kde nalezen prof. A. Brücknerem, od něho vydán v Archivu für slav. Philol. r. XI. a s ostatními skladbami toho ruk. Janem Lorišem r. 1903 (nákl. České Akademie).

Řadu skladeb tendenčních obsahuje t. zv. rukopis Hradecký, darovaný Jos. Dobrovským knížeci knihovně Lobkovické v Praze (vyd. od Ad. Patery r. 1883). Prof. Ant. Havlík dokázal o něm (v ČČM. 1904—1906), že vznikl kol r. 1340, skladatele že má jediného, a ten že byl pisařem v kanceláři královské (u kr. Jana Lucemburského). Ve sborníku tom je především zdařilá bájka „O lišce a o čbánu“, již skladatel chce ukázati, že také chytrý člověk dává se někdy k své škodě strhnouti ku pošetilostem. Liška totiž, nalezši v pusté chýši džbán, vynese jej ven, a když neživý džbán nechce jí odpovídati, přiváže si jej k ohonu a spustí jej v studnici, při čemž sama bidně zahyne utopením, protože ji džbán stáhl pod vodu.

Jiná báseň tendenční z toho sborníku sluje „Desatero kázanie Božie“. Básník rozbírá v ní obsah přikázání a ukazuje, kteří lidé (pravid. trojího druhu) proti nim hřeší. Při tom leckde vkládá povídku obsahu satirického, jež se jeví pěkným obrázkem kulturním své doby. Na konec přestupníkům vyhrožuje pekelnými tresty.

Jiná báseň vytýká slabosti a směšné stránky některých řemesel a povolání: švec rád hraje v kostky, až vše prohraje, a na konec ještě zbije ženu, konšel béře úplatky a potom arcí soudí nespravedlivě, kovář pomáhá zlodějům svými paklíči a často zakuje koně, sladovníci okrádají na míře, že berou velikou míru ječmene a dávají malou míru piva, lazebníci rádi se oddávají opilství a proto při holení a pouštění žilou snadno člověka pořežou, řezník rád kupuje lacino, ale šálí jakostí a váhou masa, pekaři prodávají těsto kvasnicemi tak nakynuté, že při pečení málo zbývá podstatného koláče. Všem takovým podvodníkům básník hrozí, že nedostanou se pro své klamy před tvář Boží.

Jiné básně obsahu poučného jsou: „O bohatci“, t. jak špatně a těžko ve svých hříších umírá (vyd. ve Výb. I.), „O smrtedlnosti“, kde líčí se nestálost života pozemského a moc smrti, již nikdo nemůže ujíti, pak „Spory duše s tělem“. Duše v nich naflká na tělo, že ji ke zlému svádělo, a nyní že ji za to hrozí věčná zkáza, však dostává se jí posléze vysvobození skrze Pannu Marii (originálem tu byla báseň latinská „Visio Filiberti“, vidění sv. Filiberta, opata benediktinského kláštera na ostr. Jersey († 690); o značně oblíbené

skladby svědčí trojí spracování, dvojí na počátku stol. XIV výklad o nich od J. Truhláře v ČČM. 1881).

Básnictví lyrické v době té neprosplvalo příliš. Duchovní písně české skládány nebyly, neb aspoň se nezachovaly, poněvadž zpěv chrámový té doby výhradně byl latinský, lid tedy v chrámě mimo vzácné příležitosti slavnosti výročních zpěvu se nesúčastnil. Nově přibyla v té době k starším dvěma písním slavnostním velikonoční o vzkříšení Kristově: „B ó h vš e m o h ú c í v s t a l z m r t v ý c h ž á d ú c í“, která zpívána bývala po velikonočních hrách dramatických shromážděným lidem a tak se dostala do chrámu. Skládala se prvotně též jen ze tří sloh, ale během století rozšířena tak, že jich kol r. 1400 měla deset (vyd. ve Výboru I. a v Malém výboru I. J. Hanuše r. 1863).

Z písní světských té doby zachováno málo, většinou jen zmínky nebo začátky, ale z nápěvů patrno, že přikláněly se k liturgickým zpěvům, jež lid v chrámě slychal a upravoval si pak v lehčí rytmus a prostou, případnou formu.

Také písně o současných událostech již tehdy byly skládány. Taková jest „N o t a o d p a n a V i l é m a Z a j i e c ě“, velebící zásluhy tohoto pána českého, „přítelče českého jazyka“, jenž padl r. 1319 v bitvě u Dachova (v Bavořích); proslulý byl nejen udatností, ale též oddaností ke králové Elišce Přemyslovně; lyrický je hned začátek: „Ž ě l e j č e s k é p o k o l e n i e š k o d y, j e n ž s ě s t a l a n y n i e!“ Píseň vznikla brzo po události samé a otištěna z přípisků ke kronice Pulkavově v Listech fil. 1884.

Básnictví dramatické té doby souviselo s bohoslužbou, neboť hry tehdejší, majíce zprvu obsah pouze náboženský, provozovány byly duchovními v presbyteři chrámové. Poněvadž osob účastněných bylo třeba několika, mohly se konati jen při chrámech s několika kněžími nebo v klášteřích; oblily došly zvláště na některých místech, na př. v klášteře svatojirském na Hradčanech v Praze, odkud zachováno jich několik rukopisův, stopy začátků pak vedou až do XIII. stol. Základem jejich je především 16. kap. z evangelia sv. Marka, kde líčí se cesta tří Marií k hrobu Kristovu (v neděli velikonoční přede dnem) a rozmluva jejich s andělem. K tomu přibyl pak výjev druhý, rozmluva vzkříšeného Krista s Marií Magdalskou, ona zůstala u hrobu a plakala, Ježíš pak ukázal se jí v podobě zahradníka. Třetí výjev posléze představuje,

jak apoštolové Petr a Jan spěchají ku hrobu, přesvědčit se o vzkříšení Kristově. Scény ty byly ovšem částí liturgie na den vzkříšení, provozovaly se vážným způsobem duchovním, a to jazykem latinským.

Později připojovány k tomu živly světské, že Marie kupují masti u mastičkáře, který mluví jazykem národním a ovšem také věci, jež se nikterak nehodily do chrámu. To patrně na zlomku, zachovaném ze hry velikonoční (asi z polov. stol. XIV.) a známém pode jménem „Mastičkáře“. Kde bylo třeba přibíratí ke hrám osoby světské z nedostatku duchovních, porušování rázu církevního při možné improvisaci bylo tím snadnější.

Proti všestrannému a dosti hojnému pěstování básnictví prósa je v samých začátcích, proto kronikáři pokračují v díle Kosmou počatém i dále jazykem latinským. Tak letopis kláštera svého latinsky psátí počal druhý opat zbraslavský **Otto**; v něm pokračoval třetí opat, **Petr Žitavský**, ale zápisky své rozšířil v důležitou kroniku o událostech současných, zejména vyložil nejprve dobu zakladatele kláštera svého, krále Václava II., a jeho nástupců, ve druhé knize dobu Jana Lucemburského, ve třetí pak počal výklad o blahodárném vladaření markraběte Karla v Čechách (do r. 1338). Také o dějích německých zvláště za císaře Jindřicha VII. mnoho vykládá (vyd. kronika jeho ve IV. díle Pramenů děj. č. r. 1883, český překlad s úvodem a pozn. Dra. V. Novotného r. 1905).

Do této kroniky, jakož i do jiných spisovatelé vkládali t. zv. leoninské hexametry, v nichž střed rýmoval se s koncem. Z toho asi vznikl později zvyk, dějiny podávatí ve formě rýmované, jako byla německá Kaiserchronik, kronika štyrská a j.

Také u nás ujala se myšlenka kroniky takové, a to již na samém počátku stol. XIV. Je to první kronika jazykem českým psaná, jež složena verši o nestejném počtu slabik (6—23), ale s rýmy sdruženými. Skladatelem jejím byl šlechtic laik z východních Čech, dobře znalý poměrů zeměpisných a národnostních, kulturních a heraldických ve své vlasti. Když kroniku skládal (v l. 1308—1314), byl již starším mužem, jenž všude jeví ušlechtilé smýšlení o významu státu a obce, chová úctu k dobrému jménu, váží si domácího rodu panovnického a zvyků po předcích zděděných. Proto jest odpůrcem novot z ciziny přinášených, jako turnajů, honeb se

psy, her v kostky, dvoření paním, hostin a pod. Ku práci své připraven byl znalostí kronik domácích i německých o zemích sousedních, mimo to znal učebné knihy tehdy obvyklé, jako Ezopa, Katona a j. Důvody, proč ujal se té práce, vykládá v předmluvě, že totiž pohnutka vlastenecká jej k tomu přiměla, by krajané i příběhů vlastní země si vážili. Celé kroniky o minulosti ovšem neměl, ale čerpal především z Kosmy. Prostoty svého slohu je si povědom a přál by si důstojnějšího nástupce. — Jména skladatelova neznáme; Dalimilem pojmenován od Balbína, protože kronikář Hájek mezi svými prameny uvádí Dalimila Meziříčského, kanovníka kostela boleslavského, a v jednom rukopise kronika tato slove boleslavskou. Počátek výkladu činí se stavbou věže babylonské, pod níž mezi jinými jazyky vznikl i slovanský. Pak skladatel přechází ku příchodu Čechovu s družinou a vykládá vše dle Kosmy. Nejspolehlivější zprávy podává o kralování Přemysla II. a jeho nástupcův až po nastoupení Jana Lucemburského (do r. 1314), celkem ve 106 kap. Pak přidány ještě čtyři kap. o událostech z let 1315—1318. Ač skladatel netají se svou rechuť k cizozemcům, zvláště Němcům, a píše s tendencí obrannou, přece dílo jeho došlo i u nich značné obliby, neboť přeloženo bylo dvakráte do němčiny: veršovaně v pol. XIV. stol., prosaicky poč. stol. XV. Rukopisů je počet velmi značný, což rovněž svědčí o hojném užívání kroniky, jako časté doklady u pozdějších historiků. Vyd. tiskem od Pavla Ješina r. 1620, ale vydání to skoro celé zničeno po bitvě bělohorské. 2. vyd. jazykem obnov. od Fr. F. Procházky roku 1786, další vyd. od V. Hanky r. 1849 a 1851, vyd. kritické s přirovnáním různých čtení rukop. od Jos. Jirečka (v Pram. děj. č. III, 1882). Cambridgeský rukopis vyd. zvláště v diplomatickém přepise od V. E. Mourka r. 1892. S poznámkami pro četbu žákovskou vyd. od J. Ortha 1874.

Literatura prosaická té doby vykazati se může ještě spisem obsahu právníckého, t. zv. knihou Rožmberskou, podávající návod, jak si na soudě zemském vésti, zejména jak třeba vykonávati pŕhony, aby se prováděly správně a platně. Celkem obsahuje kniha 19 kapitol, ale zamýšleno sepsati jich 37, tak že ostatní buď se nezachovaly nebo vŕbec nesepsány; končí ohledáváním škody a pozemkem obecním. Za původce jejího pokládá se p. **Petr z Rožmberka**, nejvyšší komorník zemský za krále Jana (v l. 1312—1346). Kniha má slovesný

ráz velmi starožitný, některým výrazům v ní obvyklým v době Karlově již se nerozumělo. Vyd. od Fr. Palackého v I. d. Archivu českého, r. 1872 od Vincence Brandla (s věcnými a právními výklady), diplom. přepis rukopisu při deskách zemských chovaného v List. fil. 1880. V knize této ještě úplně zračí se staročeský způsob soudní ve při občanské i trestní, nežli místo jeho zaujalo feudální právo německé.

c) *Období prvního rozkvětu prósy.*

V dobu Karlovu připadá v zemích českých značné rozšíření vzdělanosti knižně a tím i literatury. Panovník zavedl v zemi pořádek a všemožně pečoval o blahobyt; prováděje nákladné stavby povolával do země vynikající umělce; založiv universitu r. 1348 zadržel doma proud mládeže po vzdělání dychtící a obrátil do svého sídelního města cizince, mistry a žáky. Výklady na této první vysoké škole ve střední Evropě jako všude jinde daly se ovšem latinsky, cizinci zprvu také měli převahu, ale přinášeli k nám nové myšlenky, kol nového toho střediska vědění šířily se nové proudy vzdělanostní, které nemohly zůstatí bez účinku ani na širší vrstvy lidové.

Obliba, již se Karel těšil ve vrstvách svých poddaných, nemohla neobrážeti se i ve správnějším nazírání na život, na společnost lidskou a na jednotlivá povolání. Císař rozšířil značně své panství, a to klidným způsobem, romantismus jeho jevil se spíše v nádhře památek, jež stavěl podle slavných vzorů francouzských nebo podle romantického líčení tehdejších básníkův (Karlštejn). Křesťanství Karlovo libuje si také v památkách po slavných mučednících, ale přece je niternější, více hledí ku potřebě shody mezi myšlením a skutkem, věrou a konáním, jak patrnó z činnosti slavných kazatelů pod ochranou samého panovníka.

Karel také pečuje o to, aby zachovala se nástupcům paměť jeho života, četné muže jiné pobízí ke spisování historickému, mimo to stará se o ustálení právního stavu svých zemí, a tak vyvíjí se ovšem lepší porozumění tomu, čím literatura jest a býti může, zvláště když při universitě přirozeně vyskytuje se potřeba knih a jejich sbírek. S vývojem myšlení ruku v ruce kráčí povznesení literatury prosaické.

V básnictví epickém pokračuje se ve skládání veršovaných legend, z nichž některé dosti obsáhlé zachovaly se nám úplně. Tak skladatel rukopisu Hradeckého napsal I e-

gendu o sv. Prokopu, v níž vypravuje způsobem rýmované kroniky, jak tento český světec pocházejí z Chotouně vzdělán byl na Vyšehradě, tu stal se záhy kanovníkem, t. učitelem jiných kněží, a také knězem. Ale brzy opustil svět a uchýlil se na poušť u Sázavy, kde podle řádu sv. Benedikta jako poustevník sloužil Bohu. Tu našel ho kníže Oldřich a vystavěl proň klášter ke cti sv. Jana Křtitele, v němž Prokop proti své vlastní vůli stal se opatem. Již za živa pak Bůh skrze něho činil mnoho divův.

Fakulta svobodných umění, jež byla i v Praze obyčejně nejvíce navštěvována, za ochránkyní svou ctíla sv. Kateřinu, proto také vznikla v této době obšírná legenda o sv. Kateřině, zajisté z péra muže vzdělaného, jenž znal i poměry a smýšlení kruhů dvorských. Také císař totiž byl vřelým ctitelem té světice, jež prý vynikala nejenom krásou, ale i učem, již nabyta na vysoké škole v Alexandrii, kam ji otec, kyperský král Kostus, na učení posílal. Z těch předností vzniká v dívce hrdost, že chce míti jen ženicha sobě rovného a zamítá ruku císařovicovu. Poustevník u města povi jí o Kristu, jemuž se zasubuje prstenem. Když pak císař Maxencius v Alexandrii káže obětovati modlám, Kateřina vystoupí proti němu a přehádá padesát mistrů vysoké školy, na obrácení její ustanovených, že stanou se křesťany. Také císařova choť a přední rytíři přijímají tu víru, pročež všickni umučeni. Kateřina zprvu bičována, posléze sfata. Tělo její andělé zanesou na horu Sinai. Větší legenda o této světici (3519 v.) nazývá se štokholmskou, protože rukopis přes 200 let chován byl v Štokholmě (nyní v zem. archivě mor.); tu nalezena Dr. Jos. Pečirkou r. 1850 a vytištěna r. 1860. Kratší legenda slove brněnská, složena jest ve slohách čtyřveršových a nalezena od Ad. Patery (vyd. v ČČM. 1887).

V legendě o desíti tisících rytířů líčí se mučení tohoto počtu rytířů křesťanských na hoře Araratu, protože nechtěli obětovati bohu Astarot. Při tom zatmělo se slunce, třásla se země, skály se ssedaly, hroby se otvíraly, jako při smrti Kristově; krev z těl tolika lidí sáhala koním až po sedla (Listy fil. 1889).

Legenda o sv. Markétě nezachovala se celá. V ní vykládá se, jak tato světice velmi trápena byla ďáblem ve vězení, ale konečně nad ním zvítězila. Také ona byla sfata. (ČČM. 1887).

Legenda o Ježíšově mládí počíná zrozením Panny Marie, pak líčí narození Kristovo a život jeho až do dvanáctého roku. Děj přeplněn zázraky. Zbytek jiné legendy podobného obsahu jest již z 1. pol. XIV. věku.

Anselm je skladba rázu legendového, v níž sv. Anselm, arcibiskup Canterburský († 1109), doptává se matky Kristovy o podrobnostech umučení. Skladba byla značně oblíbena, neboť spracována v literatuře české několikráte. (Vid. Sitzungsber. XXXIII.)

Ze skladeb světských největší oblíby dosáhl Tristram, rek z družiny Artušova stolového kruhu. Pověst o něm vznikla původně v Anglii, ale brzo rozšířila se na jih do Francie a na východ do Německa, svým romantickým rázem všude docházejíc neobyčejné oblíby, jakkoliv byla jinak dosti spleťtá. Tristram je syn Blankflory, sestry kornvalského krále Marka. Vstoupí jako rytíř do služeb strýcových a přemůže ukrutného Morolta, pak najíti má svému pánovi nevěstu, rusovlasou Izaldu. Zabije draka, dobude nevěsty, ale cestou domů oba napijí se nápoje lásky a zahoří k sobě vespolnou náklonností nepřemožitelnou, pročež přestátí jest jim množství protiventství, z nichž není vysvobození nežli smrtí hrdinovou a tím též Izaldinou. Skladba česká nerovná se jinojazyčným, jež o Tristramovi jednájí, ani obsahem ani dikcí, ba i verš a rým jsou chatrné.

Z téže družiny rytířské byl Tandariáš, jenž u dvora knížecího určen byl ku posluze krásné dívce z Indie příšlé, Floribelle. Unese ji tajně do své země rodné, ve službě její vykonává množství hrdinských dobrodružství, až při jednom byl zajat a uvězněn. Když dojde k rozhodnutí, přemůže tříkráte svého vězňitele a konečně dostává Floribellu za choť.

Vévoda Arnošt, romantická skladba původu německého („Herzog Ernst“), za podklad historický má odboj vévody Arnošta proti císaři Konrádovi II. a vévody Ludolfa proti císaři Ottovi I. Avšak udělána z něho výprava rázu křižáckého, neboť hrdinové plují z Cařihradu do země svaté, octnou se v zemi, kde žijí lidé s jeřabími zobany, pak mezi lidmi jednookými, s nimi bojují proti lidem ploskonosým a dlouhouchým, posléze dostávají se k svatému hrobu. (Zachov. všechny tyto romantické skladby české s Ezopem ve Ivoevském rukop. hr. Bavorovského, vyd. J. Lorišem 1903).

Německého původu jsou též t. zv. Růžové zahrady, větší a menší. Větší náleží ku pověstem o Siegfridovi, Kriemhildě a Etzlovi (Attilovi). Růžová zahrada náleží Kriemhildě, střeže jí dvanácte hrdin, kteří dávají se v boj, a vítězí strana Dětficha Berúnského (Theodoricha, krále Ostrogotův, † 526), jenž bojuje za stranu Etzlovu. Následkem toho Kriemhildin otec nucen jest zemi svou přijmouti v léno od krále hunského. Skladba česká obsahu tohoto nezachovala se celá, nýbrž jen ve zlomcích. Malá Růžová zahrada líčí boj Dětfichův a Hildebrandův proti Laurinovi, králi trpaslíkův, který má rovněž krásnou zahradu růžovou. Když hrdinové odejmou mu jeho poklady, Laurin stane se kejklřem.

Lidového původu jest píseň o Štemberkovi, kde líčí se úkladné přepadení některého člena rodiny Šternberské měšťany mělnickými. Ten dlel v městě s družinou české králové a oblíbil si tu nějakou dívku městskou, z čehož vzniklo nepřátelství mezi ním a měšťany. Ti pak za městem ho posekali a polomrtvého přivezli nazpět do města. (Vyd. v ČČM. 1827 a ve Výboru z lit. č. II., 1868).

K epické poesii počítáme také belletri jež v době Karlově a Václavově těší se značnému rozkvětu. Přibýlo zajiště vzdělanosti knižné a tím nastala též potřeba zábavné četby. Není však jen obsahu světského, nýbrž dle proudů myšlení té doby také obsahu duchovního; tu pak jednak doplňuje, jednak rozhojňuje vypravování dějin posvátných, vztahujíc se buď k nejstarším dějinám lidstva nebo k světu padlých andělův.

Tak o praotci pokolení lidského, Adamovi, vzniklo mnoho legend jak u Židův, tak i u křesťanův a Mohamedánův, veršovaných i prosaických. Z nich čerpalo podání lidové, jakož i pokusy dramatické. Vypravování týká se hlavně doby, kdy Adam opustil ráj a počal v potu tváři vzdělávati zemi. Celý život Adamův, připisovaný Frigoniovi, doktoru Jerusalemskému, arabskému spisovateli z rodiny židovské, obsažen byl v duchovním románu Solfernovi, jehož předmětem byla pře pekelné říše s Bohem pro svržení dáblů s nebe, protože nechtěli vzdávati poctu člověku nově stvořenému. Při tom zástupcem pekla je dábel Solfernus. Když dáblové prohrají, hledí člověku všelijak škoditi: svedou Evu k hřichu, vzbudí svár mezi Kalnem a Abelem, Adama zemřelého svádějí k odpadení od Boha, rovněž Evu atd. Z toho

pak sestaviti lze celý život Adamův a přímého potomstva jeho, jakož se stalo u nás již koncem stol. XIV. (vytištěn pak v Plzni asi r. 1498, celý Solfernus teprve od Sixta z Ottersdorfu r. 1553 a potom ještě třikráte).

Solfernu podoben jest Belial, jenž líčí spor pekla s Kristem pro vysvobození duší sv. otcův z předpekli. Plnomocníkem ďáblův je Belial, Kristovým Mojžíš, soud koná se před Šalomounem, a když ďáblové s jeho nálezem nejsou spokojeni, před Josefem, synem Jakubovým. Při tom užívá se všech zvláštních obyčejův, obvyklých v kanonickém právé.

Život Josefa Egyptského, již dle bible dosti tklivý, doplňován byl ještě zprávami odjinud čerpanými. K němu druží se povídka o A s e n e t ě, dceři Putifarově, choti Josefově, o níž se uchází také syn faraonův, ale byv odmítnut hyne, jakož i otec jeho, tak že Josef stává se vládcem země za nezletilého syna druhého.

Poučná je povídka „P o r u č e n s t v í e (závěti) d v a n á c t i p a t r i a r c h“, synů Jakubových.

Obsahu duchovního jest i Barlaam a Josafat. Indický král Avenir dává syna svého Josafata vychovávat v odloučenosti, protože mu bylo předpověděno, že syn jeho stane se křesťanem; ale poustevník Barlaam nakloní ho tomu náboženství. Odvrátiti jej od křesťanství se nepodařilo, spíše syn obrátí otce. Po smrti jeho Josafat vzdává se vlády a sám stává se poustevníkem.

Obsahu světského jest rovněž řada povídek. Některé z nich mají za předmět látky antické, jako kronika trojanská, která vykládá báječné příběhy toho města od prvního zboření za krále Laomedonta po smrt předních účastníků druhé, slavnější výpravy řecké. Spracování české bylo dvojí, starší volné z konce stol. XIV., novější doslovné, pořízené z rozkazu mincmistra Petra Zmrzlíka r. 1411. Originálem byl latinský spis Quidona z Columny, soudce Messanského r. 1287. Prvotisk této kroniky datuje se již r. 1468, za dvacet let potom vytištěna podruhé, pak ještě čtyřikráte. Svědčí to zajisté o veliké oblíbě toho skládání.

Také o Alexandrovi Velikém vzdělána byla povídka rázu báječného, plná divů zvláště o Indii vyprávěných; přičítána byla již v starověku dějepisci Kallisthenovi, synovci Aristotelovu, který jsa průvodcem na výpravě pro podezření ze spiknutí byl popraven; ale původ ukazuje spíše do Ale-

xandrie v dobu Ptolemaiovců. Překlad český pořízen z latinského, původní sepsání bylo řecké.

Do Říma klade se dějiště velmi důležité sbírky povídek, nazvané „*Gesta Romanorum*“ (činy římské). Název měla odtud, že látka k mnohým těm kusům čerpána z kronik římských; vznikla však v Anglii a rozšířila se po celém světě vzdělaném. Latinských rukopisů je počet takřka nesčíslný, překlady mají téměř všechny literatury evropské, ozvuky vyskytují se nejen v literaturách knižních, nýbrž i v pohádkách lidových, také českých a moravských. Ve středověku jí hojně užívali kazatelé, proto za každou povídkou obyčejně následuje mravní naučení. Český překlad (112 povídek) je z konce stol. XIV., rukopisy (tři známé) z XV. stol. Tiskem vyd. nákladem České Akademie r. 1895.

Rázu romantického jest román o *Apolloniovi*, králi tyrském, jenž povolán byl za krále v Tarsu, ale odloučen od choti a dcerušky, s nimiž se shledá teprve po mnohých letech. Také tato povídka byla v literaturách evropských velmi oblíbena.

Do Čech umístěno původně německé vypravování rytířské o *Štilfrídu a Bruncvíkovi*. Štilfríd osvědčil své udatenství v horní Italii v bojích s dvanácti rytíři, proto udělen mu ve znak českého knížectví místo kotlu orel v poli zlatém, syn jeho Bruncvík vysvobodil z drápů dračích lva, zažil s ním mnoho dobrodružství, nežli se vrátil do Prahy; zemi své získal ve znak bílého lva v červeném poli.

K belletrii počítá se též *Tkadleček*, učená hádka mezi milencem, oplakávajícím nevěrnou milenkou, a Neštěstím, které vyvrací jeho námitky a dává jemu samému vinu. Skladatelem byl šlechtic nižšího řádu, jenž žil v Hradci (Králové) při dvoře české králové, milenka jeho Adlička byla tam topičkou. Sloh jest obratný, opravdu belletristický, protkán obrazy, příslovími, vtipnými rčeními atd. Vzorem byl mu stručnější německý „*Ackerman aus Beheim*“ (vyd. od. V. Hanky v Starob. sklád. 1824).

V oboru poesie lyrické nový živel přibyl do Prahy studentstvem universitním. Poesie vagantská známa je také v Evropě západní, u nás písně žakovské jsou nejen cele latinské, ale i českolatinské (makaronské) a zcela české.

Latinský zpěv liturgický štědrosti císařovou a snahou prvních arcibiskupů vyvinul se především při hlav-

ním chrámě způsobem skvělým, v nádheře nebývalé. Byloť tu přes sto zpěváků zvláště ustanovených, mimo to asi 250 kněží zpěvu znalých, působily tedy jednohlasé chorály zajisté mohutným dojmem. Neméně skvělý byl též zpěv mnišský v některých klášteřích.

Duchovních písní lidových však tehdy nepřibývalo, poněvadž česky se v chrámě nezpívalo. Liturgického rázu je nápěv při písni k sv. Dorothe, již básník zprvu oslovuje jako dceru krále Dorothea z Caesareje Kappadocké, o níž se ucházel pohanský král Fabricius. A když dívka odmítla jeho ruku, dal ji bičovati, mučiti a uvězniti. V žaláři vyléčena byla Kristem, že každý divil se její kráse. Soudce vyzval ji k odpadnutí od křesťanství, ale když nechtěla povolit, dal ji vésti na smrt. Cestou potkala se s písařem Theofilem, jenž se jí vysmíval a žádal, aby mu poslala ovoce ze zahrady svého milence. A když měla býti sfata, ukázalo se pachole s růžemi a s ovocem rajským, jež poslala Theofilovi, ten pak také stal se křesťanem. Příběh zachoval se nejen v písni (vyd. v List. fil. 1877, v rukop. Svatovítském 1886 a j.), ale i v legendě Lvovské (vyd. v ČČM. 1859), později v kancionálech (na př. u Šimona Lomnického 1595), ale také v nové době v lidovém spracování v písni a ve hře dramatické.

Mezi žáky výborným hudebníkem a skladatelem písní byl **mistr Závíš**, rod. ze Zap u Prahy, professor fakulty artistské, potom kanovník († po r. 1411). V mládí skládal zpěvy liturgické, před r. 1379 složil milostnou píseň umělého útvaru, k nápěvu bral motivy ze svých zpěvů duchovních (vyd. v ČČM. 1885). Píseň má doklady, že skladatel byl znalý t. zv. Fysiologu, vzniklého v Alexandrii ve II. stol. po Kristu.

Z lidového zpěvu té doby zachovaly se některé zbytky (vyd. od Jul. Feifalika 1862, Jos. Jirečka 1874, též od Č. Zibrta 1897 a j.), jež nesvědčí zrovna o přísných mravech; také umělé písně skládány podle vzorů lidových, na př. „Dřevo se listem odievá“, „Andělíku rozkochaný“, jichž původci jsou rovněž žáci. Umělého původu je také „Řeč jinocha mladého“ (o radostech mládí) a „Řeč kmetě starého“ (o tesknostech stáří).

Pokud se týče básnictví dramatického, lze v 2. pol. stol. XIV. konstatovati další jeho vývoj. Z her liturgických vyvinuly se hry umělé, v nichž části lyrické značně jsou rozšířeny; tak na př. nácky tří Marii nad hrobem Kri-

stovým a nářek Marie Magdalské, že jí Kristus odňat; avšak již vyskytují se též v jazyce českém.

Přechod k nim tvoří takové hry, v nichž fraškovité verše české střídají se s latínskými zpěvy; když však v nich přibývalo ducha světského, a mizela též latina, tu frašky posléze vzniklé nehodily se nikterak do chrámu a právem tedy z něho vyloučeny.

Podle evangelíí uspořádány byly hry pašijové, v nichž místo zpěvů byla pouhá recitace.

Plankty (nářky) Panny Marie byly také někdy částí velikonočních her; v nich sv. Jan těší matku Páně, Kristus umírající pak pronáší známých sedmero slov (zachovány jsou takové plankty tři, viz Archiv für slav. Philol. IX.)

Z období velikonočního hry dramatické rozšířily se též na jiné svátky, zvláště takové, o kterých se konaly průvody; tak byly o Květné neděli, o Nanebevstoupení Páně, o Božím Těle.

O vánocích konaly se hry žakovské, značně rozpustilé, jichž účastnil se též Hus jako žák; zakázány byly arcibiskupem Janem z Jenštejna. (Všecky hry staročeské vydá nákl. Č. Akademie prof. J. Máchal r. 1908.)

Poesie tendenční vyznačuje se řadou plodů nemalé ceny, tak že je patrné, jak rozšířena byla záliba v tomto duchu poetickém.

Za nejzdařilejší pokládati lze satiru Podkoní a žák. Je to hádka příslušníků dvou stavů, jež v Čechách ve 2. pol. XIV. stol. dosti byly zastoupeny, neboť bohatá šlechta mívala již četné družiny a při universitě dosti bylo chudých studentů. Oba účastníci sporu horlivě vychvalují svůj stav a vynášejí přednosti jeho před stavem soupeřovým. Zatím však nejen z jejich ústroje, ale i z přiznání vysvítá pravda o ubohosti jejich, což působí dojmem značně komickým. Jinak podává se tu také mnoho zajímavých podrobností kulturních o těch stavech, čímž skladba nabývá též ceny kulturně historické. (Zachována ve dvou rukopisech a v tisku z r. 1498; vydána častěji; něm. překlad od Jos. Wenziga.)

Skladatelem v oboru tom byl pan **Smil Flaška** z Pardubic a Rychmburka (asi 1325—1402), synovec arcibisk. Arnošta z Pardubic, r. 1396 nejvyšší písař, jenž padl v boji proti Kutné Hoře. Složil *Novou Radu*, báseň didaktickou a allegorickou, v níž králi Lvovi dostává se rad od poddaných jeho zvířat o tom, jak zachovati pokoj a řád v zemi, jak pečovati o čest

a blaho vlastní a poddaných. Králi Lvovi podřízen jest kníže orel, mluví se o deskách zemských, což poukazuje k tomu, že skladatel allegoricky minil tu krále českého a že celou radou chce představit generální sněm zemí koruny české. Složena jest báseň ta r. 1394 nebo 1395. Vyd. tiskem od Jana Gebauera 1876. V latinském spracování biskupa olomuckého Jana Dubravia v Norimberce r. 1520.

Od Smila Flašky pochází též Rada otce synovi, v níž starý šlechtic synovi v život veřejný vstupujícímu uděluje rady v tom, jak by si vedl ve svém domě i ve styku s jinými lidmi. Rázem báseň tato dosti se podobá „Nové Radě“ a složena snad ještě dříve. Vyd. v ČČM. 1892 a v Listech fil. 1892.

Také pochází od něho sbírka (236) českých přísloví a pořekadel, pořizená dle starší sbírky Konráda z Halberstadtu; našel ji Fr. Palacký a vydal v ČČM. 1827 (též ve Výboru I.)

Dle Sporů duše s tělem v období tomto vznikl Svár vody s vínem, jež u vidění spatřuje mistr sv. písma; obě strany vychvalují své přednosti, ale na domluvu mistrovu se smiřují.

Allegorická je báseň „Pravda“, jež pýtuje po světě, ale nikde nenachází útulku, proto se uchyluje do nebe. Poučná je skladba „O sedmímezcietma blázních“, „Opětistudnicích“ (hříchů).

Alan stula báseň allegorická, v níž se vypisovala cesta věhlasnosti do nebe, aby tu žádala vykoupení člověka z hřichu. V tento rámeček skladatel vpletl různé názory meteorologické a přírodopisné z té doby, na čemž nejvíce se zakládá cena té skladby. —

Že panovník tak praktický, jako byl císař Karel, pamtovať na zachování paměti o dějích té doby, je samou sebou vysvětlitelnou; proto literatura historická tehdejší je hojná, těšíc se nejen přízni a podnětu císařovu, ale majíc na něm samém dobrý příklad.

Císař Karel totiž v Paříži dosáhl vzdělanosti na svou dobu vynikající, a to nejen v oboru jazykovém, ale i v jiných vědách a v theologii. Sám o tom svědčí ve své autobiografii, sepsané pro nástupce, v níž vypisuje svůj rod a osudy životní do r. 1340 (v osobě 1.). K tomu pak nějaký neznámý spisovatel (v osobě 3.) připojil zprávu o některých dějích

z let 1344—1346 až po zvolení Karlovo králem římským. Překlady obou těchto částí původně latinsky složených zachovaly se dva: starší doslovný, leckde málo srozumitelný, mladší volný, při němž užito též překladu staršího (vyd. ve Výboru I. a od Jos. Emlera 1878.).

Také legendu prosaickou o sv. Václavu císař Karel sepsal, aby dal zprávám o tomto svém patronovi náležitý směr.

Na jeho podnět jal se spisovati kroniku českou **Přibík Pulkava** z Radenína, mistr svob. umění při universitě a v l. 1373—78 správce latinské školy u sv. Jiljí v Praze, mající důchody z fary v Chudenicích († 1380). Asi r. 1374 vybídnut byl od císaře ke spisování kroniky české, dán mu přístup k archivu královskému, a také jiná podpora mu poskytována. Pulkava pracoval dle Kosmy a Dalimila, dle Petra Žitavského a jiných předloh, počínaje svůj výklad též stavbou věže babilonské a konče smrtí králové Elišky (r. 1330). Kroniku svou ještě později stále opravoval, proto lze rozeznávati při ní asi tři recense, dle poslední pak pořízen i český překlad. Ten však je místy nesprávný a také ve jmenech vykazuje dosti chyb. O Pulkavovi psal úvahu Fr. Palacký (Radhost II.), kritické vyd. textu latinského se souběžným českým od Josefa Emlera a Jana Gebauera v Pramenech děj. česk. díle V., 1893.

Beneš Krabice z Veitmile, kanovník kostela pražského († 1375), který řídil nějaký čas také stavbu chrámu sv. Víta, ke konci života sepsal latinsky českou kroniku, první dvě knihy od nastoupení na trůn Václava II. (1283) po smrt krále Jana (1346), další dvě pak o událostech za císaře Karla IV. (do r. 1474), opět na podnět císařův, od něhož znal nejednu podrobnost. (Vyd. v Pram. děj. č. IV., 1883.)

Vlach Jan Marignola, jenž jako legát papežský patnácte let pobýval v Asii a dostal se až do Číny, povolán byl od císaře do Prahy a vybídnut k sepsání latinské kroniky o Čechách. Stav se biskupem v Kalabrii, jal se skládati světovou kroniku o osudech státův od Nimroda po Karla IV., o dějinách kněžství od Melchisedecha po papeže, k čemuž připojil řadu českých biskupů. Do práce vpletl vzpomínky s cest, v dějinách českých přidržuje se úplně Kosmy a pokračovatelů. (Vyd. v Pram. děj. česk. III. 1882.)

M. Vavřinec z Březové rovněž skládal „Kroniku světa“. Rodilý byl z Prahy (nar. r. 1370), stal se mistrem svob. umění, potom studoval práva. Užíval fary v Lounech, potom

i v Běcharech, ale nebyl knězem, nýbrž dvořanem krále Václava IV. do jeho smrti. Pak žil v Praze jako měšťan aspoň do r. 1436. Upravil český snář, jež vydal r. 1550 Václav Hájek z Libočan, přeložil z němčiny t. zv. Cestopis Jana Mandevilly, složený od Jeana de Bourgoigne, belgického lékaře v Lutychu, z jiných cestopisův a zpráv té doby; cestopis ten nabyl potom neobyčejné obliby po všech zemích evropských (česky vytištěn již r. 1510, 1513 a potom častěji).

Na požádání komorníka krále Jana z Riesenberka počal skládati „Kroniku světa“ (o římských císařích), ale dospěl jen polovice VII. stol. V posledních letech života jal se latinsky spisovati nejdůležitější své dílo, kroniku válek husitských, počínaje r. 1414, ale dospěl jen ku počátku r. 1422. Vypravování jeho není tu nestranné, poněvadž jako mírný kališník píše proti Táborům, ale dokládá svůj výklad listinami, listy, články atd., čímž ovšem nabývá velkého významu. Překlad český je původu mnohem pozdějšího. (Vyd. v Pram. děj. č. V., 1893 od Jar. Golla.) Složil také latinskou píseň o vítězství Čechův u Domažlic r. 1431.

Počátkem stol. XV. asi do češtiny přeložen byl *Milion*, cestopis Marka Pola, znamenitého cestovatele benátského z 2. pol. XIII. stol., jenž ve službách tatarského chána Kublaje procestoval východní Asii a podal o tom zemědělu nejen zprávy zajímavé, ale i spolehlivé. Česky jen v rukopise. Vyd. od Just. V. Práška a V. Flajšhansa r. 1902.

V oboru právnickém Karel rovněž sám pečoval o pevný podklad. Jako již děd jeho Václav II. usiloval o uzákonění práva, tak jeho „*Majestas Carolina*“ měla býti sborníkem obecně uznaným. Ale šlechta nepřijala tohoto návrhu pohotového, jako dříve odmítla pouhý pokus, a tak i ta kniha zůstala váženým zápisem právním rázu soukromého, jehož obecnou platnost Karel sám odvolal r. 1355.

Řád práva zemského (*Ordo iudicii terrae*), asi v té době vzniklý, jenž vykládá vedení pře na soudě zemském, rovněž byl jen návodem soukromým.

Poučení o řadě při soudě zemském podal ve *Výkladě na právo zemské české pan Ondřej z Dubé*, člen rodu Benešovicův, nejvyšší sudí zemský v l. 1343—1363, 1384—1394, majitel Zlonic na Sázavě († 1412). Knihu svou sepsal asi mezi r. 1394—1400 a věnoval ji králi Václavovi IV. Mimo soud sám vykládá též o přípravě k němu, o provádění rozsudku, o t. zv.

řzení donucovacím a některých jiných věcech práva se týkajících. Spis došel veliké vážnosti, jak patrně z množství rukopisův. (Vyd. od Fr. Palackého v Archivě českém, d. II., ve Výboru z lit. č. I. a II. díle Jirečkova souboru staročeských děl právnických, Codex Juris Bohemici II., 1870.)

Největšího významu v té době nabyly spisy náboženské a vzdělávací, poněvadž připravovaly veliké hnutí duchů české reformace. Spisy tyto jsou výsledkem celého směru myšlení, které se vyskytuje zprvu jen u jednotlivých mužů, později však zachvacuje čím dále tím širší vrstvy, až po smrti Husově stržen v ně byl celý národ. Počátek vážného nazírání náboženského shledáváme již v nejstarších pokusech básnických. Také básně rázu poučného a satirického učí vážněji nazíratí na život. V době Karlově, kdy s blahobytem dostavuje se rozmařilost v některé vrstvy tehdejší společnosti, zvláště také v stav duchovní a mnišský, císař sám podporuje to hnutí, které vzniklo působením několika slavných kazatelů pražských, jako byl Konrád Valdhauser, kazatel v chrámě týnském v Praze († 1369), a Jan Milíč z Kroměříže, dříve notář v kanceláři královské, potom horlivý a výmluvný kazatel u sv. Mikuláše a sv. Jiljí v Praze, jenž bezohledně káral též vady duchovenstva i stavů vyšších, až byl obžalován od mnichův u papežské stolice a v Avignoně umřel († 1374). K nim druží se slavný theolog a doktor pařížský, Matěj z Janova († 1394), který působil především svými spisy a pobádal k častému přijímání svátosti oltářní; ten již sám jmenuje se žákem Milíčovým, jako vrstevník jeho Štítný. Mužové tito horlí o povznesení života křesťanského, ale zároveň pilně čítají bibli, která se tím stává pravým a čistým pramenem víry. Tak dokonala se v té době také úprava písma sv. v jazyce českém, jež dávno již byla připravována.

Předpokládá se zajisté, že již sv. Cyrill a Methoděj něco z písem sv. přeložili (aspoň evangelia s epistolami při bohoslužbě potřebnými), ale po tom překladě nezachovaly se žádné stopy. Později zakázáno bylo překládati bibli, poněvadž jí kacíři zneužívali. Zpívání a odříkávání dovolovalo se toliko žalmy. Proto naskytuje se i u nás brzo žaltář glosovaný, a zároveň patří překlad jeho k nejstarším částem písma českého. Překladu toho máme čtyři různé recenze, v nichž vyskytují se místy formy značně starožitné. Tak v mezifádkovém překladě, známém pod jménem Žaltáře

Wittenberského (vyd. od J. Gebauera 1880), a v Žal-
táři Klementinském, jenž se klade v 1. pol. XIV. stol.
(vyd. od Ad. Patery 1890). — Pro potřebu kostelní překládány
opět části epištol a evangelií (Evangeliáře zachovaly se
v několika různých rukopisech). Starý zákon přeložen
ovšem teprve znenáhla; napřed zajímaly nejstarší dějiny ži-
dovské, proto překládány knihy Mojžíšovy (1. 2. 3.),
teprve později knihy poučné. Také větší proroci patřili
mezi první překlady.

Všecka ta práce, již se účastnila řada překladatelů vzdě-
lání značně rozdílného, dokonána byla na sklonu stol. XIV.
Pro všechny účastníky ovšem základem byl text latinský sv.
Jeronyma (Vulgata). Rozdílů mezi způsobem překládání ná-
sledkem nestejného vzdělání účastníkův arci bylo dosti, proto
bylo třeba úplné revise, o kterou se pokusil Hus. Avšak dů-
sledně provedena byla teprve v 2. pol. stol. XV. Do počátku
stol. XV. připadá též pořízení řady skvostných opisů bible,
v čemž se pak pokračuje až do vydání tiskem (1488).

Pro potřebu cirkve české pořízena též sbírka životop-
isů svatých a světců (Passionál), a to dle latinského
svodu arcibiskupa janovského Jakuba de Voragine (Legenda
aurea). Stalo se to ku podnětu císaře Karla IV. z rozkazu
arcibiskupa Arnošta z Pardubic. Upravovatel vynechal mnoho
zázrakův a místo světců v Čechách neznámých vložil životopisy
světců českých (sv. Cyrilla a Methoděje, sv. Prokopa, sv.
Václava dle úpravy císařovy); patrně staly se i ty změny
z návodu samého arcibiskupa. Časné a stále potřebě nasvěd-
čuje, že máme dva prvotisky této knihy (I. vyd. asi z r. 1480,
II. z r. 1495). Nejstarší rukopis Passionálu, chovaný v knihovně
musejní (asi z polovice stol. XIV.), vzat byl od prof. J. Ge-
bauera za památku staročeskou jazykově normální, ježto
zevrubně označuje každé znění hlásek staročeských (vyd.
v Listech fil. v diplomatickém přepise).

Životy svatých otců sluje sbírka legend o pou-
stevnicích na poušti egyptské, kteří nejprve počali žítí samo-
tářským životem; přední z nich byli: sv. Antonín, sv. Pavel
Thebský, sv. Hilarion, poustevnice sv. Eufrosyna, Marina a j.
Legendy ty byly původně samostatné, ale již ve středověku
sebrány v celek a čítaly se velmi pilně, zvláště v klášteřích.
Rozprava o nich od Dra. Em. Smetánky (Věstník spol. nauk

1904), jenž také vydává kritický otisk jich nákladem České Akademie (r. 1908).

Předním prosaikem staročeským, jenž stojí na samém prahu české reformace a v duchu jejím již píše, jest **Tomáš ze Štítného**. Rodem byl z panského kmene Benešovicův (nar. asi r. 1331), ač sám psal se jen „panoš“, t. j. nižší šlechtic, nemaje tolik peněz, ani statku, aby žil po panskú; náleželof mu kromě tvrze ve Štítném pouze něco platů v jiných vseh okolních, celkem však majetek neveliký. Byl mezi prvními žáky nově založeného vysokého učení Karlova, na fakultě artistické zjednal si jakési poznání středověké scholastiky, mimo to čílal již tehdy otce církevní, jimiž se později obíral ještě horlivěji. Gradu nenabyl, neboť nechtěl učiti na univerzitě, nýbrž vrátiv se do rodné vsi, oženil se a věnoval se pak vychovávání dítek, jichž měl pět. Do Prahy však přece zajížděl, zvláště když tu působili slavní kazatelé Konrád a Jan Milíč. Milíče poslouchal velmi horlivě, neboť sám se jmenuje duchovním synem jeho a spisování své odvozuje od jeho působení. Psátí počal brzo po návratu z Prahy a vyložil nejprve svůj křesťansko-filosofický názor na svět v „Řečech besedních“ (nejstarší ta recense v rukop. pařížském). Spis má ráz hovoru mezi otcem a dětmi: děti táží se otce o Bohu, andělich, stvoření člověka, o pádu a napravení jeho, otec pak jim vykládá. Ok. roku 1390 dílo to přepracováno k takové dokonalosti, že se pak pokládá za přední spis Štítného (z rukop. Budišínského text vyd. od prof. Mart. Hattaly 1897 a dle nového pravopisu od F. Stejskala r. 1901). V týchž letech Štítný překládal také drobnější traktáty jiných spisovatelů křesťanských, jako sv. Augustina „O bojování hřiechuov s šlechtetnostmi“, Davida Augšpurského „O sedmi stavu duchovního stupniech“. Později pokračoval v té práci, vedle původních děl vlastních vzděláváje pro své dítky nebo pro křesťanskou obec všelijaké spisy poučné tehdy oblíbené: Slavného mystika Hugona, augustiniána od sv. Viktora v Paříži, „O připravení srdce“ a „Koráb Noeov“; Roberta Holkota „Výklad na Knihy múdrosti“; Richarda od sv. Viktora „O stavu člověka vnitřního“; sv. Bonaventury „Ostnec svědomie“; Jakuba de Cessolis „Kniežky o šašiech“; pro svou dceru Anežku ke konci života upravil „Zjevení sv. Brigitty“ a j. Čítáním a překládáním takovýchto spisů zdokonaliv svůj sloh, počal Štítný psátí spisy vlastní, které zároveň sestavoval

ve sborníky; tím pak obíral se až do konce života. Nazval ty sborníky „Knížky (šestery) o obecných věcech křesťanských“, t. j. každému křesťanu potřebných, jak je spisovatel poznal buď z četby nebo z kázání a vyložil obratným způsobem pěkně celkovitě. Prvá úprava toho sborníku připadá již v r. 1374, ale není zachována. O dvě léta později vznikla nová úprava, zachovaná v rukopise univ. knihovny v Praze (vyd. od K. J. Erbena 1852). Oba ty sborníky Štítný psal na své tvrzi otcovské pro své děti. R. 1380 však měl již jen dvě děti, syna Jana a dceru Anežku. I pronajal r. 1381 zboží své za stálý plat, jiné platy přenechal sestřím a dětem, sám pak odstěhoval se navždy do Prahy, kde upravoval znovu Knížky šestery (zachov. v rukop. Jindřichohradeckém). Poměry pražskými a styky s učenci povzbuzen byl ještě k další činnosti. R. 1390 nově spracoval „Řeči besední“, r. 1392 dokončil „Řeči nedělní a sváteční“, čerpané z jiných spisů vlastních i cizích. Po smrti Janově Anežka odešla rovněž do Prahy a usadila se při otci v Praze. Pro ni pak Štítný opět upravil „Knihy naučení křesťanského“, připravené před tím ještě pro lid křesťanský. Úprava obecnstvu určená rozhojněna příklady novými zdokonalena v rozsáhlý sborník, jehož rukopis musejní vydal Ant. Jar. Vrfátko 1873. V těch letech také přeložil pro dceru „Zjevení sv. Brigitty“. Poslední sborník (t. zv. opatovický) nebyl asi již vůbec dokončen. Štítný zemřel r. 1401, neboť toho roku Anežka stala se spolumajetnicí domu vedle kaple Betlémské v Praze a žila tu asi do r. 1409 jako posluchačka výkladů Husových. — Obsah spisů Štítného není ve všem původní, ten bral odjinud, ale forma, úprava jest jeho vynálezem, neboť v Řečech besedních podal přehled křesťanské věrouky a mravouky obecné, v Knížkách mravouku zvláštní, počínající osobou jednotlivou a zahrnující posléze celou společnost lidskou. K tomu pak všude připojuje z vlastního pozorování zprávy o současných poměrech, čímž dodává svým spisům velké ceny kulturně-historické. Sloh jeho nabývá živosti příměry a podobenstvími, průpovědmi a příslovími, sám o sobě však je velmi přesný a dokonalý.

Štítný je pro nás důležitým svědkem, že tehdejší hnutí náboženské směřovalo ku povznesení mravnosti ve vrstvách nejširších, domněnka jeho, že by vše to kvašení bylo lze ještě vyrovnati smírným způsobem, sice neosvědčila se skutkem,

ale proto přece snaha jeho v té příčině zasluhuje plného uznání. Předchůdcem reformace české jeví se také v tom, že o věcech theologických, tehdy jen v kruzích učených přetřásaných, píše jazykem českým, což mu ovšem universitní mistři vytýkali, neboť se proti tomu několikrátě brání. Jinak představuje se nám jako první filosof česky píšící, jehož výklady o původu a spořádání světa shodují se s tehdejší naukou scholastickou, k nám zvláště z Paříže zanesenou. O jeho filosofii psali čeští učenci I. J. Hanuš, Jos. Dastich a Jos. Durdík; význam jeho v literatuře náležitě již byl oceněn, ale spisy všechny posud vydány nejsou, ač rukopisy skoro všechny byly shledány.

Vynikající duchové v Praze shromáždění povznesli Prahu po stránce duševní, dlouholetý mír a blahobyť nakupil tu bohatství, ale měl též za následek rozmařilost, jako na př. mezi duchovenstvem, které ani v hlavě své v době schismatu a pobytu papežů v Avignoně nezřelo náležitěho vzoru. I vzdělání v kruzích klášterních, zvláště mezi žebravými mnichy, značně bylo pokleslé. Odtud horlení kazatelů proti nim, když nepomohly hrozby císařovy, že zastaví důchody kněžské, ani přísné rozkazy arcibiskupovy na povznesení kázně kněžské. Tradice těchto kázání, záhy velmi účinných, udržovala se drahnou dobu ještě po skonu kazatelův, že lid po opravách v církvi toužící shledával v nich později dobrý podklad pro žádoucí reformu církve v hlavě i údech.

Rozhořčení proti duchovenstvu později ještě živeno spory arcibiskupovými s králem Václavem IV., posléze poklesnutím vzdělanosti také na stolci arcibiskupském (Zbyněk „abeceda“). Papežství samo však zavdávalo podnět k nespokojenosti tím, že beneficia duchovní přenechávalo za určitý poplatek a připouštělo možnost vykoupiti se z provinění poplatkem. Potřebovalo těch peněz na udržování dvora, někdy též na vedení válek. Odpor proti nádhře v duchovenstvu hlásali již Valdenští, z nichž někteří dostali se i do Čech. Ti prohlašovali počátek zkázy církve od přijetí světských statků (za papeže Silvestra I., 314—335) a chudý život apoštolský prohlašovali za jediný pravý způsob života křesťanského.

Studiem filosofie na universitách rovněž přibývalo nespokojenosti se světskou mocí duchovenstva; také noví mniši (bílí), kteří znamenali reformu proti řádům starým, značně pokleslým (mniši černí, zvl. benediktini), hlásají veřejně po-

třebu evangelické chudoby (dominikáni, františkáni). Mezi filozofy byli to Marsilius z Padovy a Vilém Occam, kteří veřejně stáli proti tehdejšímu směřování v církvi. V Anglii Jan z Wikleffa (1324—1384), professor universitní v Oxfordě, překladatel bible, muž přísného života, stavěje se na stanovisko mravnosti křesťanské, zavrhoval zkaženost své doby a na příslušnících církve dožadoval se vzorného života. Kněžstvo vinil ze všech hříchův a za příčinu zkázy církve prohlásoval světský majetek duchovenstva.

Ani pražské synody té doby nesměšlejší příznivě o mravním stavu duchovenstva, jehož při všech chrámech tehdy byl veliký počet; z hříchů nejvíce rozšířených byla především simonie. Ale také dosti nekňeží drželo tehdy zakoupená benefícia církevní, jež opět za roční důchod pronajímali chudým kněžím (vikářům). Z toho si vysvětlíme, že cizí nepříznivé hlasy o duchovenstvu také v Čechách docházely ohlasu; vystupoval proti mnichům již také Milíč, a tradice jeho dlouho se držela.

Knihy Wiklefovy přinesl do Prahy přítel Husův Jeronym Pražský, jenž v Oxfordě studoval, a učení to brzo mělo na universitě pražské dosti přívržencův a odpůrců. Hádky odtud přenesly se dále mezi lid, zvláště když v kapli Betlemské, založené Hanušem z Milheimu r. 1391 na pozemku, darovaném kramářem (velkokupcem) Křížem, sousedem staroměstským, zaznívalo slovo Boží nikoli dle výmyslův a povídek kněžských, ale na základě písma sv. samého.

II. Střední doba literatury české.

Duch náboženský té doby úzce souvisí s novým vývojem písemnictví českého, jemuž od té doby dostává se zcela jiného rázu. Ten pak trvá déle nežli dvě století a závislý jest ovšem na způsobu tehdejšího myšlení a snažení o všeobecnou opravu církve.

R. 1402 totiž stal se v kapli Betlemské (čili Mladátek) kazatelem **M. Jan Hus**, rodilý z Husince (po r. 1364), mistr svob. umění a bakalář theologie, professor universitní, jenž r. 1400 přijal svěcení kněžská. Ten podle vzoru slavných svých předchůdců z doby Karlovy chtěl českému lidu býti především kazatelem a vykladačem písma sv., při tom za první povinnost svou pokládal dle slov svých i žíti. Proto se odřekl všelikého pohodlí životního a žil velmi přísně a opravdově. Svými kázáními brzo došel veliké oblíby, že jméno jeho dostalo se i ke dvoru královskému, a také u vyššího duchovenstva, ba též u arcibiskupa těšil se značné přízni, neboť býval synodálním kazatelem. Vlivu svého použil k tomu, že navrhl král Václavovi IV., aby spory mezi národnostmi na universitě rozhodl tím, že národu českému dá tři hlasy proti jednomu hlasu ostatních národů (dekret kutnohorský z 18. ledna 1409). A když pak cizinci následkem toho většinou opustili Prahu, zvolen Hus prvním rektorem university nově upravené. Brzo však dostal se ve spor s arcibiskupem proto, že veřejně hájil některé odmítnuté věty ze spisů Wiklefových, v klatbu papežskou dán proto, že horlil proti prodeji odpustkův. Uchýlil se pak na radu královi z Prahy na hrad Kozí, později do Ústí Sezimova, posléze po třetím odchodu z Prahy na hrad Krakovec. Odtud vypravil se r. 1414 na sněm církevní do Kostnice, k němuž zaručen mu bezpečným listem císaře Zikmunda

volný příjezd i návrat, ale v Kostnici brzo uvězněn, po několikolikerém výslechu prohlášen za kacíře a upálen dne 6. července 1415.

Hus znamená v literatuře české novou dobu. Aby mu lid náležitě rozuměl, obral si k svým řečem nový základ jazykový, totiž nářečí lidu pražského, jež ve svých spisech povznesl na nový jazyk spisovný. Pro lepší podklad slovesný zjednodušil pravopis český tím, že starší pokusy upravil v důmyslnou soustavu. Abeceda latinská totiž na označení hlásek českých nestačila, proto dály se dlouho různé pokusy ji doplniti. Těm pokusům říkáme obyčejně dějiny českého pravopisu. Před Husem užívalo se vesměs t. zv. soustavy spřežkové, že totiž hlásky, jichž latina neměla, vyjadřovaly se spojením několika písmen latinských (á = aa, č = chz, pozd. cz, š = ss a sz atd.) Teprve před samou činností Husovou vzniklo několik pokusů, znaménky nad písmeny kladenými označovati hlásky od latinských odchylné. Pokusy ty Hus uvedl v soustavu tím, že učil nad písmena, značící samohlásky dlouhé, klásti čárky, nad písmena, jimiž se měly vyjadřovati souhlásky od latinských odlišné (také tvrdé l), klásti tečku. Jinak všechny hlásky (mimo ch) psáti se měly pouze jediným písmenem. Při svém pravopisu Hus zároveň učil některé ty hlásky české článkovati. Vše to mohl provésti jako vynikající znalec a pozorovatel jazyka českého, přesný a jasný stilista. Odtud počítáme s Husem první vážný pokus nejen o novou úpravu, ale též o ustálení jazyka spisovného, jenž se pak opravdu zdařil vykonavatelům odkazu jeho literárního, českým Bratřím.

V popředí literární činnosti Husovy stojí spisy, jež souvisí s jeho činností kazatelskou, t. *Postilla nedělní* („Vyloženie svatých čtení nedělních“) a *Postilla sváteční* (z r. 1413), pak *Výklad viery, desatera přikázanie a na páteř* (modlitbu Páně; z roku 1412). Ze spisů vzdělávatelných obliby došla „*Dcerka čili O poznání pravé cesty k spasení*“, určená osobě ženské (z r. 1413) a *Zrcadlo člověka hříšného* (z téhož r.) V dobu starší připadají hojné spisy latinské, zvláště výklad čtyř knih sentencí *Petra Lombarda*, řeči universitní a pod. Do kaple Betlemské Hus zavedl český zpěv tím, že dle latinských textů složil několik písní českých (na př. „Jesu Kriste, štědrý kněze“ a „Navštív nás, Kriste žádúci“ a j.). což dalo podnět českému zpěvu husitskému, jenž byl ve stol. XV. a XVI. tak významný.

Listy z Kostnice poslané byly pro národ drahým odkazem, když se ukázalo, že Hus, muž naprosto bezúhonný, za své přesvědčení vytrpěl smrt.

Spisy Husovy zachovaly se v rukopisech velmi četných, které shledal Dr. Václ. Flajšhans. Souborné vydání spisů latinských (v Norimberce r. 1558) obsahuje některé kusy neprávem Husovi přiřítané. Postilla nedělní vyd. v Norimberce 1563, násl. roku (1564) v Praze. „Dcerku“ vytiskl V. Hanka r. 1825. České spisy Husovy ve třech dílech vydal K. J. Erben (v Praze 1865—1868), Postillu ve skvostném vyd. s obrazy V. Flajšhans (r. 1898). Postilla sváteční vydána ve II. díle sebr. spisů Husových, jež rediguje V. Flajšhans. Latinské spisy některé (na př. řeči universitní) vydány tu i v překladě českém. Listy Husovy nejprve sebral a vydal Fr. Palacký (1869), podruhé (hojněji a latinské v překl. českém) Bohum. Mareš r. 1890. Životopis od Dra. V. Flajšhansa z r. 1902.

Věrouku kališnickou uvedl v soustavu **M. Jakoubek** ze Stříbra, nástupce Husův při kapli Betlemské († 1429); mimo to dal vyznání tomu symbol kalicha, poradiv ku přijímání pod obojí způsobou. Také od něho zachovala se česká **Postilla**.

Žákem Husovým, který učení reformační provedl do všech důsledků, byl **Petr Chelčický**, (žil asi 1390—1460) zeman čili svobodný hospodář, jenž má jméno dle vsi u Vodňan, ve které trávil v klidu věk mužný a stáří. Opravný směr v církvi poznal v mládí na kázáních v kapli Betlemské a přidržoval se ho potom do všech důsledků, jak patrně z jeho spisů, skládaných ovšem teprve v pokročilejším věku. Vzorem církve byl mu stav její v době apoštolské, jímž se má stále řídit, jednotlivec pak povinen jest žítí dle zákona božského, ve který věří. Proto třeba zavrhovati světský majetek a nepříkladný život kněžstva tehdejšího, třeba odmítati násilí v církvi a násilnou obranu ve věcech víry (také války husitské); členové církve dle slov Kristových mají býti vespolek bratřími a sestrami.

V nauce theologické Chelčický všude je závislý na Husovi, jehož nauky jen šíře rozvádí, ač postupuje ve vývodech ještě dále. Učení jeho dalo podnět k založení Jednoty bratrské. Latinsky Chelčický neuměl, nemohl se tedy v mládí vzdělávati na universitě. Biblii a spisovatele církevní znal jen z překladův a ze zpráv, které mu o nich podávali místní z Prahy

známí. Proto i sloh spisů jeho je původní, jadrný a nehledaný, ač místy se povznáší ku vroucnosti a pathosu řečnickému.

Přední spisy Chelčického jsou *Postilla* čili *Kniha výkladuov spasitedlných na čtenie nedělnie celého roku* (slož. r. 1441) a *Sief viery pravé* (mezi l. 1440—43). *Postilla* náleží mezi nejpřednější zjevy české reformace svými důslednými výklady zákona božího, přímostí a jadrností slohu. Vydání staročeské (1522 a 1532 v Praze, nově od Dra. Em. Smetánky v Praze I. 1900 a II. 1903) od rukopisu nedávno ve zlomku nalezeného značně se liší (viz *ČČasop. histor.* 1907). „*Sief viery*“ je ta, kterou sv. Petr na rozkaz Kristův zahrnul veliké množství ryb (dle Luk. 5, 4—6). Jest to zákon Kristův, jimž se lidé poučují a tak vytahují z hlubokosti mořské. Pokud v ní byli jen věřící, ve všem sobě rovní, trvala v stavu náležitém, ale když dostaly se do ní roty, které podporuje správa světská, pravým křesťanům odporná, počala se trhati. K těm rotám náleží šlechta, žijící výhradně z práce jiných lidí, a města obchodem se živící; proto pravý křesťan ani správy veřejné ani obchodu se nesúčastní. Spis dělí se ve dvě části: V I. Chelčický vykládá význam poddanosti vrchnostem světským a její příčiny, že totiž smír církve se státem po Konstantinovi přivodil nerovnost mezi křesťany. Ve II. části jedná se jednotlivě o rotách, které vnikly v síť víry pravé a nyní ji trhají tím, že překážejí platnosti zákona božího v srdci; kromě šlechty a měst k nim patří mniši, faráři, mistři kollejni a j. *Sief viery pravé* vyd. v Klášteře Vilémovském u Čáslavě r. 1521, nově vtištěn od Jiř. Annenkova v Petrohradě r. 1893 (s úvodem V. Jagíce). Z menších spisů Chelčického byl nejpověstnější „*O Šel m ě a obraze jejím*“; menší ty spisy vyd. od Jos. Karáska v Praze, nákl. Comenia r. 1891 a 1892 (2 svazky). Učení Chelčického zevrubně vyložil Dr. Jar. Goll v *ČČM.* 1881 (něm. ve zvláštním spise r. 1882).

M. Jan Rokycana, volený arcibiskup pražský (1397 až 1471), byl předním zástupcem církve utrakvistické ve své době, proslul hlavně jako řečník na církevním sněmu Basilejském, vynikaje netoliko plamennou výmluvností, ale také značnou učeností theologickou. Drahně let ztrávil ve vyhnanství mimo Prahu a vrátil se teprve, když Jiří z Poděbrad opanoval hlavní město. Tu pak býval farářem v Týně a správcem církve pod obojí až do smrti. Na kázáních míval množství posluchačů, které poutal živým výkladem o zákoně Božím a o zkaženosti

světa v té době. Významná je v té příčině také jeho *Postilla* a *Výklad na evangelium sv. Jana*, v němž věrně líčí poměry společnosti své doby (viz H. Hrubý, *Staročeské Postilly*). V posledních letech života vystupoval proti Bratřím, ač první přívrženci této náboženské společnosti vznikli z vlastních jeho posluchačů.

Žákem jeho, později však hlavním odpůrcem a protivníkem krále Jiřího byl *Hilarius Litoměřický* († 1469), kanovník u sv. Víta, správce arcibiskupství pražského pod jednou, přední theolog strany katolické. K němu družil se biskup vratislavský *Jošt z Rožmberka* († 1467), jenž sice náležel v jednotu panskou proti králi Jiřímu, ale jinak trval s ním v dobré vůli a na konec se s ním i smířil.

Tábory vedl zprvu kněz *Martin Hůska* (jinak *Loquis*), potom *Mikuláš z Pelhřimova*, příjímám *Biskupec*, tvůrce radikální nauky *Táborské* († 1459).

Všecka ta vyznání, jež tehdy v Čechách vznikla, dovořovala se bible jako čistého a pravého zákona božího. Proto také český překlad písem sv. dokončený na sklonku stol. XIV. v době této rozšířil se hojnými opisy, z nichž některé vynikají netoliko nádherným písmem, ale i uměleckými drobnomalbami. Za příklad uvésti lze bibli *drážďanskou* (*Leskoveckou*, mezi l. 1390--1410), *litoměřicko-třeboňskou* (*Slavatovskou*, 1410-1416), *dvojdílnou olomouckou* (dokonč. 1417), *emauzskou* (psanou písmem hlaholským, dokonč. r. 1416). Úplná revize překladů dříve pořízených, niž pokusil se již Hus, provedena teprve za krále Jiřího, a tento tekst jednotně upravený podávají pak první bible tištěné, *Pražská* (z r. 1488), *Kutnohorská* (z r. 1489) a *Benátská* (z r. 1506); nový zákon vytištěn poprvé česky již r. 1475.

Český zpěv lidový, jak již řečeno, do chrámu zavedl Hus, jenž k účelu tomu některé písně přeložil do češtiny. Brzo po smrti jeho pak vyrojilo se tak veliké množství duchovních písní českých, že při bohoslužbě úplně zatlačily zpěvy latinské, ba za nedlouho český zpěv stal se podstatnou částí obřadů. Předmětem písní těch bylo přijímání těla božího, uctívání matky boží Marie, pak ze slavností výročních především hod boží vánoční a velikonoční. Písně vánoční vynikají jako svátky dětské dojemnou prostotou. Radostné jsou též písně o přijímání těla Kristova ústy dítek. Také však písně duchovní k jiným potřebám tehdy vznikaly, ovšem tedy také písně vá-

lečné, jež podněcovaly bojovného ducha, obracely však se též k důvěrou k Bohu o pomoc proti hojným nepřátelům „Božích bojovníků“.

Nejstarší sbírka českých písní zachovala se v rukopisném kancionále Jistebnickém (chov. v Česk. Museu), který pochází asi z let 1420—30; ale ještě v téměř století vznikla řada sbírek dle různých vyznání náboženských (O počátcích husitského zpěvu v Čechách do r. 1415 vydal obsírný spis Dr. Zdeněk Nejedlý r. 1906).

Z lidového zpěvu světského XV. věku je málo kusů celých, více je nápěvů, jichž se použilo při skládání písní duchovních; tím se udržela řada začátků, které se uvádějí při písních duchovních.

Z pěvy historické z té doby vztahují se k významným vítězstvím českým; patrně je z nich veliké nadšení národní z úspěchů těch vzniklé, ale veršovnické umění těch zpěvů je nevalné. „Zpěv o bitvě před Ústím“ (16. června 1426) složen byl od přímého účastníka toho boje („Slušief Čechuom zpominatí, že jim dal Pán Buh u Ústí vítězství nad nepřátely, kdy pro svú vieru boj vedli“). Píseň o zajetí Zikmunda Korybuta v Praze (17. dubna 1427) počíná též apostroficky: „Z dobrého jména Čechové, všudy slovní rekové, želejte pražské příhody, jeje nenabyté škody“.

Se zájmem o náboženství přibývalo tehdy čtenářů z nejrozličnějších vrstev národa, kteří se dožadovali ještě jiné četby, nežli byla bible a náboženské traktáty. Z toho je s dostatek vysvětleno, proč v době pohusitské vzniklo tolik rukopisů, obsahujících skladby stol. XIV., proč opisovány a brzo také tištěny romantické povídky a veršované skladby rytířské z konce toho století.

Kronika Trojanská na př. nejen opisována, nýbrž záhy též tištěna (vyd. I. z r. 1468 je nejstarším tiskem českým, II. je z r. 1488). Dostí je také rukopisů románu o Alexandru Velikém, z veršovaných skladeb rytířských opisován Tristram, Tandariáš, Štilfríd a j., romány duchovní doplněny novými překlady. Nové jest „Jiříkovo vidění“, kde líčí se tresty a odměny posmrtné, pak povídka o Griseldě, jež stavší se z prosté dívky markraběnkou, snáší oddaně zkoušky, které jí choť ukládá.

Z básnictví tendenčního došla obliby „Rada všelických zviřat“, podobná Nové Radě Flaškově. Zviřata však

radí tu pouze člověku prostému, nikoli králi, povaha jejich vystupuje přirozeněji, mimo to napřed uvedena bývá charakteristika zvířete z veršované části čerpaná (pozd. původu), leckde i člověk za udělenou radu děkuje. Báseň rozdělena jest ve tři knihy: V I. kn. radí čtvernožci (mezi nimi také žába), ve II. kn. ptáci (též noh a netopýr), ve III. kn. některá zvířata drobnější (hmyz a ryby). Skladatelé, jichž asi bylo několik, zřejmě patřili k obecnému lidu. Vyd. I. z r. 1528, IV. vyd. z r. 1814 od K. Tháma z předml. Jos. Dobrovského.

Také *Ezop* spracován byl tehdy v české próse, neboť vydání I. náleží k prvotiskům (z r. 1488); z vydání toho však zachovaly se jen dva listy (v kláš. bibl. Strahovské).

Že při tehdejších sporech mezi vyznáními dosti bylo látky k básnictví satirickému, ovšem je přirozeno, kusy toho druhu dosti jsou hojné, a líčení slabých stránek protivníků bývá nezřídka drastické. Za příklad uvádíme „Žaloby na Husity“, skladbu „Zbarvení mnichové“ a j.

Významnou skladbou tendenční jest allegorie **Ctibora Tovačovského** z Cimburka „Hádání Pravdy a Lži o kněžské zboží a panování jich“, kterou skladatel věnoval králi Jiřímu r. 1467. Spisovatel, slavný pán a hejtman moravský (žil 1437—1494), syn rovněž slavného otce, hejtmana Jana z Cimburka, hájí tu pérem vlády Jiřího z Poděbrad, jako činil právě tehdy také mečem. Obsah celé básně je dosti prostý: Pravda je zarmoucena proto, že Lež vládne nad světem, proto svolává ostatní ctnosti, své sestry, a Bohu podává žalobu na Lež, dožadujíc se pohnání jejího na nebeský soud. Bůh obsílá je do Antiochie a za předsedu soudu stanoví Ducha sv. Soudci jsou apoštolové a proroci, kancléřem Jan Evangelista. Vjezd Lži a pomocnic jejich do Antiochie náleží k nejskvělejším částem celé skladby, rovněž jako řeči soudní, vedené s jedné druhé strany. Lež marně se hájí proti žalobě, marně koná porady s Nepravostmi, žádá odkladův a ohlašuje protest. Pravda vítězí nad ní přesvědčivými výklady o zřízení a určení světa; Lež následkem toho i s průvodkyněmi ustanovuje se k věčnému zahynutí. — Podobnost skladby k duchovním románům je patrná, v podrobnostech předvádí se jednání na zemském soudě moravském, jež Ctibor výborně znal, hájí pak tu politického a církevního řádu českého za krále Jiřího, který jest mu ideálem věcí lidských. Lidstvo rozděluje v stav rytířský, kněžský a robotný,

žádá, by kněžstvo hájilo stavu vyššího a zároveň sloužilo Bohu, rytířstvo aby nejen panovalo, ale i ochraňovalo stavy ostatní, robotníci aby za tu ochranu odváděli rytířstvu poplatky a také živili ostatní stavy. Jako Chelčický, tvrdí též pan Ctibor, příčinou poklesnutí církve že je zkáza mravů v stavu duchovním, proto souhlasí s požadavkem krále Jiřího, aby kněžstvo nemělo statkův pozemských a vedlo vzorný život. Mravoličná stránka té skladby, jakož i nadšená mluva, oživená průpovědmi a příslovími, bájkami a figurami řečnickými, dodává celku rázu biblického, který skladateli zajisté byl vzorem. Vyd. v pěkné úpravě (s rytinami) v Praze r. 1539.

V bojích proti ostatnímu světu Čechové od Říma odpadli zvítězili nejen pod vedením Žižkovým a Prokopovým ve vlasti, ale i na Slovensku pod Jiskrou z Brandýsa, posléze přemáhali křižáky v době krále Jiřího. Prospěch národní z vítězství těchto byl nemalý města skoro vesměs nabyta českého rázu, česká jest správa jejich i správa zemská, soudy, válečnictví. Sebevědomí národní velice se povzneslo; jazyk český zní jadrně a určitě, sousedé s Čechy jednájí jen česky. Čechové hlásí se také za příslušníky kmene slovanského. Společensky ovšem rovnost se neprovedla, spíše utužila se poroba lidu obecného, selského, majetek nemovitý z hojných rodin vládyckých a svobodnických přešel na nehojné rodiny panské. Smýšlení v té době značně jest omezené a jednostranné, což obráží se též v literatuře, neboť leckde třeba sahati k starším plodům literárním na vyplnění současných mezer.

Kromě traktátů náboženských a duchovních písní některé obory literární jen z praktických důvodů jsou zastoupeny. Tak válečnictví české, které vítězstvími nad voji křižáků vzbudilo pozornost celé Evropy, theoretisuje se tím, že se o něm podává slovesný výklad. Již před válkami husitskými pokusil se o theorii vojenskou **Jan Hájek** z Hodětína, purkrabí na Zvíkově, napsav k rozkazu krále Václava IV. „České zřízení vojenské“, **Jan Žižka** vydal roku 1423 „Řád vojenský“, usilující především o sliti v jediné těleso válečné všech těch prvků, které pod praporem jeho s takovým nadšením se sbíhaly. Ke konci toho stol. vynikající válečník český, který se osvědčil zvláště v bojích proti králi Matiašovi, totiž **Václav Vlček** z Čenova, podal asi r. 1490 králi Vladislavovi II. „Poučení, kterak se mají šik o-

vati jízdní, pěší i vozy“. Tu na základě důkladných zkušeností odborných vyložil prakticky celou tehdejší soustavu válčení s vojsky různých druhů.

Vědy přírodní, pokud o nich tehdy mluvití lze, pěstovaly se ovšem latinsky, protože i na universitě jazykem vyučovacím byla latina. Prvním jich učitelem byl mistr **Havel**. Ve stol. XV. již několik vynikajících Čechův obíralo se jimi, na př. **Jan Šindel** a **Křišť'an z Prachatic**, farář u sv. Michala v Praze. Ten vydal pro potřebu lékařskou latinský herbář, ale přidal k němu již i názvy rostlin v jazyku českém, patrně z důvodu praktického; „Lékařské knihy“ pro potřebu v tehdejších hojných válkách složil úplně česky. Praktickým účelům sloužil český překlad „Ranného lékařství“, jež sepsal jednak arabský lékař Rhases (850—923), jednak slavný chirurg vlásky Guilielmo Salicetti († 1276).

Krajiny kolem země české ve válkách husitských předkové naši poznali zevrubně, ale také zeme vzdálenější toužili poznati. Proto **Mandivillovy Cesty po světě**, fingovaný cestopis dobrodružně psaný, jenž převeden do češtiny již **M. Vavřincem z Březové**, dvořanem krále Václava IV., hojně opisovány v XV. stol., na počátku stol. XVI. pak dočkaly se hned dvojího vydání (1510 a 1512) a brzo potom dalších.

Cesty diplomatické a rytířské, konané do záp. Evropy, také již v té době měly své popisovatele buď rázu pouhých denníkův, nebo v podobě skutečných cestopisův uměleckých.

Pouhé zápisky činil panoše **Jaroslav** o cestě pana **Albrechta Kostky** z Postupic a jeho družiny ke králi francouzskému Ludvíkovi XI. r. 1464. Účelem bylo získati přízeň západních dvorů královských šlechtici-panovníkovi, jížimu z Poděbrad, a jeho myšlenkám o boji proti Turkům.

R. 1465 vydal se s četnou družinou rytířskou do zemí západních p. **Lev z Rožmitála**, bratr králové **Johanny**. Jeli přes Německo, Nizozemí, Anglii, Francii do Španěl a Portugalska, vrátili se jižní Francií a zeměmi alpskými. Českému jménu hleděli zjednatí slávu nákladným vystupováním a dvorným chováním, odvahou a udatenstvím v zápasech. Ovšem pak jednalo se také o popis této pamětihodné cesty, jež trvala skoro dvě léta (1465—67). Německy podal jej **Gabriel Tetzl** z Norimberka, česky rytíř **Šašek z Birkova**, jehož vyličení nad německé vynikalo zajímavostí a všestranností

pozorování. Bohužel český ten cestopis nezachoval se v originále, nýbrž jen v latinském spracování biskupa olomuckého Stanisl. Pavlovského (vyd. 1577), jež do češtiny přeložil Fr. A. Slavík (1890; viz povídku Jiráskovu „Z Čech až na konec světa“, vyd. rovněž 1890).

Nemalý byl také zájem o místa, na nichž Kristus žil, proto i z Čech stále bylo dosti poutníků do Svaté země, z nichž někteří také popsali své putování. Tak podal zprávu takovou kněz Martin Bakaláf (z r. 1490), násl. roku (1491) vydal se na východ se třemi jinými členy Jednoty bratrské (mezi nimi byl též Br. Lukáš) **Martin Kabátník**, obchodník a měšťan litomyšlský. Šli tam hledat cirkve, která prý někde v horách udržovala prvotní ráz cirkve Kristovy, aby na ní Bratří měli svůj vzor. Dostali se společně až do Cařihradu, kde teprve se rozešli, Kabátník pak vydal se dále až do Jerusalema, doptávat se po stopách takové cirkve v horách Libánských, ba došel až do Egypta, kde město Kairo popisuje nejzevrubněji. Jinak všiml si ovšem zvláště toho, co jej jako praktického člověka zajímalo. Vrátil se v listopadu r. 1492 diktoval své zkušenosti bakaláři Adamovi, z jehož zápisů vyd. tiskem r. 1539. (Nové vyd. od Just. V. Praška z r. 1894).

R. 1593 vydal se do Palestiny **Jan Hasištejnský** z Lobkovic, zakladatel starší linie svob. pánů Hasištejnských z Lobkovic (1450—1517), jehož bratrem nejmladším byl slavný humanista Bohuslav z Lobkovic. Cestou činil si denní zápisky, z nichž v letech 1505—1509 vypsál svou cestu, chtěje jí zároveň dáti návod jiným poutníkům. Cestoval z Benátek přes Rhodos a Cypr. Na místech posvátných konal i měření. Cestopis jeho vyšel novočesky v České Včele r. 1834, ve znění původním dle rukopisu r. 1902 od Ferd. Štrejčka.

O rozšafnosti Jana z Lobkovic také svědčí paedagogický spis z r. 1504 „Zpráva a naučení synu Jaroslavo vi, co činiti a čeho nechati“, kde synovi svému dává upřímné a praktické pokyny o správě svého domu a rodiny, jakož i o udržování rodinného majetku (vyd. v Praze 1796, 1851 a 1876).

O dějiny své doby Čechové, jakož v době rozruchu politického bývá, nemnoho se starali, zaznamenávání událostí bylo spíše náhodné. Jen o samém počátku válek husitských zůstala kronika celková od **M. Vavřince z Březové**, očitého

svědka, jenž však počav asi o díle pracovati příliš pozdě, nedokončil ho, překvapen byv smrtí; vypsal tedy pouze léta 1414—1421. Také o vítězství u Domažlic složil latinskou píseň. Kronika jeho i s pozdějším překladem českým vyd. v Pra-
menech děj č. díle V. (1893).

Jiné zprávy, týkající se událostí té doby, zaznamenány jsou hlavně v k r o n i k á c h místních, odkudž je Fr. Pa-
lacký vybral a sestavil chronologicky (od l. 1378, od smrti
Karla IV., po r. 1527, volbu a nastoupení Ferdinanda I.) Za-
hrnul je společným názvem „Staří letopisové čeští“
(vyd. r. 1829) a jmenuje je též pokračovateli Pulkavovými.

Také E n e á š S y l v i u s, sekretář císaře Fridricha III.,
posléze papež Pius II. († 1464), jako kardinál sepsal k r o-
n i k u č e s k o u (od příchodu Čechova do země po smrt La-
dislava Pohrobka 1457), která v obsahu a líčení svém Čechům
značně byla nepřívnliva, přes to však z nedostatku jiných zpráv
historických dosti byla čítána, že záhy našla překladatele a vy-
davatele českého (v M i k. K o n á č o v i r. 1510).

Pro dobu husitskou a Jiřího však je dosti jiných pra-
menů historických, jichž Palacký většinou poprvé užil. Jsou
to l i s t i n y českých králův a pánův a hojně zachované l i s t y,
z nichž mnohé nebyly určeny veřejnosti a proto tím výmluv-
něji svědčí o vlastenectví pisatelův, o věhlasu jejich politickém
a pečlivosti o blaho veřejné. Listy **Husovy**, o nichž byla již
učiněna zmínka, váženy a opisovány byly po celé století, také
od **Jana Žižky** zachovalo se několik rázovitých listův, jakož
i od **M. Jana Rokycany**. Také **Prokop z Rabštejna**,
člen císařské kanceláře a kancléř český († 1472), zůstavil ně-
které listy. Mezi pány jakožto muže věhlasem vynikající dle
korrespondence jejich uvéstí třeba **Ctibora z Cimburka**,
Alše Holického ze Šternberka († 1455), nejvyššího ko-
morníka, jenž byl ve službách krále Zikmunda a náležel
k mírným katolíkům, pány **Kosty z Postupic**, **Albrechta**
a **Zdeňka**, p. **Viléma z Pernštejna**, nejvyššího hofmistra
(† 1521), jenž dožil se vysokého věku a opatrností a hospo-
dárností nashromáždil si obrovské jmění a j. Pčiněním těch
mužů také jazyk český zaveden v zápisy desk zemských
(nejprv ve Slezsku, pak na Moravě k návrhu Ctibora z Cim-
burka roku 1480, v Čechách pčiněním Alše z Riesenburka
r. 1495).

Ctibor Tovačovský z Cimburka byl také v l. 1464–69 dvorským sudím, potom zemským hejtmanem a kancléřem, i nabytí znamenité znalosti práv, jaké tehdy mezi šlechtou nebývalo, proto sepsal „*K n i h u T o v a č o v s k o u č i l i P a m ě t obyčejů, řádů, zvyklosti starodávnic a řízení práva v markrabství Moravském*“ (seps. mezi l. 1481—1490). Spisovatel minil dílem tím zároveň povznést pokleslou vážnost soudního jednání stavovského na Moravě, což se mu i povedlo; dílo jeho mělo i později značnou oblibu, neboť některé odstavce doslovně přešly v zemské zřízení moravské z r. 1545. Jazyk ve spise tom je prostý a jadrný.

Za krále Vladislava šlechta náležitě upevnila svou moc proti králi a městům, lid poddaný pak připoutala k své půdě, proto připustila posléze zapsání čili kodifikaci zemského práva obyčejového, jež úplně ve prospěch její upravil spisovatel Dr. **Albrecht z Aušavy**, přjmím Rendl (*Z ř í z e n í z e m s k é k r á l o v s t v í Č e s k é h o z r. 1500*). —

Nového rázu písemnictví české nabývá koncem stol. XV. V nových poměrech vládních po uklidnění myslí, dlouho nadšených vítězstvím národním v době husitské, náčelnictví v literatuře přejímá h u m a n i s m u s. Ten je neklamným svědectvím, že odboj proti Římu poněkud utuchl a že nezamítá se již tak přímo, co přichází z katolické Italie.

Podstatou humanismu jest snaha o renaissanci, znovu-vzkříšení ducha starověkého, politickými boji a křesťanstvím značně pokleslého. Když filosofové křesťanství ve středověku starou filosofii podepřítí chtěli nauku Kristovu, nestačila jim k tomu výmluvnost Ciceronova, ba ani eklektická jeho filosofie. Nuceni byli tedy rozhojňovati vědecký svůj jazyk novými názvy, často libovolně, bez povědomí ústrojnosti latiny tvořenými, tak že znenáhla tato latina středověká nabyla rázu barbarského, odlišného velice od ústrojné latiny spisovatelů římských. Reakce proti tomu ozvala se ve XIV. stol., kdy nejlepší mužům italským zželelo se úpadku politického vlasti vnitřními spory nanejvýš rozhárané, jakož i úpadku duchů v starověku tak vynikajících, jak toho skvělé důkazy podávaly zbytky památek vzdělanosti a ducha starořímského. Proto domnívali se, že bylo by lze vzkřísiti slavnou minulost, kdyby duch národa vyzul se ze zmatků politických a z formalismu středověkého a obrodil se krásou starověkou, tak vznešenou v umění a vědách. Tím zajisté vzkříseno bylo by právě lidství

(humanita), již se starověk tak velikou měrou vyznačoval. Proto literární snahy o to vzkříšení nazývají se obyčejně h u m a n i s m e m.

Mezi muži o ně usilujícími jsou na předním místě ti, kteří také literaturu domácí nejvíce povznesli. Jakýmsi předchůdcem toho jest již D a n t e, jehož průvodcem po pekle je básník římský Vergil, vědomě pak o to usiluje F r a n c e s c o P e t r a r c a, korunovaný básník a upravovatel vlaského sonnetu (1304—1374), jenž rukopisy starořímské shledával, chatrné opisoval a o zachránění některých spisů starověkých značně má zásluhy; vedle něho pak původce umělé belletrie vlaské, G i o v a n n i B o c c a c i o (1313—1375), jenž počal již pokoušeti se také o uvedení studie řečtiny do Itálie, zvláště Homera.

Již v počátcích svých snahy ty dostaly se do Čech, neboť Petrarca sám vydal se i do Prahy r. 1356, aby myšlenice své získal též císaře Karla IV. Účelu svého ta návštěva nedosáhla, za to však slavný básník dobyt si v Praze dosti citelů, mezi nimiž nejpřednější byl písař v kanceláři královské, J a n z e S t ř e d y, později biskup olomucký. Neměly však ty začátky úspěchů, neboť styky Čech s Itálií přerušeny byly na dlouhou dobu válkami husitskými. Většího významu humanismus nabyl teprve koncem stol. XV., kdy v Čechách nastalo delší uklidnění, tak že čeští žáci katoličtí opět počali studovati na universitách vlaských a snahy o poznání starověkých spisovatelů přinášeli také do vlasti.

Domácí směry náboženské ovšem obnově ducha pohanského příliš nepřály; jim jednalo se mnohem více o obnovu křesťanství z doby apoštolské, kdy stálo proti pohanstvu ještě v příkré protivě.

Proto do lidu se humanismus ani v té době vůbec nedostal, zůstáváje pouze svátečním studiem několika duchů vynikajících, kteří mohli hloub vniknouti v povahu toho hnutí a věrou shodovali se také s hlavními jeho zástupci. Byli to zajisté především katolíci, žijící ve spojení s okolními zeměmi, Německem, Uhrami a Itálií, kde humanismus dosti ohlasu nalezl. Mezi nimi slávy největší dosáhl B o h u s l a v H a s i š t e j n s k ý z Lobkovic (1461—1510), probošt vyšehradský a dvořan krále Vladislava II., proslulý cestovatel a sběratel rukopisů děl staroklassických, řeckých i římských, který nejdokonaleji napodoboval krásnou formu svých vzorů, tak

že jeho básně a listy čítány byly s podobnou zálibou, jako skutečná díla staroklassická.

Vedle těchto mužů, kochajících se krásnou formou spisů zbožňovaných a ji napodobujících, vznikl ještě jiný směr humanismu. Zastupují jej spisovatelé, kteří kromě latiny hleděli si také literatury domácí. Pisemnictví starořímské bylo jim pouze látkou vzdělávací, na níž se učili vytříbenějšímu vkusu literárnímu. Ten pak snažili se uplatňovati také ve vlastním jazyku a pisemnictví. Mužové ti náleželi vesměs k náboženství pod obojí, tedy k většině národa. Proto záleželo jim více na povznesení pisemnictví domácího nežli straně římské, národu dosti odcizené, které stačilo kochati se v krásách světa dávno minulého.

K mužům těmto na prvním místě náleží **Viktorin Kornel ze Všehrd**, Chrudiman, jenž narodiv se mezi r. 1450—60, záhy dostal se na universitu, kde značně prospěl mezi ostatními žáky a s velikou slávou povýšen byl na mistra r. 1483, potom četl na universitě, ale r. 1487 vstoupil do služeb při soudě zemském. Tehdy přátelstvím byl spojen s p. Bohuslavem z Lobkovic. Přídomek šlechtického dostalo se mu asi r. 1492. Následujícího roku svěřen mu důležitý úřad místopísaře desk zemských, ale po několika letech byl ho zase zbaven; již r. 1493 rozešel se pro náboženství s Bohuslavem, jsa věrným přívržencem víry pod obojí. R. 1495 jal se skládati slavné své dílo právnické, jež dokončil r. 1499 a věnoval pánům Kostkům z Postupic k laskavému posouzení. Jejich popudem pak znovu opravil svou knihu v letech 1502—1508 a věnoval králi Vladislavovi. Jméno dal jí v té úpravě: „*O práviech země České knihy devatery*“. Čerpáno je dílo to především z desk zemských, jakkoli spisovatel zná též starší spisy právnické, ale vyniká neobyčejným na tu dobu rázem vědeckým a původností. Práv staročeských je Všehrd vřelým ctitelem, všude ukazuje na spravedlnost ke všem lidem a ušlechtilost smýšlení, kterou se instituce právní v Čechách vyznačují. Ušlechtilý sloh díla jeho, v němž k jasnosti druží se přesnost a určitost výrazu, poukazuje k tomu, že Všehrd měrou značnou pochopil ducha starých klassiků. Tiskem vydán tento spis r. 1841 a r. 1874. (O významu jeho kulturním Jar. Čelakovský v časop. „Právniku“ r. 1901.)

Také překládáním spisů náboženských obíral se Všehrd, zvl. sv. Jana Zlatoústého a sv. Cypriána; dbal tedy spíše náboženské stránky obsahu nežli vzorného, klassického slohu.

Universita hnutím humanistickým dlouho zůstávala nedotčena, poněvadž od válek husitských byla pokleslá na pouhou fakultu svobodných umění a neustávala býti dějištěm sporů náboženských. Teprve koncem století počali tu jednotlivci vykládati klassiky, počátkem stol. XV. pak vysoké učení pražské mělo již nadšeného ctitele humanismu, který dosti dobře znal i řečtinu, totiž mladistvého **Václava Píseckého** (1483—1511.) Ten povzbuzen byl k studiím humanistickým Janem Šlechtou ze Všehrd a Řehořem Hrubým z Jelení, když pak svěřeno mu bylo vychování mladistvého Zikmunda z Jelení, odebral se s ním na další studie do Bononie, kde sám chtěl se ještě zdokonaliti v řečtině, zvláště v znalosti Homera, ale v Benátkách zemřel morem ve věku 29 let (1511.) Důkazem jeho snah humanistických jest překlad Sokratovy řeči k Demonikovi, který provázel vřelým přispisem k Řehoři Hrubému; mimo to některé listy latinské se od něho zachovaly.

Od těchto prvotních snah, dosti omezených a ojedinelých, za necelého půl století humanismus rozšířil se do té míry, že nabyl rozhodného významu v rázu literatury české století XVI; ovšem rázem svým dosti se lišil od toho, čím ze začátku býval.

Ke konci stol. XV. počíná v písemnictví české působiti také Jednota bratrská. Náboženská ta společnost vznikla z horlivých posluchačů Rokycanových, kteří chtěli na sobě provésti, co slyšeli kázati, obroditi se v duchu pravé lásky a prostoty křesťanské, tím pak vrátiti království boží na zemi. Proto čítali také spisy Chelčického, který obnovu církve hlásal nejdůsledněji, zaváděli přísnou kázeň církevní a k založení osady opravdu křesťanské rozhodli se odejiti ze společnosti světské. Úmysly své provedli r. 1457 v Kunvaldě u Žamberka, kde Rokycana vyjednal jim pobyt u krále Jiřího, tehdy ještě správce zemského. Náčelníkem jejich v té době byl Řehoř, synovec Rokycanův, někdejší řeholník, který společnost „bratří a sester“ založil úplně v přísném duchu apoštolském. Nedbali totiž vzdělání vyššího, nepřijímali stavů vyšších ani úředníků panských, odmítali rychtářství a krčmářství, nekonali přísah atd. Pronásledování jejich vzniklo ještě dříve, nežli obec se ustavila v samostatnou církev, totiž r. 1461, a to pro některé odchylky v obřadech; nebylo však

střhání to v celku příliš kruté. Teprve r. 1467 zvolili si své vlastní kněze, kteří se měli vyznačovatí zvláště příkladným životem, nikoli nějakým zvláštním vzděláním, mimo to horlivostí náboženskou. Ani první biskup Jednoty, Matěj Kunvaldský, neměl vyššího vzdělání knižného. V tom stavu Jednota udržela se po svém ustavení dobu nedlouhou, neboť při svém zasmušilem rázu málo se hodila pro svět. A tak již kol r. 1490, když počal v ní nabývatí váhy Br. Lukáš, učený bakalář z Prahy, smířila se poněkud se světem, totiž slevila se své přísné kázně a počala si všímati všeličeho, co ji mohlo udržeti na delší dobu ve světě přijímala obránce ze šlechty, hájila se i písemně proti všelijakým nařčením, k účelu tomu počala si všímati vzdělání, čímž počala prospěšně působiti také v literaturu. Z věcí literárních bylo to zvláště kázání a písně duchovní, které v bohoslužbě její měly značný význam, také pro mládež pečovala o stručnou nauku křesťanskou, a tak vidíme, že počátkem stol. XVI. Jednota zakládá při dvou předních sídlech v Čechách, v Mladé Boleslavi (in Monte Carmel) a v Litomyšli (in Monte Oliveti), tiskárny, odkud pak vycházejí katechismy, kancionály a jiné spisy náboženské pro příslušníky církve. Tato literární činnost Jednoty, podobně jako humanismus, dodává pak zvláštního rázu literatuře české stol. XVI. a přispívá značnou měrou k ustálení českého jazyka spisovného.

b) Období rozkvětu (1500—1620).

Ve stol. XVI. země česká těší se dlouhotrvajícímu míru, s nímž povznáší se blahobyť a zároveň i osvěta. Dodávají sice naše země příspěvky na penězích a mužstvu pro války turecké, šlechta slouží také ve vojště proti Turkům, ale tu jedná se spíše o dobrovolnou účast nežli o potřebu zemskou. Též válka šmalkaldská rozhodla se mimo zemi.

Poměry politické samy dosti byly příznivy rozvoji vzdělanosti a literatury.

Král Ferdinand I. povznesl pokleslou za Vladislava i Ludvíka moc královskou a zavedl řád v zemi, chtěje pak zmírniti protivy ve víře, vedl Čechy od polemik náboženských ke skládání knih obsahu věcného. Sám ovšem hleděl všude pomáhati pokleslému katolictví, ale jinak příkře vystupoval pouze proti Bratřím, jimž nikdy nebyl nakloněn.

Nástupce jeho, císař Maximilián II., byl snášeliv ke všem vyznáním, ba sám byl nakloněn ku přestoupení mezi protestanty; i mohlo ke konci vlády jeho dojíti ku prvému sjednání konfesse české (na sněmě r. 1575). V jeho době i Bratři mohli úsilovněji obíratí se písemnictvím a přichystati se k nejvýznamnějším svým pracím.

Císař Rudolf II. sice zprvu nepřál různosti náboženské, ale v pozdějších dobách méně se obíral záležitostmi vládními, za to byl horlivým sběratelem památek uměleckých a štědrým podporovatelem umění, proto i učené cizince rád povolával k svému dvoru. Po příkladě jeho též bohaté panstvo české přispívalo na vydání nákladných děl české literatury a pomáhalo tím jejímu rozvoji.

Reformace německá v Čechách ujala se velmi záhy, poněvadž vyznání pod obojí, zůstavši na půl cestě k opravě, nestačilo již myslím po opravách dychtícím, ba v Praze za několik málo let přívrženci novot mohli podstoupiti boj proti směru konservativnímu, v dobách pozdějších pak víra Luthe-rova zabrala téměř všechny přívržence víry pod obojí a rozšířila se nejen do chrámův, ale i do škol městských. V literaturu českou to hnutí působilo nemnoho, nejvíce pouhými překlady.

Humanismus byl na počátku rázu významného a mnoho-slibného, když pak zdomácněl ve školách, pomohl značně povznesení formální stránky literatury, ale obsahu prospěl málo, spíše byl na závalu samostatnosti, zvláště v oboru básnickém. Tu odváděl muže nadané od veršování jazykem českým ku pokusům ve verších přiučenou latinou. Proto při čilé produkci literární nepovstal u nás básník, jenž byl by český jazyk poetický a vůbec formální stránku básni povznesl tou měrou, jakou v próse provedl to věk Veleslavínův. Pouze píseň duchovní zdárně prospívá, ba rozhojňuje se tou měrou, že pokouší se o zveršování žalmův a při tom zároveň poprvé ustáluje český verš.

V 2. pol. stol. XVI. také církev katolická počala působiti proti šíření protestantismu v zemích českých. Zastupoval ji v té činnosti především řád jezuitský, uvedený do Čech r. 1556 králem Ferdinandem I., jenž od nepatrných počátků za půl století zmohl se tou měrou, že nabyl přívrženců ve všech vrstvách rozhodujících a mohl se tedy odvážiti zjevného boje proti nekatolíkům, ve kterém i zvítězil.

Počátkem stol. XVII. protivy náboženské opět se přistrují, zároveň duch národní působením ciziny chýlí se k úpadku; když pak strana nekatolická ve zjevném odboji podlehla, zkáza politická způsobila i poklesnutí literatury.

Humanismus XV. stol. vzbudil u nás pozornost kruhů, které se obíraly skládáním listů, jako byli členové kanceláře královské. K nim náležel na př. **Jan ml. z Rabštejna**, od r. 1457 probošt vyšehradský († 1473), jenž složil r. 1469 vzácný „Dialogus“, rozhovor čtyř osob o víře a poměrech vlasti v té době, v němž patrna je značná ušlechtilost názorův i myšlenek. Počátkem stol. XVI. dvořenín krále Vladislava, **Jan Šlechta** ze Všehrd (1466—1525), pokusil se již o dílo filosofické dle nauky Platonovy (*Mikrokosmos*). Nám však se nezachovalo, poněvadž posiláním přátelům přišlo na zmar.

Z humanistů rázu českého na počátku stol. XVI. zajímavý je nadšený pracovník v tom oboru, samouk **Řehoř Hrubý** z Jelení (1450—1514), jenž také na humanistické vzdělání svého syna Zikmunda vynaložil všechn svůj majetek. Překládal zvláště filosofické spisy Ciceronovy, z křesťanských spisovatelů řeči sv. Řehoře a sv. Basilia, listy sv. Cypriána a j. Umění jeho překladatelské arci ještě nebylo valné.

Syn jeho **Zikmund z Jelení** (Gelenius, 1497—1554) pozbyl sice záhy otce i vychovatele, ale vzdělání jeho se tím nezanedbalo, neboť seznámil se v Itálii, ve Francii a v Německu s nejslavnějšími humanisty té doby. Když se mu nedostalo příslušného místa ve vlasti, usadil se v Basileji jako redaktor klasiků při tiskárně Frobeniově a vydal tu řadu spisovatelů starých, z nichž řecké i do latiny překládal. Jazyka svého nezapomněl, jakkoli žil v cizině, a složil také první srovnávací slovník jazyka řeckého, latiny, němčiny a slovanštiny (češtiny), nazvaný „*Lexicon symphonum*“ (1537, 1544).

Ku prvním humanistům počítati lze ještě knihtiskaře **Mikuláše Konáče** († 1546), který přeložil kroniku Sylviovu v nepříliš uměle a potom oddal se na překládání spisů mravně poučných, jako byly: „*Životy a mravná naučení mudrcův přirozených*“, „*Zrcadlo moudrosti sv. Cyrila biskupa neboli Čtverohranáč*“, pak *bájky Bidpajovy* čili „*Pravidlo lidského života*“. Na

konec života vydal „Knihu o hořekování a nařikání Spravedlnosti, královny a paní všech ctností“, která obcházejíc všechny stavy, duchovní i světské, všude je zklamána, že jí nezbývá nežli hořekovati nad poklesnutím lidstva. Také divadelní hra „Judith“ pochází od Konáče. Poslední překlady jsou mnohem zdařilejší nežli první pokusy.

Z Itálie humanismus šířil se na sever zvláště ve stol. XV. V době církevních sněmů Kostnického a Basilejského do jižních krajin německých dostala se řada mužův o tu věc horlivých, kteří také v německých klášterech hledali památky staré, a to se značným zdarem. I mezi Němci vzbuzena již tehdy pozornost na díla, která formální stránkou latiny nad způsob současný tak vynikala, počátkem stol. XVI. pak humanismus vstoupil ve služby německé reformace. Studium řečtiny a hebrejštiny stává se prostředkem k náležitému pochopení textu písem sv., přední zástupce reformace, Filip Melanchthon (1497—1560), jako profesor university Wittenberské je zároveň vynikajícím humanistou, jenž horlivě pečuje o zvelebení škol městských, zavádí tam čítání spisů staroklassických. Zdálo se zajisté některým mužům o vzdělání mládeže bedlivým, že spisy ty jsou velmi vhodnou látkou vzdělávací pro mládež, již sluší použití spíše, nežli starých učebných knih středověkých. Melanchthon svou horlivou péčí o latinské školy zasloužil si čestný název „učitele Německa“ (praeceptor Germaniae), vedle něho však působilo ještě několik znamenitých učitelů směru humanistického, jako byl Jan Sturm ve Štrassburce, Valentin Trotzendorf v Goldberku ve Slezsku a j.

Následkem toho proud žáků nekatolických, dychtících po vyšším vzdělání, obracel se od té doby směrem severním a západním, do Wittenberka, později též do krajin porýnských. Mezi žáky Melanchthonovými a ostatních humanistů pak vynikla celá řada nadšených přívrženců staroklassicismu, kteří následující slavného učitele svého pečovali ve vlasti o novou stránku učení na školách latinských a tím znalost latiny a starých spisovatelů latinských rozšířili znenáhla do vrstev měšťanských.

Přední z nich byl **Matouš Kolín** z Chotěfíny (1516 až 1566), první ustanovený professor Homera na universitě pražské, jenž počal čísti slavného básníka řeckého v Praze roku 1541, násl. roku i klassiky latinské. Posluchačů také zde měl dosti. Po vzoru německém pak také žáci tito skládali nauče-

nou latinou jednak listy, jednak i verše dle Vergilia, Horatia, Ovidia, k čemuž vybírali si ze svých vzorů též příhodná slova ř úsloví. Originality ovšem dbali málo. A v čem cvičení bývali žáci, v tom líbovali si později také jako učitelé, ba nevzdávali se toho ani tehdy, když opustili školu a zaujali jiné postavení po městech českých. Prvním totiž povoláním vychovanců školy vysoké bývalo, že působili jako správci na latinských školách městských, než si opatřili jiné vhodné povolání. Jako měšťané pak tito učitelé někdejší dozírali na školy, účastnili se latinského zpěvu na kůru a tak udržovali se v povědomosti toho, čemu se byli naučili. Tím se stalo, že koncem stol. XVI. téměř všude po městech českých byli mužové znalí latiny a částečně i řečtiny, kteří čítali spisy klassické v originále, skládali v prázdných chvílích latinské verše, řeč svou rádi ozdobovali výroky a průpovědmi ze spisů tech. Ovšem plody Musy jejich byly spíše hříčky, nežli vážné pokusy básnické, přece však odváděly od horlivějšího přičinění o verše české. Formálně však i ty hříčky uvědomovaly potřebu dokonalosti slohové také v próse české, na tu dobu tak významné.

V polovici stol. XVI. básníci latinští těšili se přízni Jana st. H o d ě j o v s k é h o z Hodějova, kterýžto místosudí království Českého na svém zámku Řepici rád vídal učené přátele a všemožně je podporoval nejen zjednáváním titulův a úřadův, ale i dárky a podporami v studii. Čtyři svazky básní latinských („F a r r a g i n e s“ = směs) byly plodem toho přátelského kruhu latinských literátů. Proti tomu české veršování světské zůstává na stupni tak nízkém, že vlastně ani o verších a formě básnické nelze po právu mluvit.

Činnost literární v Jednotě bratrské počíná koncem stol. XV. Dva mužové učení pracovali tehdy v té církvi pérem a vzbudili v ní nový život. Byli to Br. **Vavřinec Krasnický** v Litomyšli a Br. **Lukáš Pražský** v Ml. Boleslavi. Kdežto však činnost Vavřincova je hlavně obranná, hájíc existence nového učení, Lukáš představuje se nám jako vlastní zákonodárce své církve. Znameníť muž ten byl rodem Pražan (nar. ok. r. 1460), na učení pražském stal se bakalářem r. 1481 a zabýval se již tehdy četbou starých učitelů církevních i novějších spisů theologických. Ale víra pod obojí, v níž byl vychován, duchu jeho nestačila, proto přestoupil k Bratřím asi r. 1482 a došel mezi nimi brzy značné vážnosti zvláště svou

oprávdivostí v jednání, chtěje v plnou shodu uvésti víru se skutky a dle nauky křesťanské i žiti. Proto dosáhl záhy předních hodností ve své církvi. Když však s přívrženci svými usiloval o reformy, nedosáhl hned obecného souhlasu a proto nucen byl ustoupiti na čas v soukromí. Tehdy vypravil se r. 1491 s Martinem Kabátníkem z Litomyšle a jinými dvěma Bratřimi na východ hledat zbytků starých církví apoštolských. Z Cařihradu, kde se rozešli, Lukáš ubíral se na západ k moři Aegejskému, prohlédl pravoslavné církve řecké a bulharské, snad pobyl i na sv. hoře Athonské; ale zprávy o té cestě nezůstavil, nenašed patrně ani při těchto církvích, čeho vyhledával. Vrátiv se do vlasti, dosáhl opět svých hodností duchovních, a brzo Jednota přičiněním jeho přidala se ke všem opravám navrhovaným, staromilci pak oddělili se v t. zv. Menší stránku r. 1496. Zvolen byv biskupem r. 1500 Lukáš usadil se trvale v Mladé Boleslavi, kde hned založil tiskárnu a vytiskl tu první k a n c i o n á l bratrský (P í s n ě c h v a l b o ž s k ý c h, 1505) a k a t e c h i s m u s (O t á z k y d ě t i n s k é z t. r.). Obě ty práce byly počátkem veliké řady dalších prací podobného rázu, v nichž se literární činnost bratrská nejvíce soustřeďovala. Také s Lutherem navázán styk, ač nebyl tak trvalý, jak bylo lze očekávat. Spisů Lukášových je veliká řada, byl nejplnějším spisovatelem své doby, ale ve formě patrná je leckde rychlost a zběžnost koncepce. Katechismus později upraven byl ve třech stupních, také N o v ý z á k o n od Lukáše vydán, nej- přednější však spísem zákonodárným jsou „Z p r á v y k n ě ž s k é“, kde přesně určeny jsou povinnosti členů Jednoty dle stavů jejich, aby tvořili jednotnou obec. Ve věku pokročilém Br. Lukáš složil také mnoho písní. Zemřel koncem r. 1528.

Spisy jeho poprvé určil a shledal A. Gindely, jenž zjistil též osudy jeho životní (v ČČM. 1861).

Z jeho nástupců v úřadě biskupském pamětihodný jest **Jan Augusta** (1500—1572), a to jak svým nadáním řečnickým, které jej povzneslo na toto přední místo v Jednotě, tak i osudy životními, neboť jat byv r. 1548 nedaleko svého sídla Litomyšle, vězněn byl mnohá léta na Křivoklátě, byv pak propuštěn brojil proti vyššímu vzdělání ve své církvi. Byl by rád bojovného ducha svého přenesl na hlavní zástupce bratrské církve, ovšem marně. Z činnosti jeho literární zmínky zasluhují p í s n ě, jež potom ve značném počtu, ač poněkud upraveny, přijaty jsou od Blahoslava do kancionálu bratrského.

Vrstevníkem Augustovým a soudruhem v hodnosti biskupské byl **Matěj Červenka**, rodilý z Čelakovic. usedlý jako biskup v sev. Moravě, který má zásluhu hlavně o nové upravení archivu Jednoty, když r. 1546 požárem byl poškozen. Sám psal dějiny své doby, pokud se dotýkaly jeho církve (1530--1546), pojednání o původu Jednoty a polemický spis proti p. Vojtěchovi z Pernštejna, když v Prostějově chtěl založit novou jakousi církev pod obojí. Také přísloví sbíral, jež potom Blahoslav přijal do své Grammatiky. Sloh jeho nepotkal se u tohoto znalce jazyka českého se zvláštní pochvalou.

Pomocníkem jeho kdysi v Mladé Boleslavi byl nejpřednější spisovatel bratrský XVI. stol., zároveň přední spisovatel český té doby, **Jan Blahoslav**. Rodilý byl z vážené rodiny měšťanské v Přerově na Moravě (nar. dne 20. února 1523). V mládí vychováván Br. Wolfem, pak dán do Prostějova v péči bystrého kněze, Mart. Michalce. Od něho poslán na doučení latiny do Goldberka ve Slezsku k slavnému filologu Valentinu Friedlandu-Trotzendorfovi, odkud vypravil se po roce (1544) na universitu Wittenberskou a přiučil se tu řečtině a theorii hudební. Po vypuknutí války šmalkaldské vrátiv se do vlasti, stal se pomocníkem Matouše Strejce a pak Matěje Červenky v Mladé Boleslavi, ale odtud poslán ještě na další studie do Královce a do Basileje. Tu onemocněv, navrátil se do vlasti. Jáhentví přijal r. 1553 a brzo potom i kněžství. V cizině osvojil si netoliko znalost jazyků, nýbrž i uhlazený mrav společenský, tak že ho Bratří později užívali za posla ke vznešeným osobnostem, na nichž se něčeho dožadovali. Biskupem stal se Blahoslav r. 1557 a usadil se v Ivančicích, kde založil také tiskárnu, později velmi proslavenou. Následujícího roku převzal též písařství čili sekretářství Jednoty, tu pak mu bylo uloženo, aby zkoumal, co se kde o Bratřích píše a čeho církvi té ještě je potřeba. Byl sám v mládí učitelem v Prostějově, pečoval též o povznesení školy při svém sídle. Mimo to usiloval, aby vysílání nadaných jinochů na učení do ciziny nebylo náhodné, ale pravidelné a pokládalo se za potřebné. Takto neúnavně pečuje o blaho své církve Blahoslav zesnul předčasně na poslední své cestě z Vídně v Mor. Krumlově dne 24. listopadu 1871 a pochován v Ivančicích.

Blahoslav je prvním spisovatelem z Bratří, který plně oceňuje vyšší vzdělání a váží si také mužův učených a uče-

nosti. Proto hleděl jí zjednatí také ve své církvi věda, že jen vlohy náležitě vypěstěné mohou se plně uplatnití. Péče o jazyk mateřský, jímž se hlásalo slovo boží, byla ovšem již u předchůdců jeho nemalá, než Blahoslav teprve povznesl ji k soustavnému a uvědomělému pěstování. O geniálnosti jeho svědčí, že všem odborům literárním, jimiž se obíral, vykázal nové dráhy.

Archív bratrský, nedlouho před jeho činností nově založený, působením jeho vzrostl o nejvýznamnějších osm svazkův (II. -IX.). Z něho a z vypravování starších lidí Blahoslav pořídil první zevrubnou a spolehlivou zprávu o počátcích své církve („O původu Jednoty bratrské a řádu v ní“, asi z r. 1550, vyd. od N. V. Jastrebova r. 1902); také vydal latinsky krátkou historii své církve (Summu) r. 1556. Co bylo pod jménem historie Blahoslavovy za Šafaříka známo (v ČČM. 1862), není jeho spísem.

Na základě theorie ve Wittenberce poznané vydal pro čtenáře latiny neznalé knížku, která hudbu v jejích základech theoretických stručně a jasně vykládala. Nazval ji „Musikou, t. j. knížkou zpěvákům náležitě zprávy v sobě zavírající“ (vyd. 1558). K vyd. 2. (z r. 1569) Blahoslav připojil dva přídatky, na tu dobu nemálo důležité, jednak návod pro zpěváky chrámové, jak vésti si při sborovém zpěvu v chrámě, jednak poučení pro skladatele písní (pokus poetiky písně duchovní). Nové vyd. s rozbohem Musiky od Ot. Hostinského 1896 („Jan Blahoslav a Jan Josquin“).

Musika Blahoslavova souvisela částečně s jinou rozsáhlou prací, již se tehdy ujal. Při pokročilém stavu zpěvu chrámového a vznikajícím neustále novém a novém počtu písní duchovních bylo zajisté potřebí přehlednouti a upravití to vše v jakýsi celek, dodati mu zároveň rázu obsahem správného a formálně uměleckého. Od prvních pokusů Lukášových nevykonalo se v té příčině nic pozoruhodnějšího, ba z nedostatku znalce s definitivní revisí odkládáno, a církev zakazovala jen nové písně neschválené zaváděti při bohoslužbě. Úprava celku svěřena teprve Blahoslavovi, jenž starší písně opravil po stránce slovesné i v nápěvech a přijal z nových ty, které se mu zdály vhodné k službám božím. Nejvíce přijal písní Lukášových a Augustových. Práce ta dokončena byla r. 1560, násl. r. pak vyšel nový tento kancionál poprvé v Šamotulech (tiskem slavného tiskaře Alexandra Aujezd-

ského); další vydání, stále nově a nádherněji typograficky upravovaná, jsou Ivančické z r. 1564 a 1576, Kralické z r. 1581 a opět několikrát (z r. 1613 slavné vyd. foliové). Nová ta sbírka, opatřená notami a provedená několikrát dvojím tiskem (černým a červeným), obsahovala přes 750 písní a vzbudila u všech vyznání nemalou pozornost, obsahem svým však popudila též k literárním sporům, a to především řád jezuitský (V á c l a v Š t u r m, Rozsouzení nového kancionálu, 1583).

Ještě významnější pro literaturu českou byla jiná práce Blahoslavova, jíž oddával se od samého počátku své činnosti kněžské, totiž překlad Nového zákona, vyd. r. 1564. Ve Wittenberce zajisté měl příležitost poznati, jakou důležitost Němci přikládali Lutherovu překladu Nového zákona z řeckého originálu (1522), po němž následoval pak překlad další, rovněž z jazyka původního. R. 1555 též Blahoslav navštívil slavného theologa Mat. Vlašice, zasloužilého později o vědeckou interpretaci písem sv. Z toho připadl na myšlenku prozkoumatí také starší české překlady biblické, učiněné ovšem dle latinské Vulgaty. Provedl to nejen u tiskův, nýbrž i v rukopisech, jichž mohl dosti. Seznav pak dobrý a pravý způsob překládání, aby se neublížilo jazyku mateřskému a vystihl se náležitě i smysl originálu, dal se sám do díla na základě řečtiny a provedl tu práci jazykem velmi přesným a lahodným, který svědčí o hluboké znalosti tvořivosti jeho a pochopení jazykové individuality. Překlad tento nabyl neobyčejného významu tím, že dal podnět k slavné bibli kralické.

Co Blahoslav při překladě Nového zákona seznal z vlastní zkušenosti, jakož i ze zkoumání překladů starších, to bylo hlavním obsahem jeho „G r a m m a t i k y“, o níž pracoval až do konce života. Podnět k ní dala mluvnic Ben e š e O p t á t a z T e l č e a P e t r a G z e l a z P r a h y, kteří překládajíce r. 1530 v Náměšti Nový zákon podle textu Erasma Rotterdamského, řídili se v pravopise některými novými pravidly, o kterých též podali zprávu ve zvláštní knížce (O r t h o g r a f i i); k ní za doplněk připojena byla mluvnic V á c l a v a F í l o m a t h e s a, celek pak vydán r. 1531. Tuto knížku Blahoslav přirozeně také četl, když se mu jednalo o překlad Optátem a Gzelem pořizený, a připojil k ní své vlastní kritické poznámky, někde hojnější, nežli byl text té grammatiky. Později připojoval k tomu svá vlastní pozorování o tom, jak třeba z jazyka do jazyka překládati, a to dle zkoumání

překladů starších i pokusů vlastních, a rozdělil všecku získanou látku v sedmero knih: 1. o vlastnosti jazyka českého, t. o rázovitých jeho zvláštностech; 2. o metaforách; 3. o přejímání slov cizích do jazyka českého; 4. o enallage, t. záměně vlastního výrazu slovního jiným, který by dle pravidla nebo analogie náležel někam jinam (na př. věřím v Bůh m. v Boha, vsedl na kůň m. na koně — starý akkus. není tu Blahoslavovi již povědom); 5. o figurách menších; 6. výběr pěkných úsloví a přísloví českých; 7. o některých jiných zvláštностech jazyka českého (tu také přehled a posudek nářečí slovanských). Na mnohých místech patrně, že kniha určena byla především mladým kazatelům latiny neznalým, jimž Blahoslav chtěl jí vštípniti vážnost k jazyku mateřskému a povzbuditi je k péči o jeho ryzost. Do kn. 6. zařadil také sbírku přísloví českých, r. 1569 získanou po úmrtí Mat. Červenky, již doplnil a opatřil leckde vysvětlivkami (z jiného rukop. tato sbírka vyd. v ČČM. 1829). Rukopis díla toho, provenience nám nyní neznámé (bez revise spisov.), zachoval se v knihovně theresiánské akademie ve Vídni, kde nalezen r. 1856 od Ign. Hradila a vydán t. r. od Jos. Jirečka.

Když biskup Jan Augusta, propuštěn byv z vězení křivoklátského, počal vystupovati proti přívržencům vyššího vzdělání v Jednotě dokazuje, že odtud nastala zkáza mravů v jeho církvi, Blahoslav vystoupil proti němu zvláštní mistrnou „Filippikou“, t. obrannou řečí, v níž odmítá nařčení Augustovo, ukazuje naopak, že Br. Lukáš, jenž vydal pro svou církev zákony, sám byl mužem učeným a vzdělaným, který písmem a spisy svými nejvíce povznesl náboženskou společnost, pro niž pracoval; při tom nepokrytě Blahoslav se přiznává, že váží si učenosti a lidí učených, odmítá ty, kteří chtěli, aby pouhé nadání nepěstěné všude rozhodovalo (složena tato řeč v únoru r. 1567, posléze vydána při „Vadách“ od Fr. A. Slavíka 1906).

Jako výborný řečník Blahoslav bedlivě si všímal také toho, co při jiných kazatelích shledával vadného a co dobrého, i vznikla z toho posléze velmi pěkná knížka, již dal název „V a d y k a z a t e l ů v“. Rozdělil spisek ten, který jest prvním českým pokusem o theorii řečnictví, ve čtyři knihy 1. vytyká chyby proti vynalézání látky kázání (dle lat. theorie zahrnuje se ta práce slovem: inventio); 2. poukazuje na slabé stránky srovnání látky shledané (dispositio); 3. vyznačuje chyby proti

přednášení (elocutio); 4. ukazuje, jak třeba všech těch chyb se uvarovati (vyd. toto dílo od Fr. A. Slavíka 1876 a 1906).

Připojme-li k činnosti té, že spisovný jazyk český také v jiných spisech Blahoslavových jest velmi přesný a jadrný, že Blahoslav též poslední péči přičinil k ustálení pravopisu Bratřimi po Husovi přejetého a částečně ovšem pozměněného (po s, z, c psali y, též ve spojce, místo í ps. j, m. j ps. g), můžeme říci, že na něm církev bratrská měla muže, jehož právem nazývala „drahým klénotem“, jenž spisům pro souvěrce chystaným dovedl zjednati platnost obecnou, jehož zásluh ještě po dlouhá léta po předčasném úmrtí jeho bylo vzpomínáno s nemalou vděčností.

Již šest let po smrti jeho Bratři jali se pokračovati v tom díle, jež na tu dobu pokládali za nejdůležitější, totiž v překládání písem sv. Blahoslav svůj překlad Nového zákona vydal podruhé v lepší úpravě s vysvětlivkami r. 1568, a r. 1577 církev jeho zvolila osmero pracovníků, kteří by v duchu jeho pracující podnikli překlad Starého zákona. Mezi nimi byli dva znalcové hebrejštiny, někdejší Israelité a pak členové Jednoty, Mikuláš Albrecht z Kaménka a Lukáš Helic. Ti usadili se na statku p. Jana st. z Žerotína v Kralicích u Náměště (záp. od Brna) při tiskárně, z Ivančic tam přenesené, a jali se pracovati s nemalým úsilím o díle tak významném. Řídíce se vzorem slavného předchůdce, přehledli tištěné dosavadní texty české a všimali si pravidel v Grammatice sebraných. Avšak opatřili si také starý překlad řecký (Septuaginta) i nejstarší známé výklady obou zákonů. Po dvouleté práci vydali díl I. (knihy Mojžíšovy, 1579), násl. roku díl II. (historické knihy od Soudců po Esther, 1580), r. 1582 díl III. (knihy rozjímavé a poučné, kn. Job — Píseň Šalomounova), r. 1587 díl IV. (Proroky), r. 1588 díl V. (Apokryfy, t. j. knihy, jichž Bratři za pravé písmo sv. neuznávali, jako byla kniha Tobíášova, knihy Machabejské a j.) K tomu pak přidán jako díl VI. Nový zákon v překladě Blahoslavově, ale s výklady pozměněnými r. 1593. Úprava typografická slavného tohoto díla (šestidílné bible Kralické) pořízena tím způsobem, že text všude položen do středu tiskových stran, vůkol něho pak všude sestaveny byly poznámky. Pouhý text bible bez poznámek vytištěn byl opět r. 1596 (slavná biblička jednodílná, písmem ozdobným i jemným), pro starší lidi pak velikým

tiskem r. 1613. (Jednotlivé díly, zvláště Nový zákon, dotiskovány ještě mimo to v jiných různých letech.) Práce těchto překladatelů nezůstává pozadu za Blahoslavovou; také oni dbali náležitou měrou nejen přesnosti převodu, ale i správnosti a samostatnosti jazyka českého. Svědčí o tom hojně poznámky, v nichž dotýkají se smyslu originálu a odůvodňují svůj způsob překládání; ale poznámky ty svědčí též o značných vědomostech zeměpisných a historických, jež si překladatelé zjednali, mimo to dávají nám nahlednouti v bratrskou věrouku a mravouku, v názory jejich na svět a na život. Odtud již vrstevníci v díle tom shledávali vrchol literární činnosti Jednoty, k němuž se obraceli také jinověrci jako auktoritativní práci jazykové, pro dějiny jazyka i literatury české pak dílo to má nemenší význam. Již Velešlavín zajisté vážil si přesné češtiny kralické, pozdější překlady písem sv. (na př. bible Svatováclavská, Procházkova, Bezděkova) úplně spoléhají na překlad kralický, mimo to však význam jeho poznán a oceněn byl také Dobrovským na samém prahu vzkříšení literatury české, a uznán byl jazyk překladu toho jakožto nejlepší základ, na němž nový jazyk spisovný může spoléhat. Totéž stanovisko shledáváme pak i ve Slovníku Jungmannově. (O významu bible Kralické v literatuře české jedná Jos. Šmaha v ČČM. 1878 a 1879.)

Kancionál Blahoslavův těšil se mezi Bratřimi nemenší vážnosti nežli jeho překlad bible. Blahoslav také postaral se svou úpravou o to, aby písně vystačily nejen pro potřebu církevní, ale také všelikým jiným potřebám životním. Nedlouho potom však pokračovalo se v rozhojňování zpěvů duchovních ještě tím, že žalmy, které dotud pouze pěny čili recitovány, uváděly se v rytmus veršovaný, aby se hodily skutečnému zpívání. Tak upravil duchovní zpěvy z žalmů Br. Jiřík Strejček († 1599), jehož úprava dosáhla u všech vyznání veliké obliby, ba dostala se téměř nezměněna též do kancionálů katolických. Pokusy o zveršování žalmů však souvisejí ještě s jinou důležitou snahou, totiž upravití v jazyce českém verš časoměrný. Počátek Blahoslavův ve II. předávku k Musice byl významný, po něm však pokusili se o to jiní, podávajíc zároveň k teorií praktické příklady. Tak kn. Ma tou š Benešovský, opat v klášteře Emauzském v Praze, převedl několik žalmů časoměrně v hymny, počátkem stol. XVII. pak skladatel české Grammatiky M. Vavřinec Benedikt z Nudožer.

Celý žaltář však v rozměrech antických upravil ke zpěvu teprve Komenský. (Veršované převody žalmů vyd. Jos. Jireček, ve Vídni 1861).

Již v době Lukášově Jednota bratrská měla mezi členy svými některé osoby ze stavů vyšších, na př. z rodů Krajčů z Krajku a Kostků z Postupic; v pozdějších dobách pak náleželo k ní několik mužů, kteří také v dějinách získali si zvučné jméno. Na Moravě náleželi k církvi té Žerotínové, kteří také po r. 1547, kdy hlavní sídlo její přeloženo bylo na Moravu, prokázali Bratřím nejplatnější služby, v Čechách nejznámější byl slavný řečník na sněmech a původce majestátu Rudolfova, **Václav Budovec z Budova**, nar. asi r. 1547 jako syn Adama z Budova; vzdělal se nejprve v Praze, potom vypraven byl od rodičů do ciziny, kde pobyl dvanácte let. Tehdy procestoval skoro celou Evropu západní a seznal nejen university, ale také slavné dvory evropské. R. 1577 vrátiv se přidružil se k poselství Jáchyma Zinzendorfa do Cařihradu, i pobyl ještě několik let v hlavním městě tureckém. Tu pak naučiv se ještě jazyku arabskému a tureckému, míval s Turky častá hádání o náboženství. Vrátiv se do vlasti, jmenován byl radou nad appellacemi. Jednoty bratrské ujal se veřejně na sněmě poprvé r. 1602, kdy hrozilo jí nové pronásledování, r. 1608 pak byl předním řečníkem těch, kdož se zasazovali o provedení rozsáhlé svobody náboženské. Již rok před tím přijat byl v stav panský. Slavná listina majestátu Rudolfova také z největší části pochází od Budovce. R. 1614 vydal Antialkoran, spis polemický proti nauce Mohamedově, jenž skládá se ze tří částí 1. stručného obsahu Alkoranu, 2. vyvrácení hlavních stránek učení Mohamedova, 3. několika menších spisků cizích, jimiž dotvrzuje se pravda víry křesťanské. Spis tento, jak jej dal vytisknouti, je poslední úpravou díla již dávno před tím připravovaného, které Budovec sestavil také jazykem latinským. — V té době Budovec měl účastenství také v jiných spisech politických, jež tehdejší šlechta pod obojí vydávala. Připisuje se mu též rukopisná zpráva o vydání majestátu a jeho provádění (v l. 1608—10), jež se zachovala v knihovně hrab. Schaffgotschův ve Warmbrunně, ale snad neprávem. R. 1618 Budovec náležel mezi direktory, volil Frídricha Falckého za krále českého a přijal od něho úřad presidenta appellací. Po bitvě bělohorské zůstal v Praze, spoléhaje na svůj vysoký věk a zásluhy,

ale brzo byl uvězněn a popraven dne 21. června 1621. (Korrespondenci jeho vydává Dr. Jul. Glücklich.)

K historické škole bratrské, která měla řadu vynikajících pěstitelů, náležel také **Jakub Bílek**, kněz bratrský, druh Augustův ve vězení křivoklátském (1516—1581), jenž později odvolal svou víru, ale zase k ní se vrátil a posléze byl duchovním správcem v Napajedlích na Moravě. V pozdějších letech životních život Augustův, jemuž písal ve vězení, vypsál tak zevrubně a podrobně, že odtud vysvítá všecken způsob života i snažení neobyčejného toho muže (dokončen 1579, vyd. 1837 a 1880).

Mezi pozdějšími dějepisci Jednoty zmínky zasluhuje **Jan Jaffet** († 1614), který napsal „Historii o původu Jednoty“ a v „Meči Goliášově“ vypsál, jak přední kněží v té církvi po sobě následovali.

Ve škole bratrské vycvičen byl také **Václav Březan**, archivář a knihovník rodu Rožmberského. Rodilý byl z Březenského mlýna u Postolopr, r. 1593 vstoupil do služeb p. Petra Voka, posledního vladaře slavného rodu. Archivářem ustanoven byl r. 1596 a uloženo mu, aby spořádal rodové listiny a uchystal je pro sepsání dějin domu Rožmberského. Když Krumlov r. 1600 prodán byl císaři Rudolfovi, Březan přestěhoval archiv do Třeboně a spořádal jej způsobem na tu dobu vzorným, tak že ho Palacký na počátku své dráhy dějepisec plnou měrou mohl užívat. Zároveň Březan sám pracoval o historii Rožmberské, již rozdělil ve tři díly a dokončil r. 1609; bohužel z díla toho zachoval se jen stručný výtah a německé cizí zpracování. V letech 1610—15 Březan vypsál jako poslední dva díly dějin rodu Rožmberského *Život p. Viléma a p. Petra Voka z Rožberka* (onen vyd. r. 1847, tento r. 1880). Po vymření toho rodu přešel ve služby Švaberské a spořádal tu rovněž archiv. Poslední zprávy o něm jsou z konce r. 1618.

Avšak i mimo Jednotu bratrskou historie ve stol. XVI. pěstuje se dosti hojně. Již prvý počátek nesamostatné vlády české přinesl Čechům prvního skutečného historika. Byl to **Bartoš Písař**, rodilý z Prahy asi kol r. 1470, jenž studoval síce na universitě, ale hodností akademické nenabyl, potom asi byl kantorem při některé škole latinské. Oženiv se živil se prodejem pláten. R. 1512 stal se písařem malostranským, r. 1516 písařem viničných hor staroměstských. Po dvou letech

vzdal se toho úřadu a zastával pak některé funkce čestné jako měšťan. Nejsa spokojen s náboženstvím pod obojí, přidal se k straně M. Jana Hlavsy z Liboslavě, která usilovala v té příčině o nápravu a proto podporovala též učení Lutherovo, vidouc v něm proti stavu dosavadnímu rozhodný pokrok. R. 1524 nabyvši v Praze převahy, zaujala úřady městské, ale dlouho se neudržela, nýbrž od strany konservativní, již v čele stál M. Jan Pašek z Vratu a řezník Zika Vaníčkovíc, násilím byla potlačena, přívrženci její pak vyháněni z města. I Bartoš nucen byl čtyři léta dlíti mimo Prahu. Vrátiv se vylíčil události těch let na očištění své strany ve spise „Knihy o povstání jedněch proti druhým“ čili „Kronika o bouři pražské r. 1524“. Rozdělil ji nejprve ve čtyři knihy a pak připojil k nim za doslov ještě knihu pátou. Látku k dílu svému však Bartoš nesbírá samostatně, nýbrž čerpá ji po většině hotovu odjinud, proto vkládá do své práce cizí spisy, listy a listiny, k nimž na ospravedlnění své strany připojuje vlastní úvahy. Tím snaží se vylíčiti vše v přirozeném postupu, jímž vynikl nad jiné historiky doby předchozí a nad vrstevníky. Erudice historické zvláštní nemá, neboť nezná z českých dějin ani doby husitské jinak, nežli podle kroniky Sylviovy, rovněž jako jiní mužové té doby; Lutherovy reformace nepřidrží se z důvodů theologických, nýbrž proto, že jiní vykládali, jak německý reformátor usiluje o povznesení mravů. Sloh svůj Bartoš rád oživuje průpovědmi a příslovími. Kronika tato vyd. od K. J. Erbena r. 1851, rozbor její vydal Jos. V. Šimák ve Věstníku Č. Akademie XII., životopis spisovatelův v ČČasop. histor. 1901. Nové vydání s kritickým srovnáním četných rukopisů v VI. díle Pram. děj česk.

Zprávu historickou o válce šmalkaldské podal znamenitý právník a kancléř staroměstský, **Sixt z Ottersdorfu**, syn Jana Šoustra z Rakovníka, nar. brzo po r. 1500, jenž po studích na učení pražském odešel na university cizí a tu zdokonalil se především v řečtině a znalosti práv. Přijat byv r. 1538 za písaře Starého města pražského, postoupil tu r. 1546 za kancléře. Tehdy právě měl činné účastenství v jednání o pomoc nekatolickým stavům v říši tím, že koncipoval návrhy smluv v té příčině učiněných a že listiny toho se týkající u sebe choval. Proto po vítězství Ferdinandově zbaven byl kancléřství a na čas i uvězněn. Jsa pak odsouzen k politické nečinnosti oddal se na spisovatelství, že přeložil a opravil

některé části bible pro tiskaře Jiřika Melantricha, mimo to přeložil též do češtiny některé romány duchovní. Tehdy také sepsal přední své dílo, „Akta aneb knihy památné čili historii oněch dvou nepokojných let v Čechách“ (l. 1546—1547). V něm doklady listinnými všude dotvrzuje své výklady. Po smrti Ferdinanda I. Sixt stal se radou při soudě purkrabském, v němž pak úspěšně působil svou znalostí práv; jako městský posel na památném sněmě roku 1575 zastával se starých řádů náboženských, sepsal pak o sněmě tom důležité *D i a r i u m* (vyd. ve Sněmech česk. IV. díle 1886).

Proti těmto dílům historickým znamená další období kronik a kalendářů historických, v nichž není často ani stopy po historické kritice, hodný ústup v hledání pravdy dějepisné.

Nejvíce lze to říci o **Václavu Hájkovi z Libočan**, v lidu nejoblíbenějším kronikáři českém z doby předbělohorské. Ten stav se knězem před r. 1524 býval kazatelem u Augustiniánů v Praze (na Menším městě u sv. Tomáše). R. 1527 stal se děkanem Karlštejnským, ale pro nesprávné vedení s úřadu toho sesazen r. 1533. Brzo potom páni katoličtí ho vybědli, aby sepsal kroniku českou proti Martinu Kuthenovi, jehož díla tehdy chystaného pro osobní jízlivost spisovatelovu se obávali. K účelu tomu dány Hájkovi nejen různé kroniky, jež byly po ruce, ale opatřeny mu též výpisy z desk a jiné pomůcky. Práci svou Hájek ukončil r. 1539 a předložil ji svým příznivcům ke schválení. Dostalo se jí approbace od stavů katolických po vynechání některých zpráv rázu politického. Dotištěna pak a vydána r. 1541. Kronika tato svým lahodným, pohádkovým vypravováním těšila se obecně oblíbě ve stol. XVI. a XVII.; lid čítal v ní jako v knize katolické i po válce třicetileté. Významu pozbyla teprve skrze Gelasia Dobnera, jenž dokázal její nekritičnost, úplného odsouzení pak dostalo se lživosti Hájkově Fr. Palackým. Nové vydání přesně dle originálu pořídil r. 1819 Jan ryt. z Schönfeldu, německý překlad Sandelův vyšel poprvé r. 1596 a potom ještě dvakrát; latinský překlad Jevínův s poznámkami Dobnerovými (6 dílů do r. 1198) vyšel v l. 1762 až 1786. — Hájek také upravil k tisku staročeský překlad *S o l f e r n a*, mimo to „*S n á ř*“ Vavřince z Březové. Sám popsal o *h e ň* malostranský z r. 1541. Zemřel r. 1553.

Dvě léta před Hájkem (r. 1539) vydal svou „*K r o n i k u* o z a l o ž e n í z e m ě č e s k é“ **Martin Kuthen** ze Šprins-

berka († 1564); obavy však, jež chovali před ní stavové katolíci pro povahu skladatelovu, jevily se bezdůvodnými, neboť byl to pouze suchý výčet historických dat, bez souvislostí a zásad vykládaných; vydána též od D. A. z Veleslavína roku 1585.

Karionovy Kroniky světa, jež podávala jakýsi přehled dějin všeobecných, užívalo se i ve školách latinských; původně přeložil ji Burian Sobek z Kornic, suchopárný ten překlad pak nově upravil k vydání Daniel A. z Veleslavína.

Všeobecné dějiny zároveň s národopisem a zeměpisem podávati měla širšímu čtenářstvu českému Kosmografie Šeb. Münstera, kterou pro Čechy na podnět krále Ferdinanda I. upravil Zikmund z Púchova. Část zeměpisnou přejal z originálu a připojil k ní hlavně dějiny a rozsáhlejší popis Čech a Prahy. Nákladný ten spis, největší kniha česká v době starší, vydán s četnými rytinami r. 1554. V lidu zachovaly se exempláře ještě dlouho po válce třicetileté.

Učitel Veleslavínův na universitě, **Prokop Lupáč** z Hlaváčova, jenž se později stal písařem městským v Domažlicích, byl skladatelem *Kalendáře historického*, sepsaného latinsky, jenž se vztahoval k událostem českým a obsahoval též hojně dat o poměrech kulturních a literárních (vyd. r. 1584 p. n. „*Ephemeris rerum Bohemica rum*“.) Také životopis císaře Karla IV. Lupáč vydal (vyd. 2. od Václ. Hanky z r. 1848).

Žákem jeho byl slavný knihtiskař pražský, po němž posledních dvacet let stol. XVI. má své jméno, totiž **Daniel Adam z Veleslavína**. Rodem byl z Prahy (nar. 1. srpna 1545), kde otec jeho Štěpán Adam byl nájemcem staroměstských mlýnů. Na universitě studoval zvláště klassiky a historii. Nabyv hodnosti mistrské r. 1569, vykládal různé vědy, od r. 1572 byl nástupcem učitele svého Prokopa Lupáče na stolici dějepisu. Oženiv se r. 1576 s Annou Melantrichovou, stal se společníkem svého tchána, potom sám majitelem proslulé tiskárny. Ze závodu jeho pak za dvacet let vyšlo veliké množství knih, při nichž Veleslavín měl účast buď jako překladatel nebo jako upravovatel nebo posléze jako rádce v jiné příčině. Četné knihy ty jsou namnoze rozsáhlé svazky, také úpravou typografickou pozoruhodné. Po vzoru svého učitele Veleslavín sestavil také „*Kalendář historický*“, v němž dle jednotlivých dní v roce vybírá pozoruhodná data z dějin vše-

obecných a také českých (vyd. I. 1578, vyd. II. značně rozmnožené z r. 1590). Z *Lauterbeckova Regentenbuchu* s některými přídávky upravil rozsáhlou „*Politii historickou*“, v níž na základě historických dat ukazuje, jak bylo by lze polepšiti správu obecní a městskou ve vlasti, čímž by se snáze čelilo nebezpečí tureckému, Evropě neustále hrozícímu (rozbor v ČČM. 1885). — O soudu jeho, který měl o dějepisectví, nejlépe se přesvědčujeme z rozsáhlého úvodu ke *kronikám Sylviově a Kuthenově* („*Kroniky dvě o založení země české*“, vyd. 1585), nejobširnější to samostatné práce *Veleslavínovy*, kde posuzuje dosavadní kroniky české a při tom obhazuje svůj národ z různých nařčení.

Pro mládež latinských škol, jaké byly tehdy skoro v každém městě českém, *Veleslavin* vydal čtyři slovníky, z nichž dva jsou abecední (*Dictionarium linguae latinae* a *Sylva quadrilinguis*) a dva věcné (*Nomenclator tribus linguis* a *Nomencl. quadrilinguis*), mimo to dva výbory frasi, z *Terentia* a *Plauta* k latinskému mluvení, z *Cicera* ke skládání listů (rozbor těchto prací v ČČM. 1885).

I jinak *Veleslavin* byl činný, rád se účastně správy městské a zemské, při čemž na sněmě ujímal se *Jednoty bratrské*, jejíž činností literární velmi si vážil, jako vzdělání a vzdělanosti vůbec. Zemřel dne 18. října 1599.

Se svými přáteli *Veleslavin* staral se také o kroniky jiných národů se týkající, aby je učinil přístupny svým krajanům. Tak *kroniku* o národě tureckém přeložil přítel jeho **Jan Kocín** z *Kocinetu*, jenž spracoval i *historii církevní*; *historii židovskou* přeložil **Václav Placel** z *Elbinku*, *kroniku Moskevskou* **Matouš Hošíus** (vše to vyd. u *Veleslavína*).

Professor hvězdářství na učení pražském, **Marek Bydžovský** z *Florentina*, sepsal *životopis císaře Maximiliána II.* a *příběhy z a císaře Rudolfa II.*

Jako *Březan* vypsál *historii nejslavnějšího panského rodu českého*, tak *Polák Bartoloměj Paprocký* z *Hlohol* († 1614), který utekl se do zemí českých před pronásledováním svých krajanů, sepsal tu *statistická a rodopisná díla* o všech třech zemích, jež náležely ke koruně české. *Moravy* týkalo se „*Zrcadlo slavného markrabství Moravského*“, *Čech* týkal se „*Diadoch*, t. j. posloupnost knížat a králův českých“, *vévodství slezských* pak „*Štambuch slezský*“.

Paměti o své době, zvláště vzhledem k Hoře Kutné, svému rodišti, dle zápisků předkův a svých vlastních zůstavil **Mikuláš Dačický** z Heslova († 1626), muž vzdělaný a vlastimilovný, ale jinak světák a prostopášník. Pro poznání poměrů v naší vlasti před bitvou bělohorskou tyto paměti posud jsou zdrojem důležitým (vyd. od Ant. Rezka v Staročeské bibliotéce ve dvou svazcích r. 1878 a 1880). Také satirické verše „Prostopravdu“ sepsal Dačický (vyd. ve Světové knih. r. 1903).

Paměti Plzeňské ze XVI. stol. zachovaly se od **M. Šimona Plachého** z Třebnice; vydal je prof. Jos. Strnad r. 1883.

Při vši hojnosti těchto historických děl říci lze, že jen malá jich část povznášela se nad obvyklé tehdy stanovisko praktické potřeby.

To však lze tvrditi z velké části také o jiných spisech prosaických, na př. z oboru věd přírodních; co bylo určeno potřebě širšího obecnstva, vydávalo se česky, theorie a věda vlastní, pokud ovšem lze o ní tehdy mluvíti, stále užívala latiny.

Tak slavný hvězdář a matematik český, **Tadeáš Hájek z Hájku**, jež výpočty astronomické (na př. o kometě z r. 1573) stavějí mezi nejpřednější učence té doby, pro lid vydával **Minuce** (kalendáře astronomické a pranostiky), mimo to přeložil pro Čechy **Herbář Petra Ondřeje Matthioly** („Herbář, jinak bylinář velmi užitečný“, vyd. nákl. stavů českých u Jiř. Melantricha r. 1562). V něm také užil názvů rostlin v lidu běžných. Jinak Hájek (žil 1525—1600), jenž po studích pražských vydal se na další studie do Vídně, Bologny a Milána, až r. 1555 počal čísti na učení pražském, znám je též důležitým pokusem o **mapování a triangulaci okolí pražského** (v letech 1556—1563). Působiv jako lékař při vojsku v Uhřích (1566—1570), povýšen byl za své zásluhy do stavu rytířského a jmenován protomedikem království Českého. Jeho přičiněním také povolání do Čech slavní hvězdáři **Tydge Brahe** a **Jan Kepler**.

Nové spracování **Herbáře Matthiolo**va podnikl ještě za živobytí Hájkova přítel **Veleslavínův Adam Huber** z Ryzmpachu a vydal je opět s rytinami r. 1596. I jiné lékařské knihy Huber vydával u **Veleslavína**.

A l c h y m i e, tehdy tak vážená i rozšířená, měla také mezi Čechy horlivého ctitele v **Bavorovi Rodovském** z **Hustiřan** († 1592), který ohlížel se po spisech oboru svého i v cizině vydaných anebo sepsaných a pilně je překládal; sám však horlivým hledáním „kamene mudrců“ pozbyl všeho majetku.

Podle příkladu jiných národů a cestovatelů starších ani v XVI. stol. u nás nebyl nedostatek lidí, kteří shlédnouti chtěli Jerusalema a svatou zemi a zkušenosti své potom popisovali.

Tak **Oldřich Prefát** z **Vlkanova**, vzdělaný matematik český (nar. 1523), pobýval na studiích v Itálii a smluvil se tu s některými přáteli o cestě do Palestiny. Vydal se na ni r. 1546, na zpáteční cestě pak zdržel se zvláště na ostrově **Cypru**, o němž podal zprávy proto významné, že jsou poslední před obsazením ostrova skrze **Turky** (vyd. I. z r. 1563, II. od **Fr. F. Procházky** z r. 1786).

Na samém konci stol. XVI. vydal se do Palestiny se svým švagrem, **Heřmanem Černínem** z **Chudenic**, rytíř **Křištof Harant** z **Polžic a Bezdržic**, nar. r. 1564, jenž v mládí pobývá ve službě arciknížete **Ferdinanda Tyrolského**, cestoval s ním také po Itálii, později pak byl ve službách císaře **Rudolfa II.** Vydaný jeho cestopis z r. 1608 představuje nám ho jako učence a zároveň i nadšence pro různé druhy umění. Rád vypočítává, kolik spisů cizích k svému cestopisu přečetl, všude dokládá své tvrzení zprávami cizími, k své knize sám si kreslí rytiny, aby dokázal svou dovednost v tom oboru, heslo skládá ze známek hudebních, jsa též vynikajícím hudebníkem, jak patrně i ze skladby do knihy položené. Směr cesty jeho byl tehdy obvyklý. Vypluv z **Benátek** 12. července 1598, navštívil **Kretu** a **Cypr**, přípluv do **Jaffy** vydal se do **Jerusalema**, odtud pak do **Egypta**; rovněž horu **Sinai** shledl a zažil u ní nebezpečné dobrodružství. Na zpáteční cestě onemocněv dostal se do **Benátek** teprve koncem roku. (Cestopis ten vydal znovu **K. J. Erben** 1854, bratr **Harantův Jan Jiří** přeložil jej do němčiny). Další jeho osudy životní známy jsou z dějin politických.

Václav Vratislav z **Mitrovíc**, jenž pocházel ze starobylé rodiny rytířské (nar. 1576), vychovávan jsa v **jesuitské koleji Jindřichohradecké**, záhy měl velikou zálibu v knihách zeměpisných a cestopisných. R. 1591 naplnila se touha jeho,

že mohl navštívit krajiny cizí, přidělen totiž jako pachole komorní ku poselství bar. Bedřicha Krekvice, vezoucího do Caříhradu sultánovi obvyklé roční dary. Tu pak když jeden z poselstva se poturčil a prozradil některá tajná spojení Krekvice, vyslanec císařský jat a vlečen ku Bělehradu, kde posléze zahynul, družina jeho však ukována v galejích a pak vězněna v Černé věži přes dvě léta, že se Vratislav teprve r. 1595 vrátil do vlasti. P ř í h o d y své na cestě a v zajetí vypsal již r. 1599. Cestopis jeho působí svou nehledaností a přímostí, spísovatel umí záhy vzbuditi náš zájem, tím více pak cítíme soustrast s velikým jeho utrpením, znamenáme-li, jak bystrý a nadaný jinoch tu podroben byl nesmírnému strádání. (Spis ten vyd. poprvé Fr. M. Pelcl v Praze r. 1777, pak vyšel ještě několikrát, posléze s úvodem prof. Václava Ertla v Bibl. záb. a pouč. 1906. Také přeložen byl do němčiny, angličtiny a ruštiny.)

V o b o r u p r á v n í c k é m zjednán pevný základ, ovšem lidu nikterak příznivý tím, že v době Vladislavské došlo k sepsání zákonů (Vladislavské Zřízení zemské z r. 1500, redigované Dr. Albrechtem z Aušavy). V následujících letech pak opět vydáváno jako „P r á v a a z ř í z e n í z e m s k á k r á l o v s t v í Č e s k é h o (tak r. 1530 a 1550, redakcí Volfa z Vřesovic 1564 a 1594); rovněž vydáno právo moravské poprvé r. 1516.

P r á v a m ě s t s k á zredigoval a vydal nejprve (r. 1536) **M. Brikcí z Zlicka**, zdařileji však a jazykem dokonalým **M. Pavel Kristián z Koldína**, kancléř staroměstský, (žil 1530—1589), jehož spis těšil se takové oblibě, že ještě v době Rudolfově (1610) nabyl obecné platnosti zákonitě v království a podržel ji potom dlouhé doby. Také příruční výtah (Summa) z něho došel obecného uznání a ocenění.

Politická byla také z valné části činnost předního v té době šlechtice moravského, **Karla st. z Žerotína**. Jsa syn slavného ochránce Jednoty bratrské, Jana z Žerotína (nar. 14. září 1564 v Brandýse n. Or.), učil se nejprve na škole v Přerově a pak v Ivančicích, potom studoval řadu let na universitách západoevropských, kde osvojil si znalost několika živých jazykův a jiné značné vědomosti, kromě toho seznámil se s muži učenými a šlechtou celé téměř Evropy západní. Vrátiv se do vlasti, oženil se, ale záhy opět ovdověl, a tu vydal se ještě jednou do Francie (pobyl tu v l. 1591—1593), aby

při udatném králi Jindřichovi IV. přiučil se umění válečnickému, v němž měl nemalou zálibu. Co poznal ve Francii, toho pak užil v táboře před Ostřehomem proti Turkům. Tu ho došlo r. 1594 povolání císaře Rudolfa za člena zemského soudu na Moravě. Ale neblahá rozervanost náboženská přinesla mu v úřadě tom jen řadu nesází, ba pro hájení dávno platných a obecně prospěšných zásad pohnán posléze jako velezrádce na zemský soud pražský, kde se ovšem skvěle obhájil; také zbaven byl postavení svého na zemském soudě (r. 1602). Proto po r. 1604 ustoupil na nějaký čas úplně v soukromí. Vzácné vědomosti a zkušenosti jeho však nemohly dlouho zůstatí utajeny. Když vznikl spor mezi císařem Rudolfem a arciknížetem Matiašem r. 1608 o ustanovení posloupnosti, Žerotín přidal se ke straně arciknížete, poněvadž se odtud nadál pomoci ve zmatcích domácích a uklidnění sporů náboženských. I byl také řečníkem Matiašovým na sněmě pražském. Když pak dostalo se arciknížeti Moravy, Žerotín stal se tu zemským hejtmanem (1608—1615). Znaje dobře smýšlení a poměry šlechty české, zůstal v odboji stavovském r. 1618 věren rodu císařskému, pročež byl i v Brně vězněn vzbouřenými šlechtici. Po bitvě bělohorské horlivě se přimlouval za příbuzné rody na Moravě a dosáhl pro ně značných úlev. Také chránil kněži bratrské, od jesuitů velmi stíhané. Po r. 1627 vystěhoval se do Vratislavě, zajížděl však na své statky do Čech a na Moravu. Tu také postižen smrtí v Přerově dne 9. října 1636 a pochován v Brandýse n. O.; ostatky jeho nyní odpočívají v Bludově na Moravě. Maje výborné učitele a vnímavost pro vše dobré a šlechtné, Žerotín vníkl hloub nežli jeho vrstevníci v podstatu vzdělanosti starověké, jejímiž půvaby ozdobil také jazyk mateřský. Jazykový cit vstípen mu byl již v bratrských školách a nevymizel ani tehdy, když poznal několik jazyků cizích, naopak lze říci, že vládl jazykem mateřským tak mistrně, že se mu v té příčině málokdo vyrovnal.

Stilistické umění jeho dostupuje vrcholu v „Apologii neb obraně ku panu Jiříkovi z Hodic“, vůdci moravských vojsk, složené r. 1606. Tehdy totiž šlechta moravská radila se o prostředcích, jak zabrániti opětovaným vpádům vojáků Bočkajových do země a posílití obranu zemskou. A tu Žerotín pronesl řeč tak vzácnou a osvědčil zkušenosti takové, že p. Jíří z Hodic mu potom vytkl, jak „zle dělá, když dary

boží v sobě udušuje“. Žerotín pak ukazuje, že v časech tak smutných a nebezpečných, kdy za vše jeho snahy dostalo se mu jen pohany, jednati jinak ani mu nelze (vyd. ta Obrana několikrát jako ukázka klassické prósy české). Pro poznání soudního řádu jsou důležití „Zápisové o soudě panském“ (z let 1594—1614) a popisy několika sněmů, z nichž poznati lze postup jednání sněmovního.

Mimo to zachovalo se v pozůstalosti Žerotínově značné množství listů nejen českých, ale též jinojazyčných (něm., franc., vlask., lat.), jež jsou pro dějiny té doby velmi důležité. (České listy a zápisy o sněmech vydal archivář Vinc. Brandl v Brně r. 1870—72). Listy všechny v pořádku chronologickém vydávati počal český archiv zemský red. Fr. Dvorského v Archivě českém (díl XXVII., vyd. r. 1904, podává listy z let 1591—1610.)

Literatura náboženská, jakož v době té přirozeno, vykazuje plodů nejvíce, na počet je jich do tisíc, neboť i mužové světští, laikové, hledí něčím přispěti k obecné snaze, dodati náboženskému přesvědčení výrazu písmem. Odtud tolik modlitebních knih, rozjímavých traktátů, výkladů slov písma sv. atd. Ale původního z celé té spousty nejrozmanitějších pokusů je velmi málo.

Tak z reformace Lutherovy, která ve stol. XVI. nabyla takového rozsahu, že konečně stará víra pod obojí také formálně byla zrušena, literatura česká obohacena byla některými překlady skutečně významnými, ale obrozující moci v písemnictví tento směr náboženský měl bohužel málo. Také o spojení s Bratřími usilováno po dvakrátě hned na počátku toho ruchu, Bratři chodili na učení do Wittenberka, kde poslouchali Melancthona, trvalého prospěchu v písemnictví však z toho neviděti. Spíše shledáváme, že Luther po vzoru Bratří pro mládež vydává katechismus, a zpěv církevní rozmáhá se také mezi Němci způsobem nebývalým. Že však otázky náboženské stále byly v popředí myšlení u našich předků, toho důkazem je zajisté obnovované vydávání písem sv. a též hojně k nim výklady. Tisků Nového zákona po bibli Benátské je zajisté značná řada, vedle toho však vytištěna též několikrátě celá bible. Tak nemalého rozšíření došla bible Norimberská (z r. 1540) a několikero vydání bible Melantrichovy (počínaje r. 1549), jež hověla dosti všem významům. Z Postill, jichž vyšla značná řada, původních i pře-

ložených, také v této době nejedna je znamenitým zdrojem poznání mravního stavu své doby. Z lutherských v té příčině nejdůležitější je rozsáhlá Postilla **Martina Filadelfa Zámorského**, kazatele v Opavě (vyd. r. 1592), z katolických Postilla slavného kazatele **Tomáše Bavorovského**, který pozván byv na Krumlov, kázal tu před mladým vladařem domu Rožmberského, p. Vilémem, a tato kázání vydal pak jeho nákladem v Olomouci r. 1547. Názory bratrské o světě a mravech tehdejších tlumočí **Postilla Kapitova** (vyd. v Kralicích r. 1586). Překladů spisů tohoto druhu je řada značná.

Pokleslému vyznání katolickému již král Ferdinand I. pomáhal dle možnosti, mezi jiným také péčí o dostatečný dorost mladého kněžstva, obnovením arcibiskupství atd. Posily značné dostalo se katolictví v Čechách povoláním řádu jesuitského do Čech r. 1556. Začátky činnosti tovaryšstva toho byly ovšem nepatrné, školy měly jen několik málo žákův, ale za půl století jak gymnasium pražské (nynější akademické), tak universita (akademie o dvou fakultách, filosofické a theologické) byly ústavy nejhojněji navštěvované, majíce do tisíce žákův, a též kolleje venkovské, jichž vzniklo několik (Jindřichohradecká, Krumlovská, Olomucká) těšily se nemalé oblibě. Šlechtě i nekatolické zamlouval se jesuitský způsob výchovy, prostý ale vážný, směřující k buzení ctížádosti v mládeži. Čeští žáci jesuitští již v této době pouštějí se v literární polemiku náboženskou s vyznáními ostatními (na př. **Václav Šturm**, † 1601, s Bratřimi o bludnosti jejich kancionálu).

Také postilly, polemiky náboženské, studie textů písem sv. vedly k horlivému tříbení formy jazykové a slovesné, jak vynikla zvláště u Bratří, kteří majíce pouze jediný jazyk, na vytříbení jeho a řečnický výcvik chovanců věnovali mnoho péče, ba mohou se honositi již také celou teorií řečnickou (Blahoslavovými „**Vadami kazatelův**“). Ale v řečnictví praktickém ani světský kněz Bavorovský, ani jesuita **Šebestián Vojtěch Berlíčka** (vydal kancionál a Postillu, zemř. asi r. 1620) nezůstali za nimi pozadu. V řečnictví politickém vrchol znamenají sněmovní řeči Budovcovy a Žerotínovy, jak i z „**Obrany**“ jeho patrné.

V oboru básnickém pouze píseň duchovní v té době dostihuje významu literatury prosaické. Vedle kancionálů bratrských brzo také jiná vyznání mohou se honositi podobnými sbírkami. Tak jsou kališnické **Václava Mířinského** a

Jana Táboorského, jež mnohokrát byly tištěny. Ještě hojnější jsou protestantské, katolické pak počínajíc sbírkou **Šimona Lomnického** z Budče z r. 1580 a 1595; následuje obšírný kancionál **Rosenplutův**, **Berličkův** a j. Všecky ty sbírky ovšem neměly písní vesměs původních, ale přece znamenají dohromady veliké bohatství poesie duchovní, jak sebráno a rozříděno jest nově od **Jos. Jirečka** (*Hymnologia bohémica*, 1881).

Básnictví obsahu světského i v tom období zůstává daleko pozadu za duchovním. Módou v kruzích učených bylo zajisté veršovatí latinsky, náboženská horlivost pak nepřipouštěla obíratí se věcmi světskými v jazyku domácím, který v té době plným právem hlaholil v chrámech. Proto vidíme, že poesie epická libuje si v látkách, čerpaných z dějin posvátných a z legend, a lyrika že stává se rýmovanou prósou, kdekoli nepodněcuje jí nadšení náboženské, čerpané z hojného čítání bible.

Vzdělávací ráz veškeré literatury vysvětluje nám také, proč skladeb rázu tendenčního je nejvíce. Nejprřednějším činem v oboru tom jest úplné vydání **Ezopa**, které podnikl **Jan Akron Albín** (Vrchbelský), od r. 1548 bakalář a správce školy u sv. Štěpána v Praze, zesnulý v mladém věku již roku 1551. Ten počal překládati do češtiny z řečtiny nejprve t. zv. Nové fabule, vydávané s latinským textem **Remiciovým**, pak připojil k tomu **Život Ezopův**, **bájky Romulovy**, **staré fabule Ezopovy**, **bájky Avianovy**, **Pogiovy** a **Adelfonsovy**, posléze **bájky Šebest. Branta**. Celý ten sborník, jenž byl potom předlohou mnohých vydání dalších, vyšel v Prostějově r. 1557 se zajímavými rytinami. (Nové pečlivé vydání **Ant. Truhláře** z r. 1901.) Pro potřebu školní nově přeložil **Dvojverší Katonova Pavla Vorličného**, jenž byl také pilným básníkem latinským z kruhu **Hodějovského** († asi r. 1575). Veršovcem známým a mezi šlechtou značně oblíbeným byl **Šimon Žebrák Lomnický** z Budče († po r. 1622), majitel rychty v Ševětíně, od něhož pocházelo několik sbírek veršů poučných. Nejznámější jest „**Krátké naučení mladému hospodáři**“, jiná jest „**Kupidova střela**“ a „**Tobolka zlatá**“. Veršovnické umění Šimona Lomnického se omezovalo na počítání slabik a rýmy, někdy dosti chatrné. — O sarkastických verších **Mikuláše Dačického** z Heslova, jimiž tepal poměry současné, zvláště ve svém rodném městě, byla již učiněna

zmínka. — Prósou psána jest mravokárná allegorie „Masopust“ kněze **Vavřince Leandra Rvačovského**, v němž peprnou satirou stíhá rozpustilé zvyky masopustní své doby. Allegorický ráz, místy se značnou dovedností provedený, staví dílo to na roveň skutečným básním satirickým.

V básnictví dramatickém obliby nabývají hry školské, neboť paedagogové tehdejší pokládají je za dobrou školu výmluvností a ušlechtilého mravu. Již **Mikuláš Konáč** složil biblickou hru „Judith“ (r. 1547). Jesuité pak hned po svém příchodu do Čech užívali těchto her, aby upozornili zvláště šlechtu na své školy a účastenstvím při nich odměňovali pilné žáky. Mimo hry antické, které také občas provozovány, v latinských hrách školních děj vzat býval z bible nebo z českých dějin. Ani universita Karlova neváhala činiti pokusy v tom oboru, nechtějíc podlehnouti v tuhé konkurenci s akademií katolickou. Množstvím osob účastněných a nádhernou výpravou, k níž bohatá šlechta ráda ze svého majetku přispívala, lákáno bylo na tyto hry hojně obecenstva. Zvyk o slavnostech výročních a školských je pořádati, rozšířil se pak z Prahy také do jiných měst, kde byly jesuitské kolleje, a potrvál tak až do XVIII. století.

Přirovnáme-li však tyto básnické pokusy české ke spoustám příležitostných veršů latinských, s nimiž se setkáváme jako s reklamou téměř ve všech knihách, u nás tehdy vydávaných, musíme doznati, že humanismem ovšem povznesena byla značně formální stránka české prósy, že klassicismus dal podnět také k ustálení časomíry v básnictví duchovním, ale po stránce básnické že spíše uškodil nežli prospěl, odváděje muže nadané od pokusů básnických v jazyku mateřském.

Celkový pak úsudek o době této pronéstí lze v tom smyslu, že literatura česká měla ve stol. XVI. a počátkem stol. XVII. řadu nadšených pěstitelův, kteří vydali značnou řadu obsáhlých a nádherně vypravených knih. Umění knižtiskařské, pro šíření literatury tak významné, záhy v Čechách zdomácnělo a dovedeno na vysoký stupeň dokonalosti. V 2. pol. stol. XVI. knihy tištěné u nás zdomácněly a dostaly se také do rukou žákovských a do širších kruhů městského čtenářstva. Zachovala však se z té doby také řada bohatě malovaných rukopisů, jež pro svou potřebu pořizovaly si sbory literární (t. zv. graduálů). Miti sbírku skvostných knih bylo patrně tehdy módou.

Na knihách tehdejších často nalézáme také věnování příslušníkům vyšších stavů, kteří na vydání nákladnějších spisů přispívali, spisovatele panovníkům doporučeli ku povýšení do stavu šlechtického, udělovali jim také jiné podpory atd.

Uhlazená forma spisů tehdejších, ozdoby ze starých klasiků čerpané, souměrné a hladké periody a pod., vše to je výsledkem učení školského, neboť žáci na školách latinských dle formy prosaické skládali listy a dle básní antických učili se veršovatí, což působilo i na českou formu jejich spisů. Původností tyto skladby žákovské ovšem neměly, spíše jsouc pouhými hříčkami pro cvik, a tak i při spisech českých málo dbalo se originality, bez rozpaků přejímají se myšlenky cizí a řadí se ve spisy pod jménem novým vydávané. Výjimkou od pravidla toho jsou jen spisy bratrské, v nichž je myšlenek nových, samostatných mnohem více.

Jakkoli však na konci stol. XVI. spisovný jazyk český formálně značně se povznesl, přece nepovzneslo se s ním zároveň vědomí národní, spíše vnikáním živlů cizích, které si osvojili stavové vyšší a po nich i stav měšťanský si obliboval, hrozila zkáza neb aspoň úpadek národnosti české. Nebezpečnoství tomu nasvědčuje též usnesení sněmovní z r. 1615, jímž jazyku českému ve správě zemské výslovně přednost se dává před jazykem německým. Ovšem i to usnesení bylo dosti plané, když stavové sami je přestoupili ještě v témže zasedání. Nebylo zajisté v nich po většině té síly mravní, jaké se podívujeme u šlechty české XV. století, jak ukázalo se po katastrofě bělohorské.

c) *Období úpadku* (1621—1773).

Následky politické zkázy zemí českých po bitvě bělohorské jevíly se brzo také v literatuře, s literaturou zároveň pak poklesl i jazyk spisovný, až ve XVIII. stol. nachýlil se k úplnému rozvratu.

K žalostnému tomu stavu přispěla řada okolností: Dlouhotrvající válka třicetiletá, jejíž pohromy na země české snesly se nejhůře, sama o sobě přivodila poklesnutí vzdělání; školy zavírány, a kde zůstaly, měly tak málo žáků, že na šíření vzdělanosti naprosto nestačili. Stavové vyšší a střední, pokud nechtěli přestoupiti na víru katolickou, přinuceni byli po r. 1627 vyjítí ze země, a kdož tu zůstali, měli tak málo volnosti ve vyjadřování svých myšlenek písmem, že literatura po válce třicetileté obsahem jest jednostrannější nežli písemnictví v době

české reformace. S protireformací, prováděnou zvláště v lidu obecném značným násilím, spojeno bylo pronásledování a ničení českých knih, které pak neustávalo ani v XVIII. stol., ba bývalo tu časem ještě zuřivější. Tak ubývalo stále nejen svědků starší doby kulturní, kteří by lid byli povznášeli vzpomínkami na slavnou minulost, ale též zdrojů formální dokonalosti jazyka spisovného, na němž by se spisovatelé noví mohli učití. Jesuité v prvních dobách po válce třicetileté marně se snažili tyto dokonalosti převést do své vlastní literatury, neboť o půl století později také jejich spisovatelé užívají spisovného jazyka značně pokleslého. Při tom zároveň literatura jejich značí vrchol jednostrannosti v tom oboru.

V cizině vzniká v té době literatura exulantská, jejímiž původci jsou nejprve vyhnanci čeští a později potomci jejich. Může se vykázati také některými plody zdařilými, jakkoli namnoze otiskuje hlavně díla starší. Nového povznesení pomocí vypovězenců českých a jejich knih dostalo se písemnictví českému ve stol. XVIII. na Slovensku.

Brzo po válce třicetileté vyskytuje se v zemích našich zajímavý typ spisovatelů vlastenecky smýšlejících, kteří všeho dobrého přejí svému národu a pracují o povznesení jeho, ale sami neovládají mateřského svého jazyka. Spisovatelem takovým jest na př. grammatikář Václav Rosa. Mužů takových během doby následkem nedostatku výcviku theoretického i praktického ještě přibývalo, a tak vrací se v 1. pol. stol. XVIII. opět stav někdejší, že vážné spisy v Čechách skládané, zvláště obsahu historického, spisují se latinsky nebo německy. Jazykem českým, tvarově značně pokleslým, píší se pro lid spisy náboženské, jichž účelem bylo dovršiti v lidu ono smýšlení rozhodně katolické, k němuž protireformace směřovala. O to usilovaly také školy střední, v nichž vedením řádu jezuitského formalismus výhradně nabyl místa. O něco lepší bylo vyučování ve školách piaristických, kterýžto řád v 1. pol. XVIII. stol. v zemích našich pouští se v zajímavý závod o vedení mládeže s privilegovaným řádem jezuitským.

Zkáza jazyka spisovného posléze dostupuje vrcholu v mluvnících, které vznikly mimo území živé mluvy lidové a neměly tedy ústrojného základu. Proto v době vzkříšení nezbývalo nežli vrátiti se k dobrým vzorům starším.

Také v této době nejhojnějšími a nejzdařilejšími plody honosí se může literatura historická. Již v době

války samé povstávají dva dějepisci, kteří o dějích současných skládají rozsáhlá díla.

Se strany nekatolické je to **Pavel Skála** ze Zhoře, rodilý z Prahy (nar. 1583), jenž kol r. 1600 studoval ve Wittenberce. R. 1604 usadil se v Žatci, kde asi při správě městské zastával nějaký úřad. Oženiv se s příbuznou primatora žateckého, pozdějšího direktora Hošťálka, nabyt tu práva měšťanského. Jako posel městský na sněmích míval pak skrze otce dobrou povědomost o událostech pražských. R. 1618 dostalo se mu úřadu při vládě direktorské, po nastoupení Fridricha Falckého byl úředníkem v kanceláři královské. Roku 1619 sepsal návrh smíru mezi císařem Ferdinandem II. a stavy českými. Po bitvě bělohorské vyjel z Čech s králem a sloužil mu ještě skoro dvě léta. Pak usadil se ve Freiberce Mišensském, kde dokonal život asi r. 1640. Ve vyhnanství sepsal nejprve „Chronologii církevní“, ve které obecné dějiny lidstva od stvoření světa po svou dobu rozděloval v šestero period časových. Dílo to však bylo pouhou přípravou ke spisu hlavnímu, „Historii církevní“, ve které vypisuje známé tehdy děje světové synchronisticky od časův apoštolských a ustavení církve Kristovy až do konce roku 1623. V dalším pokračování o době současné asi zabránila mu smrt. Spis tento jest nejrozsáhlejší dílo historické, jež kdy jazykem českým bylo sepsáno, neboť vyplňuje deset velikých foliantů, chovaných ve Valdštejnské knihovně v Duchcově. Nejvýznamnější jsou z toho díly VII.—X., které vykládají slohem jasným a jadrným dobu současnou, totiž počátek stol. XVII., o níž sám spisovatel měl vědomosti přímé. Vydány jsou z toho dějiny české od r. 1602—1623 Karlem Tieftrunkem (5 svazků v l. 1865—70 ve sbírce „Staré paměti dějin českých“ nákl. I. L. Kobra v Praze).

Se strany katolické v té době psal **Vilém hrabě Slavata** z Chlumu a Košumberka, vladař domu Hradeckého. Nar. se jako syn Adama z Chlumu, člena Jednoty bratrské, v Čestíně Kosteletě r. 1572. V mládí vychováván byl u své báby, paní Alžběty Hradecké, roz. Slavatové, horlivé katoličky, tak že nikdy nepřilnul k víře bratrské, od níž odstoupil po cestě do Vlach r. 1597. Aby se vyhnul nevoľi své rodiny z toho vzniklé, vydal se opět na cesty do severní a západní Evropy, z nichž se vrátil teprve r. 1600. Brzo potom přijat byl do služeb císařských jako dvorní maršálek. R. 1602 oženil se

s Lucíí Otílií Hradeckou, která dvě léta potom zdědila rozsáhlé statky toho rodu. V hodnostech úředních postupuje Slavata stal se r. 1615 nejvyšším sudím zemským. Ustanoven šsa pak od krále Ferdinanda II. členem vlády místodržitelské, vedl si dosti opatrně proti církvi pod obojí, ale pro jeho fanatismus náboženský přičítána mu hlavní vina všelikých opatření pšsnějších, jež vyšla od vídeňské vlády, proto při vypuklé nevoli stavů vyhozen z okna české kanceláře dne 23. května r. 1618. Zraniv se pádem těžce, zůstával pak téměř celý rok v domě kněžny Polyxeny z Lobkovic pod stráží direktorskou. Posléze byv propuštěn na léčení do Teplic, ujel odtud ze země a bydlil potom v Pasově. Odtud dal podnět ku pozdějším rozsáhlým konfiskacím v Čechách, jakož vůbec z Čechů sám jediný radil k nejpšsnějším trestům proti vzbouřeným stavům. Pozdě teprve seznal, že pracoval ve svém fanatismu pro cizince, kteří nikterak neznamenali povznesení země. Za své zásluhy o rod císařský r. 1621 povýšen do stavu hraběcího, r. 1628 pak jmenován nejvyšším kancléřem království Českého ve Vídni. Tu také zemřel r. 1652. V posledních dobách životních, počínaje r. 1637, sepsal slohem rozvleklým a částečně pokleslým své „P a m ě t i“ ve 14 knihách; z nich kniha I. a II. složena byla proti spisu Matíáše Thurna, jenž jako náčelník strany pokořené po bitvě bělohorské ospravedlňoval před cizinou jednaní odbojné šlechty, kn. III. a část IV. dovozuje dědičnost království Českého z historických základů; ostatek vypisuje obšrně dějiny říše Habsburské od roku 1527 až 1592. Z toho vydány jsou tiskem děje české v letech 1608 až 1619 od Jos. Jirečka (v Starých pam. děj. č. r. 1866 a 1868, 2 sv.), děje uherské v letech 1526—1546 ve Vídni r. 1857.

Bohužel obě ta díla v době své nenabyla významu zvláštního, poněvadž nedošlo k rozšíření jejich tiskem.

Mezi členy tovaryšstva Ježišova horlivého smýšlení vlasteneckého důležité místo zaujímá **Bohuslav Balbín**, rodilý z patricijské rodiny v Hradci Králové (1621—1698), jenž pracoval soustavně o zachování hynoucí minulosti české, sbíraje kde jaká data historická o království Českém; „M i s c e l l a n e a h i s t o r i c a r e g n i B o h e m i a e“ dle látky rozvržená, obsahovati měla 20 knih, ale dokončena z nich sotva polovice; pro literaturu nejdůležitější jest „B o h e m i a d o c t a“, sbírka dat o rukopisech, knihovnách, spisovatelích českých, která však vydána tiskem teprve sto let po smrti Balbínově. Pro

vlastenecký ráz dějepisu českého (*Epitome rerum Bohemicarum*, 1677), jež sepsal, bylo spisovateli snáseti dlouholetá protivenství. Důkladná obrana jazyka českého (*Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica*) na počátku doby vzkříšení dobře sloužila svému účelu (vyd. r. 1775, překlad Em. Tonnera v Matici lidu 1869).

Co Balbín z veliké části provedl pro Čechy, to chtěl **Tomáš Pešina** z Čechorodu, kanovník a světcí biskup pražský (1629—1680), vykonati pro Moravu, ale dokončil jen krátké dějiny Moravy (*Předchůdce Moravopisu*, 1663) a dějiny válek na Moravě do r. 1526 vedených (*Mars Moravicus*, 1677).

Znamenité dílo o českém státě, jež právě tehdy nahnýl se ke zkáze, složil **M. Pavel Stránský** ze dvora Stránky u Záp. (1582—1657), rektor školy, potom písař a měšťan litoměřický, jež r. 1627 vystěhoval se z Čech a posléze byl professorem a dozorcem gymnasia v Toruni. Účelem jeho díla (*Respublica Bohemiae*, vyd. poprvé v Leydě 1634 a podruhé 1643, pak otištěna i jinde) bylo pro cizinu vypsati polohu země české, potom jednotlivé kraje, povahu a obyčeje obyvatelstva, podati stručné dějiny, seznam králův, královen a biskupů, pak celé zřízení vnitřní státu českého. Český překlad znamenitého toho díla od E. Tonnera 1893.

Hájkovu kroniku, mezi lidem již dosti vzácnou, nahraditi chtěl svcu prací křižovník **Jan František Beckovský** (1658—1725), jež po mnoho let spisoval „*Poselekyni starých příběhů českých* aneb *Kroniku českou*“. Záležela ze dvou dílů. V I. (sahajícím po r. 1526, vyd. 1700) spisovatel přidržel se nejvíce vypravování Hájkova, jehož zprávy doplnil a rozhojnil. K dílu II. (1526—1575) zůstavil pouze hojný materiál kronikářský a listinný, jež vydal teprve Dr. A. Rezek r. 1879—80 (3 svazky).

Cestopisný denník o posláni do Konstantinopole r. 1644—1645, kde vyjednal se sultánem důležitý pro Rakousko mír, zůstavil **Heřman Černín** z Chudenic (1576—1651), účastník Harantovy cesty do Palestiny. Jazyk vykazuje již dosti stop zkázy.

V oborech zanedbaných, zprvu ve vědách přírodních a potom po zkáze škol ve vychovatelství, své vlastní služiti mnil nejpřednější Čech po Husovi, slavný zakladatel novo-

věkého školství, **Jan Amos Komenský**. Teprve tím, že záhy nucen byl opustit vlast, do níž se již nevrátil, vynálezy jeho plnou měrou zužitkovala napřed cizina, odkud si zase proklestily cestu do vlasti. Rodem byl z Uherského Brodu (matka byla ze vsi Komny, nar. 28. března 1592), kde otec jeho Martin byl zámožným měšťanem, záhy však zemřel, jakož i choť jeho, a tak osiřelý syn jejich pozdě se dostal do škol. V bratrské škole v Strážnici byl v l. 1604—5, r. 1608 teprve dostal se na latinskou školu do Přerova. R. 1611 poslán byl na vyšší studie do Herborna v Nassavsku, kde na akademii rychle doháněl, co bylo na něm zanedbáno; studoval tu hlavně filosofii u vševědce Alsteda a theologii u vykladatele bible Fischera. Již v těchto letech rozhodl se pro svůj národ připravit dvě díla stěžejná: rozsáhlý slovník českolatinský a latinskočeský jako vstup do věd latinou pěstovaných (*Thesaurus linguae Bohemicae*) a přehled viditelných věcí pozemských, „Divadlo veškerenstva věcí“ (*Theatrum universitatis rerum*). Z Herborna Komenský vypravil se ještě na universitu do Heidelberka, mimo to vykonal dlouhou cestu pěšky, na níž dostal se až do Amsterodamu. Vrátiv se do vlasti, vyučoval na škole v Přerově a vymyslel tu snadnější způsob vykládati latinskou mluvnici (*Grammaticae facillioris praecepta*, 1616). Byv ordinován za kněze r. 1616 Komenský dostal se (roku 1618) za duchovního správce a ředitele škol do Fulneku. Tu mimo práce s duchovní správou a výchovou dětí spojené pokračoval v začatém „Divadle veškerenstva“ a pro svou církev sestavoval historický obsah písem sv. (pozdější *Manuál*, vyd. 1658 v Amsterodamě). Přízně nabyt tu veliké svou dobrotou a pečlivostí o mládež, tak že dlouho naň vzpomínáno. Po bitvě bělohorské brzo prchal odsud a skrýval se potom po různých místech na Moravě, sbíraje látku pro lepší *Mapu markrabství Moravského* (vyd. r. 1627) a pro *Starožitnosti moravské* (nyní ztracené). R. 1623 uchýlil se posléze do bezpečnějšího na ten čas útulku v Brandýse n. O., kde Karel z Žerotína ochraňoval řadu kněží bratrských. Rodina jeho ve Fulneku zůstavená (choť a dva synáčekové) zatím zašla morem. V útulku svém Komenský zabral se v rozjímání o významu přátelství a života rodinného, z čehož vznikl spisek „*O sírobě*“; úzkostí z neblahého stavu církve a vlasti, ježto mu nedávaly ani v noci spáti, při-

měly jej ku početi spisku „Truchlivý“; úvahy o marnosti věcí pozemských, v nichž není položeno právě štěstí člověka, nýbrž ve spořádaném nitru jeho, vedly jej ke spisu potom nejrozsáhlejšímu, „Labyrintu světa a ráji srdce“, jež věnován byl ochránci p. Karlovi z Žerotína. Osnova spisu toho vzata je sice z díla německého theologa, spisovatele Jana Val. Andreae (Peregrini in patria errores), ale jinak vylíčení světa zakládá se na vlastních zkušenostech Komenského, na příhodách a vypravování jiných lidí. Spisovatel představuje se tu jako mladý poutník, jenž vydává se na cestu světem, při čemž se mu za průvodce namanou dva: Všudubud Vševěd (vlastní touha po seznání všech věcí) a Mámení (zvyk na věci nazíratí pohodlně dle výkladu jiných lidí a nikoli pomocí vlastních smyslů). Svět představuje se jako rozsáhlé město, v němž mimo ústřední náměstí je šestero hlavních ulic dle předních stavů lidských (rolnického, řemeslnického a učeného, pak duchovního, panského a vojenského). V pozadí města vypíná se hrad Štěstěny, uprostřed náměstí zámek královny světa moudrosti. Všecky stavy na světě poutník prohlíží, také do hradu Štěstěny se dostal a v hradě královnině na správu světa se díval, ale všude viděl jen marné pachtění po věcech nepatrných a nicotných, tak že nenacházel nikde uspokojení a chtěl tedy utéci ze světa. Teprve tu vybidnut byl od Boha, by vrátil se sám k sobě, a když v nitru svém našel pravý pokoj, přijat za přítele božího a tak došel pravého štěstí. — Živá líčení a dramatické výjevy na mnohých místech dodávají této skladbě rázu opravdu básnického, jakkoliv je psána prósou. Vydání je již přes dvacet (I. vyd. v Lešně 1631, poslední ve Světové knihovně, sv. 497—500, 1905).

Mimo jiné ještě vzdělavatelné spisky menší Komenský asi tehdy přebásnil také žalmy v hymny, a to rozličnými rozměry antickými, mimo to složil spis o rodě pánuv z Žerotína (nyní ztracený).

Když ani Žerotínovi již nebylo možno chovati na statcích bratrské kněží, Komenský uchýlil se odtud blíže ke hranicím zemským, v Podkrkonoší na statky Jiřího Sadovského ze Sloupna, i bydlil v Bílé Třemešné (u Dvora Králové) a na statku p. Zilvara ze Silberštejna v Branné (u Jilemnice). Tu k Labyrintu jako dodatek připojil „Hlubinu bezpečnosti“ (nazvanou původně jen „Centrum securitatis“),

ěde dokazuje, že člověk na světě jen potud může být spokojen a šťasten, pokud se přidržuje Boha všemocného, bez něho však že potácí se bez rady a pomoci.

Ve vlasti ještě počal také skládati nejvýznamnější knihu svou k učení mládeže a pro novou úpravu školství, totiž *Didaktiku*, ovšem původně sestavovanou jazykem českým. V Lešně pak r. 1631 připojil k ní návrh na obnovení škol v království Českém.

Když r. 1627 vyšel mandát proti nekatolíkům aby vystěhovali se ze země, nechtějí-li přijmouti víry katolické, Komenský s mnohými jinými Bratřimi uchýlil se do Lešna v Polsce, kde souvěrci došli útulku poprvé již r. 1548 při prvním vyhnání ze země. Tu jal se vyučovati na nově zřízeném gymnasiu. Brzo pak pro školy latinské začal připravovati knihu k učení latiny, jež záhy dosáhla ohromného rozšíření. Byla to světoznámá „*Janua linguarum reserata*“ (text latinský z r. 1631, český překlad „*Dvě ře jazyků ode vřené*“ z r. 1633). Ta vydávána jsouc brzo v nejružnějších jazycích, proslavila jméno Komenského po všem světě vzdělaném a získala mu všude hojně přátel. Na usnadnění metody připojil k ní brzo ještě „*Předbrání*“ (*Vestibulum*). Základní myšlenkou při tom bylo, asi z 8000 nejznámějších slov latinských sestaviti ve 100 odstavcích 1000 vět, které by podávaly stručný přehled veškerého světa dle vzniku a rozvoje jeho. Pro výchovu mládeže nejužitejší sestavil v těch letech nevelkou, ale obsažnou knížku, „*Informatorium školy mateřské*“. Podáváje pak učitelům návod k užívání Brány, vybral k oživení učení toho ze svého slovníka řadu přísloví a sestavil je dle obsahu Brány; dal jim název „*Moudrost starých Čechův*, za zrcadlo vystavená potomkům“.

Následkem netušeného zdaru, který měla Brána pro učení jazykům, Komenský připadl na myšlenku, že by bylo lze také sestaviti knihy, které by podávaly stručné návody do všech věd. Zahrnul je po vzoru jiných spisovatelů té doby názvem knih vševědných čili pansofických; z nich „*Brána věcí*“ (*Janua rerum*) mládeži podávati měla první návod ku poznání všech věcí na světě. Ohlásiv příteli svému do Anglie, že dílo takové vydá, vzbudil neobyčejné napětí a očekávání všech učenců tehdejších. Zatím také pro kruhy učené přeložil a částečně nově vypracoval *Didaktiku* jazykem latinským.

V těch letech jsa již také seniorem a sekretářem Jednoty sepsal též některé spisy, čelící k obraně církve jeho, zvláště proti lutheránskému kazateli, M. Samueli Martiniovi z Dražova; také vedl nějaký čas správu gymnasia lešenského.

R. 1641 došlo Komenského pozvání od přítele z Londýna, by v Anglii založil v některé bohaté kolleji sbor učených mužů, kteří by tu rokovali o pokroku věd a pečovali dle vědomostí svých o další jich prospěch. I vydal se Komenský na cestu a zvěděl v Londýně, že za tím účelem povolán jest od samého parlamentu anglického. Jednal tedy o věci s učenci, ve spise „Cesta světla“ (*Via lucis*) v Londýně sepsaném podal též návrh na rozšíření obecného vzdělání ve všem lidstvu obecnými školami, knihami obecně platnými, sepsanými jediným jazykem učeným, který by požadavkům všech věd úplně vyhověl. Již jednalo se o zřízení kolleje k účelům Komenským vytčeným, když válka občanská ve Skotsku vzniklá zmařila provedení velikolepého toho záměru. Proto Komenský opustil Londýn a přijal nabídku bohatého kupce hollandského, Ludvíka z Geer, vojenského dodavatele Švédův, aby pro školy švédské upravil knihy k učení latiny. Ve Štokholmě pak měl třídní poradu s kancléřem Oxenstiernou o svých záměrech a o tom, co by nejdříve bylo třeba provéstí; ujav se toho podniku, z něhož se nadál i politického prospěchu českým exulantům, usadil se v pruském Elbinku, kde s několika pomocníky dal se do práce. Upravil nově Bránu a ostatní spisy k učení latiny, k nim pak přidal obšírný spis úvodní, „*Methodu jazyků nejnovější*“ (*Methodus linguarum novissima*, vyd. v Lešně 1649). V Elbinku také tiskem vydal již hotový „*Plán vševedy*“ (*Pansophiae Diatyposis*, 1643) a pojal nejvelikolepější myšlenku, jak napravití porušené věci lidské povznesením vzdělanosti. Nazval to dílo „*Porada obecná o napravení věcí lidských*“ (*De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*. Ze sedmi dílů zamýšlených však tiskem vyšly pouze dva první, *Panegersie* a *Panaugie*, 1666).

Z Elbinku Komenský vrátil se do Lešna r. 1648, zvolen byv biskupem své církve; tu jal se také tiskem vydávati díla v Elbinku sestavená. Ale naděje, které z převzetí dané úlohy choval v pomoc Švédů při jednání o mír, ukázaly se naprosto klamnými, jakkoli Komenský ještě v posledních dobách smlou-

vání mírového obrátil se s prosbou ke královně Kristině, ke kancléři a jiným mocným osobám. Exulantů českých neujal se nikdo, a bylo jim určeno zahynouti ve vyhnanství. Znamenaje tím konec své církve, Komenský napsal „Kš a f t u m í r a j í c í m a t k y J e d n o t y b r a t r s k é“, dojemný zvláště slovy k národu českému (1650).

Ještě toho roku 1650 dostalo se mu opět nového čestného vyzvání od mladšího knížete sedmihradského, Zikmunda Rákóczi, a od matky jeho Zuzanny Loránffi, aby v uherském jejich sídle, Šaryšském Potoku, zařídil školu dle svých návrhů vševědných. Vyhověla církev jeho té žádosti ráda, neboť knížecí rodina poskytovala ochrany též vyhnancům českým. Komenský pak vydav se tam, dodal svým návrhům na zřízení vševědné školy konkrétního rázu spisem „Š k o l a v š e v ě d n á“ (S c h o l a p a n s o p h i a e), knihy k učení latiny, Předbraní, Bránu a Síň (Atrium) přepracoval opět dle nových těch návrhů, obsah Brány pak upravil ještě v osmero divadel školních (S c h o l a l u d u s) znamená, jak Uhři na vnějším lesku a nádherném vystupování mnoho si zakládají. Také jinou důležitou knihu na základě Brány tu připravil. Znamenaje totiž, jak málo v severovýchodních Uhřích vyvinuta jsou řemesla, tak že pro poznání mnohých věcí žákům jeho i názoru se nedostává, nahraditi to chtěl aspoň obrázky a opatřil stručný výtah Brány přiměřenými ilustracemi, tak že z toho vznikla první obrázková kniha pro mládež, potom nesčíslněkrátě vydávaná, „O r b i s p i c t u s“ (S v ě t v y o b r a z e n ý, I. vyd. v Norimberce 1658). Také theorii řečnickou, již dlouho pro kazatele připravenou, („U m ě n í k a z a t e l s k é“) Komenský dokončil ještě v Uhřích (r. 1651 dle zprávy prvního vydavatele, Jos. L. Zieglera).

Po čtyřleté skoro práci v Uhřích, kde však otevřeny pro nepřítel šlechty ze školy vševědné sedmítřídní pouze tři nižší třídy, Komenský vrátil se do Lešna. Tu pak po vypuknutí kruté války polskošvédské stihla ho nejhorší pohroma. Švédové Lešna ušetřili, prý z úcty ke Komenskému, vložili do města posádku, ale okolní zemané polští sebrali obecný lid, Švédy přinutili k odchodu a město vypálili, při čemž neúnavný učitel pozbyl nejen majetku, ale z valné části též rukopisův, o nichž tolik let pracoval. Tu shořel také „P o k l a d j a z y k a č e s k é h o“, jehož spisovatel sám nejvíce želel, jakož mnoho sebraného materiálu ku pracím vševědným. Něco

síce mu vráceno, pokud bylo před útěkem z města naházeno do podzemní skrýše v pracovně, ale přece ohromná ta ztráta duševní práce velmi těžce stihla stárnoucího učence. I uposlechl vybidky p. Vavřince z Geer, syna páně Ludvíkova, a přijal pohostinství v jeho domě, uchýliv se s rodinou konečně do Amsterodamu.

Ve světovém tom městě uvítán byl s velikou úctou, a hned činěny mu od tiskáren nabídky k vydávání jeho spisův. I sebral a vydal nejprve díla pro školy psaná ve veliký svazek („Opera didactica omnia“, 1657), jichž soubor hned vzbudil úžas celého světa učeného, jako by se Komenskému bylo zdařilo všechna tajemství školská odhaliti.

Také české spisy dříve sepsané vydával znovu a připravoval jiné. Pro svou církev vydal kancionál, katechismus a Manuálník, jádro bible, sestavené již ve vlasti. Také sepsal tehdy „Smutný hlas zaplašeného hněvem božím pastýře k rozplašenému, hynoucímu stádu“, kde loučí se s ostatky své odumírající církve. Ale ani o vševedných pracích neustával přemýšlet a hleděl dokonati to, co ještě bylo možno. Tak vydal dva díly „Porady obecné“, dokončil „Bránu věcí“ a první praktické její použití, „Trojumění obecné“ (Trierium catholicum), kde usiloval o souhlas a soulad mezi myšlením, mluvením a jednáním. Jakýmsi rozloučením se světem bylo „Unum necessarium“ (Jedno potřebné, 1668), kde podává přehled jakýsi uplynulého svého života, doporučí jiným lidem přidržovati se Boha a pracovati o polepšení lidstva. Zemřel pak Komenský v Amsterodamě jako poslední biskup své církve dne 15. listopadu 1670 a pochován ve valonském chrámě v Naardeně, kdež i hrob jeho byl nalezen.

Snahami o povznesení lidstva vzděláním Komenský počítá se mezi přední dobrodince lidstva. Vším svým konáním nebyl sice ve své době pochopen, za to přední spisy jeho, Informatorium a Didaktika, došedše uznání teprve nyní, čtou se pilně v nejrůznějších překladech po všem světě vzdělaném. Těmi spisy Komenský stal se zakladatelem školství národního, hlásaje potřebu mládež vzdělávati jazykem mateřským a vzdělání to rozšířiti na všechny lidi. Spisy jeho, sepsány jsouce jadrným a přesným jazykem, zůstávají bez ustání vzory dobré prósy české.

Zbytky slovníku českého zachovaly se u vrstevníka jeho Václ. Rosy, odtud pak užil jich Jos. Jungmann (ve svém slovníku). Didaktika česká nalezena teprve r. 1841 v Lešně Purkyněm a vydána pak několikrát, latinské spracování vyšlo v pěkném překladě A. Krejčího r. 1905. — Informatorium školy mateřské“ nalezeno v Lešně r. 1858 v českém rukopise a vyd. t. r. od Ant. Gindelyho. — Lešenská Brána jazyků vyšla ve dvanácti různých jazycích evropských, také v arabském, tureckém a perském, a má vydání do několika set, v úpravě jesuitské s českým textem poprvé r. 1669. — Mapa Moravy v XVII. stol. vydána několikrát, nově od Dra. Jindř. Metelky v ČČM, 1892. — Přebásnění žalmů, zachované v jediném necelém výtisku kralickém, vyd. od Jos. Jirečka 1861. Methoda jazyků vydána v českém překl. Jos. Šmahy. (X kap. též od Fr. J. Zoubka jako „Didaktika analytická.“) — „Umění kazatelské“ vyd. z neznámého nyní rukopisu Jos. L. Ziegler 1823, nově se zbytky kázání L. B. Kašpar 1893. — „Unum necessarium“ v překladě Jos. Šmahy v Rychnově 1881. — Také jiné spisy latinské překládali do češtiny Jos. Šmaha a Fr. J. Zoubek. Životopis český vydal Fr. J. Zoubek r. 1871 a 1892, německý Jan Kvačala, jenž také shledal velmi důležité zbytky rozsáhlé korespondence Komenského (vyd. Českou Akademií I. 1898, II. 1902). Jiné vzdělávací spisy tuto neuvedené vycházely často.

Literární význam Jednoty bratrské nemohl zajisté pro písemnictví české důstojněji končiti, nežli že dala Čechům Komenského. Proti světové činnosti jeho, již dosáhl ještě za živobytí čestného názvu „učitele národů“, pokusy ostatních spisovatelů té doby mizejí po stránce jak formální, tak i věcné.

Tak v oboru mluvnickém pokusil se svou „*Čechostí*“ **Václav Jan Rosa**, rada vrchního soudu zemského († 1689), muž vlastenecky smýšlející, ale jazyka svého velmi nedostatečně znalý, jenž poprvé do spisovné češtiny zaváděl neústrojně odvozeniny a složeniny. Větší zásluhu má v tom, že zachoval v rukopisném slovníku (*Thesaurus Linguae Bohemicae*) část slovního materiálu Komenským nasbíraného.

Matěj Václav Šteyr, člen řádu jesuitského, horlivý a vlastenecký spisovatel český († 1692), pečoval o vzdělání lidu tím, že vydal *kancionál* a chystal vydání české bible; odnímaje totiž lidu knihy nekatolické, nahrazoval je katolickými. Se svou matkou založil také dědictví Svatová-

clavské (1668). Ve svých spisech zužitkovati hleděl též lahodnosti a správnosti jazyka bratrského. Pro udržení pravopisu bratrského vydal spisek, obecně nazývaný „Ž á č e k“, totiž „Orthographii neb výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti“. Výsledku žádaného spisek ten dosáhl.

O poklesnutí váhy jazyka českého v zemích českých po bitvě bělohorské máme význačné svědectví v té okolnosti, že „Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého“ (z r. 1627) a „Obnovené zřízení zemské markrabství Moravského“ (z r. 1628) jsou překlady z originálu německého. Také do desk zemských od té doby připouští se vedle češtiny jazyk německý, jehož pak valem přibývá tak, že v XVIII. stol. je téměř výhradním jazykem zápisů deskových.

Literatura theologická, která v době této honositi se může množstvím plodů, často značně rozsáhlých objemem a pracovaných s nemalou péčí, hledí lidu českému nahraditi, co ztratil konfiskacemi knih, jež v našich zemích na různých stranách trvaly přes půl druhého století. Vydává tedy neb otiskuje starší Postilly, upravuje ve směru katolickém kancionál a záhy stará se též o pismo sv. katolické, jež by nahradilo bibli kralickou. Podnět k tomu dali arcibiskupové Bilenberk a Jan Fridrich z Valdštejna, k úpravě vyzván byl nejprve jesuita Jiří Konstanc († 1673), a Matěj V. Šteyr († 1692), jehož nástupcem v té příčině pak byl Jan Barner († 1708). Za základ položili opět latinskou Vulgatu, ale přidržovali se jinak vzorných překladů starších, zvláště bible Benátské a Kralické. Nový zákon vyšel r. 1677, proroci a knihy Machabejské 1712, ostatní knihy Starého zákona 1715. (Vyd. II. v letech 1769—1771.) Dle textu kralického z r. 1613 vydávali pak exulanti bibli v Halle (Dobrosoli, 1722, 1745, 1766.)

Katolická reformace postarala se pak o nezávadnost náboženskou v literatuře tím, že zavedla přísnou censuru, které podrobeny byly všechny knihy tištěné. Též mládež ve školách jesuitských měla ve všem osvojovati si zásady přísně katolické. Ale dobré stránky vyučování řádového, jimž dostalo se v XVI. stol. obecného uznání také u nekatolíků, v XVII. a XVIII. zastíněny byly upřílišněným verbalismem a nedbáním rozvoje věd přírodních, mimo to však též přílišnou upjatostí proti všem novým pokrokům a vynálezům vědeckým. A tak výborný řád studijní z r. 1599 trval v nezměněné platnosti ještě

počátkem XIX. stol., jakkoli právě v XVIII. století připadá v Evropě snaha o pěstování věd jazyky národními a vzdělání počíná se šířiti ve vrstvách lidových založením školy obecné, o niž péči vede stát. V lidu smýšlení protikatolické stále ještě se potlačuje stíháním knih českých nekatolických nebo podezřelých. Pověsti nejširší jako ničitel jich dosáhl jesuita **Antonín Koniáš** († 1760), jenž spálil asi třicet tisíc knih většinou českých a vydával „**Klíč kacírské bludy otvírající**“, t. j. seznam knih nábožensky závadných.

Mezi jesuity spisovateli dosti bylo také jiných karatelů mravů, kteří svými literárními pracemi povznésti chtěli přísný, téměř asketický způsob života. Z nich nejrázovitější je **Bohumír Hynek Bíloveský** († 1725), jenž také ukazuje na zásluhy tovaryšstva o povznesení mravnosti v lidu českém.

Přes to vše však znamenají sami náčelníci protireformace, jako byl Koniáš, že obrácení lidu českého je pouze vnější, vnitřním smýšlením že Čechové zůstávají od církve odvráceni. Tomu nasvědčuje ostatně i časté pronásledování v krajinách podezřelých i hojné stěhování do ciziny, kde volnost náboženská byla uznána. Náboženské blouznilství pak v krajinách českých šíří se leckde na místě právě víry křesťanské.

Na samém prahu doby osvícenské svým odporem proti jesuitům a zároveň jako zakladatel první společnosti zednářské v Čechách stojí jansenista hr. **Frant. Ant. Sporck** (1662 až 1738), jenž na tisíce knih rozdal a pro lid český také kancionál obsahu lepšího poříditi dal (**Jana Jos. Božana** „**Slavíček rajský na stromě života**“ 1719).